

NEOLITIKUM I BUSKERUD

- skikk, bruk og erverv i et langtidsperspektiv

av
Gaute Reitan

Hovedfagsavhandling i nordisk arkeologi
IAKH, Universitetet i Oslo
Våren 2005

FORSIDEBILDER:

Stort bilde: Kart over Buskerud fylke (Havnivået er satt til 20 m, og 40 m-koten er utheva. >1500 moh=svart, >1000 moh=grått, <1000 moh=lys grått).

Små bilder, f.v.:

-Mangekantøks fra TN, funnet på Kauserud, Ringerike (C.5064). Etter Mikkelsen 1984:Fig.6b, s. 100.

-Tynnakka, tynnblada flintøks type b1 fra MNa, funnet i dyssa "Holtenes IV" i Hurum (C.20656). Etter Hinsch 1956:155.

-Stridsøks type D:1a fra MNb, funnet i Fiskumvannet, Øvre Eiker (C.1836). Etter Hinsch 1956:51.

-Fem flintdolker av type I og II fra SN, funnet i hellekista "Verket I" på Hurum (C.10476-10480). Etter Gjessing 1945:Fig.143, s. 430.

Kartmateriale er gjengitt med tillatelse fra Statens kartverk

FORORD:

Veien fra å skrive prosjektbeskrivelse og fram til denne ferdige hovedfagsavhandlinga har vært lang og tidkrevende. Prosessen kan sammenliknes med å rydde seg vei gjennom tett krattskau med ei forbaska sløv sag. Underveis ser man ikke helt hvor veien leder hen, og man veit ikke åssen det ser ut der man ender opp. Noen ganger underveis har jeg vært lei av den sløve saga, andre perioder har jeg rota den bort, mens jeg andre ganger har lagt den fra meg med hensikt. Veien blir kortere når man lærer seg hvilke trær som skal felles, og i hvilken rekkefølge. Nå er jeg endelig på den andre sida av skauen – og her var det fint!

Jeg vil takke veileder Christopher Prescott for samarbeidet, med tillit og positive og konstruktive tilbakemeldinger underveis. Videre skal Einar Østmo, Håkon Glørstad, Axel Mjærum, Stig Knutsen, Øystein Amundsen, Bjørn-Håkon Eketuft Rygh, Geir Sørum, Anders Øpstad, Christer Tønning, Magne Samdal, Christine Boon, Knut Alfarnæs og Hilde Reitan ha takk for litteraturtips, faglige innspill, bistand med kartmateriale og gjennomlesing. En takk også til alle medstudenter og kolleger jeg har hatt faglige diskusjoner med, både i felt, på seminar og på pauserommet. Endelig kan jeg skrive dette: Eventuelle feil og mangler i avhandlinga er det likevel jeg som står til ansvar for. Sist, men absolutt ikke minst, skal kjære Ann Kristin ha takk for tålmodighet, tillit og hjelp, samt for alle tuppa jeg har fått i baken – jeg har trengt det! Som nevnt, så har det tatt lang tid. Sånn går det når en dønn ustrukturert fyr som meg skal skrive om strukturer.

- - -

FORKORTELSER BRUKT I AVHANDLINGA:

TRB= traktbegerkultur

EGK= enkeltgravskultur

GRK= gropkeramisk kultur

SNSØK= svensk-norsk stridsøkskultur

SM= seinmesolitikum

TN= tidligneolitikum

MNa= mellomneolitikum A

MNb= mellomneolitikum B

SN= seinneolitikum

EBA= eldre bronsealder

YBA= yngre bronsealder

EJA= eldre jernalder

YJA= yngre jernalder

TMA= tidlig middelalder

Kap.= kapittel

App.= appendiks

Tab.= tabell

Fig.= figur

UB= Universitetet i Bergen

UO= Universitetets Oldsaksamling(-s)

UiO= Universitetet i Oslo

INNHALDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNING	1
1.1. PERIODEN. KORT OM BENEVNELSEN NEOLITIKUM.....	1
1.2. MATERIALET OG UNDERSØKELSENS GEOGRAFISKE RAMMER	2
1.3. PROBLEMSTILLINGER	3
1.4. KORT OM INNHOLDET I DE ULIKE KAPITLENE	4
2. DET KRONOLOGISKE RAMMEVERKET	5
3. BUSKERUD FYLKE	7
3.1. HVORFOR BUSKERUD?	7
3.2. VASSDRAG	8
3.3. LANDHEVING.....	9
3.4. LØSMASSER OG BERGGRUNN	10
4. FORSKNINGSHISTORIE.....	13
4.1. NEOLITIKUMFORSKNINGAS BEGYNNELSE.....	13
4.2. MELLOMKRIGSTIDA	14
4.3. ETTERKRIGSTIDA	15
4.4. BEHOVET FOR VURDERING AV MATERIALET FRA BUSKERUD	18
5. TEORETISK RAMME	20
5.1. INNLEDNING	20
5.2. ANNALES-SKOLEN.....	20
5.3. BRAUDELS TIDSBEGREP.....	21
5.3.1. <i>La longue durée – varighetens dynamikk</i>	21
5.3.2. <i>Mellomlange krefter: Konjunkturer</i>	22
5.3.3. <i>Korte strømminger: Hendelseshistorie</i>	22
5.4. TID SOM KONTEKST	23
5.5. DETALJSTUDIER OG SLUTNINGER	24
5.6. BRAUDELS TOTALHISTORIE	24
5.7. ANNALISTISKE TANKER I ARKEOLOGIEN	25
5.8. STRUKTUR OG INDIVID – STORT OG SMÅTT.....	26
5.8.1. <i>Strukturer i sosiologien</i>	27
5.8.2. <i>Strukturer uttrykt gjennom oldsaker</i>	29
5.9. ”ENDRING ELLER KONTINUITET?” – EN ARKEOLOGISK KLISJÉ	31
5.10. KAN MAN SKRIVE EN NEOLITTISK MENTALITETSHISTORIE?	32
5.11. DEN SOSIALE ARENA: PANOPTIKON, CATWALK OG SPISSROT GANG	34
6. DET NEOLITTISKE GJENSTANDSMATERIALET FRA BUSKERUD.....	36
6.1. INNLEDNING: HVORFOR STORREDSKAPER?	36
6.2. KORT OM SAMLINGENE	37
6.3. FLINTØKSER	37
6.3.1. <i>Problemer ved typebestemmelse av flintøkserne</i>	38
6.3.2. <i>Spissnakka økser, flint</i>	39
6.3.3. <i>Tynnakka økser, flint</i>	40
6.3.4. <i>Tjukknakka økser, flint</i>	40
6.3.5. <i>Flintøkser med brei egg</i>	41
6.3.6. <i>Tynnblada økser, flint</i>	41
6.4. ØKSER AV BERGART	42

6.4.1.	<i>Problemer ved typologisering av bergartsøkser</i>	43
6.4.2.	<i>Spissnakka og tynnakka økser av bergart</i>	44
6.4.3.	<i>Tjukknakka økser av bergart</i>	45
6.4.4.	<i>Bergartsøkser av vestnorske typer</i>	46
6.5.	BERGARTSØKSER MED SKAFTHULL	47
6.5.1.	<i>Traktbegerkulturens mangekantøkser</i>	47
6.5.2.	<i>Traktbegerkulturens dobbeltegga stridsøkser</i>	48
6.5.3.	<i>Stridsøkser fra MNb</i>	48
6.5.4.	<i>Hagebyhögaøkser</i>	50
6.5.5.	<i>Enkle skafthulløkser</i>	50
6.6.	DOLKER AV FLINT	51
6.7.	SIGDER	52
6.8.	MANDELFINT	52
6.9.	KØLLER	53
6.10.	BRONSER	54
6.11.	DIVERSE	54
6.12.	BOPASSMATERIALE	54
6.13.	LEIRKAR	55
6.14.	MARKERING AV FUNN PÅ KART	55
7.	KONTEKSTUALISERING AV FUNN	57
7.1.	INNLEDNING	57
7.2.	FUNNKATEGORIER	57
7.3.	PROBLEMER KNYTTA TIL ET MATERIALE DOMINERT AV LØSFUNN	58
7.4.	KRITERIER FOR UTSKILLELSE AV DE ULIKE KATEGORIENE PÅ BAKGRUNN AV FUNNOPPLYSNINGER	60
7.5.	OFFERFUNN	60
7.5.1.	<i>Kildekritiske problemer ved identifikasjon av offerfunn</i>	61
7.6.	GRAVER	63
7.6.1.	<i>Kildekritiske problemer ved identifikasjon av graver</i>	64
7.6.2.	<i>Traktbegerkulturens graver i TN og MNa</i>	65
7.6.3.	<i>Stridsøkskulturens graver fra MNb</i>	67
7.6.4.	<i>Graver fra SN</i>	68
8.	OFFER DET? DEN SOSIALE FUNKSJONEN TIL OFFER OG GRAVER	72
8.1.	INNLEDNING	72
8.2.	FRA OFFER TIL DEPOT OG TILBAKE IGJEN	72
8.3.	RELIGION OG "DET UAVHENDELIGE"	74
8.4.	FLASKEPOST OG TIDSKAPSLER – NOEN MODERNE EKSEMPLER	76
8.5.	GRAVER OG OFFER SOM TIDSKAPSLER	78
8.6.	GRAVER OG OFFER SOM LIVSFORSIKRING	79
9.	NATURVITENSKAPENES BIDRAG	80
9.1.	INNLEDNING	80
9.2.	STRANDLINJEKURVER	80
9.3.	POLLENANALYSE	81
9.3.1.	<i>Pollenundersøkelser i Buskerud</i>	81
9.3.2.	<i>Pollenundersøkelser fra Sør-Norge for øvrig</i>	83
9.4.	BEIN, KULL OG KORNAVTRYKK	84
9.5.	SAMMENFATNING OG VURDERING AV DET NATURVITENSKAPELIGE MATERIALET	85

10. TOLKNING AV BOSETNINGAS ØKONOMISKE RAMMER I BUSKERUDS NEOLITIKUM, PÅ BAKGRUNN AV STORREDSKAPENES SPREDNING.....	87
10.1. INNLEDNING	87
10.2. KORT OM SEINMESOLITTISK TID	87
10.3. BOSETNING/FUNN FRA SM I RELASJON TIL LANDSKAP OG LØSMASSE	88
10.4. TIDLIGNEOLITTISK TID (CA 3900-3350 F.KR.).....	89
10.5. JORDBRUK I TN?	92
10.6. MELLOMNEOLITIKUM A (CA 3350-2800 F.KR.)	92
10.7. JORDBRUK I MNA?.....	95
10.8. MELLOMNEOLITIKUM B (CA 2800-2350 F.KR.).....	95
10.9. JORDBRUK I MNb?	98
10.10. SEINNEOLITTISK TID-ELDRE BRONSEALDER I (CA 2350-1500 F.KR.).....	99
10.11. JORDBRUK I SN-EBA I?	102
10.12. KORT OM BYGNINGSHISTORIE	103
10.13. HUSETS ROLLE I JORDBRUKETS ETABLERINGSFASE	104
11. HJEMLIGE STRUKTURER OG YTRE PÅVIRKNING	106
11.1. SEINMESOLITIKUM	106
11.2. TIDLIGNEOLITIKUM OG MELLOMNEOLITIKUM A.....	106
11.3. MELLOMNEOLITIKUM B	108
11.4. SEINNEOLITIKUM OG ELDRE BRONSEALDER I	109
12. SKIKK, BRUK OG ERVERV I BUSKERUDS NEOLITIKUM. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	112
13. LITTERATURLISTE.....	118
14. DIVERSE LISTER	150
14.1. LISTE, TABELLER.....	150
14.2. LISTE, FIGURER	150
15. APPENDIKS.....	152

1. INNLEDNING

1.1. Perioden. Kort om benevnelsen neolitikum

Neolitikum regnes som den perioden da jordbruket etablerte seg i Skandinavia, også i Norge. Overgangen til en bondetilværelse må sies å være en av de største kulturelle endringene for befolkninga noen sinne (Price 2000a:1). Ifølge flere forskere representerer dette først og fremst et økonomisk skifte, men dette har trolig også vært tett knytta opp til, og kan neppe skilles fra, en rekke andre vesentlige sosiale endringer. Det samfunnet man hadde i Øst-Norge ved inngangen til eldre bronsealder var et produkt av ei lang rekke hendelser og prosesser som har funnet sted i løpet av neolitikum. Neolitikum, eller yngre steinalder, regnes i Norge, som ellers i Skandinavia, for å ha vart fra ca 3900 til 1700 år f.Kr., om enn med mindre, lokale forskyvninger (jfr. Nærøy 1987; Stafford 1999; Fischer 2002; Glørstad 2002b). Samfunnet ved overgangen til tidlig metalltid var altså utkommet av ei opphoping av både langsomme og raske krefter, av påvirkning og hjemlige evner, av strømninger av fremmede impulser fra fjern og nær, av konjunkturer og strukturer, og av tradisjoner og nyvinninger (se Barth 1960). Slike faktorer er med på å karakterisere yngre steinalder i hele Sør-Norge.

Ulike aspekter av forhistorien har vært tillagt avgjørende roller for periodes skillet mellom mesolitikum og neolitikum; både *teknologiske* (bl.a. Bjørn 1924; Brøgger 1925; Rowley-Conwy 1995), *økonomiske* (bl.a. Zvelebil 1993; Boaz 1998) og *demografiske forhold* (Fischer 1974), og seinere også andre, mer djupereliggende, *sosiokulturelle sider* (bl.a. Hodder 1990; Fischer 2002). Betegnelsen *neolitikum* blei først tatt i bruk av John Lubbock i 1865 (sml. Thomas 1991, 1993), men blei vanlig i bruk i Norden først midt på 1900-tallet (Gräslund 1974:118 i Glørstad 2002a:169). Siden den gang har bruken og oppfattelsen av neolitikumsbegrepet veksla noe, bl.a. som følge av skiftende fokus opp gjennom forskningshistorien. I denne avhandlninga vil jeg bruke *neolitikum* som benevnelse på en kronologisk horisont. Jeg mener at man ikke kan tillegge neolitikumsbegrepet noen stringent betydning, såsom en felles økonomisk plattform (sml. Zvelebil 1989:382; Boaz 1998:315; Sherratt 1998a; Stafford 1999), som kan være dekkende for hele perioden i mitt undersøkelsesområde, eller i Norge for øvrig (sml. Thomas 1991:12-13, 1993:371-390; Prescott 1996; Price 2000a:4-5; Malmer 2002:18-19; Glørstad 2002a:291-332). Man kan vanskelig tillegge dette noe fast innhold som et økonomisk konsept, særlig ikke når man behandler et stort geografisk område, hvor vekslende topografi og naturforhold gir uensarta

erhvervsgrunnlag. Jeg vil hevde at de lokale forutsetningene i naturomgivelsene må ha prega livsformen til menneskene i Øst-Norge i yngre steinalder. Buskerud fylke, med sin varierte topografi, sin beliggenhet sentralt på Østlandet og sitt rike, neolittiske materiale, gir et representativt bilde av den neolittiske utviklinga i Øst-Norge. Dette vil jeg utdype i det følgende, og i kap. 3 og kap. 6.

1.2. Materialet og undersøkelsens geografiske rammer

I denne analysen vil jeg ta for meg de *neolittiske storredskapene* fra Buskerud fylke. Med storredskap menes bl.a. øksehoder av flint og bergart med og uten skafthull, samt dolker, spydspisser og sigder, som i all hovedsak er laget av flint. Materialtilfanget fra denne perioden domineres også her, som i andre deler av landet, av mange løsfunn. Storredskapene representerer bare en liten brøkdel av den neolittiske materielle virkeligheten. Et grunnleggende premiss i mitt studium av neolittisk tid i Buskerud, er imidlertid at de er tilstrekkelig representative, i kraft av sin spredning og sitt betydelige antall (jfr. Østmo 1988a; Mikkelsen 1989; Rønne 2005:68). Alle kjente, neolittiske storredskaper fra Buskerud som foreligger i UKM Oldsaksamlingas magasin, er typologisert ut fra gjeldende kriterier. Tilvekstene med funnopplysningene til om lag 630 enkeltgjenstander er gjennomgått, og gjenstandene er undersøkt, typologisert og datert. Så godt som hver enkelt gjenstand er markert på funnspretningskart, som igjen har lagt grunnlaget for uttalelser om hva slags erverv funna kan reflektere. Funna er gjennomgående plassert på tunet på gården der funnet er gjort, siden detaljerte beskrivelser av funnstedet sjelden fins i funnopplysningene. Slik plassering vil likevel kunne gi pekepinner for hva slags ressurser de som etterlot seg gjenstandene utnytta. Hele materialet er deretter, med utgangspunkt i den typologiske gjennomgangen, blitt fordelt på fire neolittiske underperioder: TN, MNa, MNb, og til sist SN. Flintdolker og enkle skafthulløkser er to tallrike ledeartefakter fra det siste avsnittet av neolittisk tid, hvis bruk også har fortsatt inn i begynnelsen av EBA (Lomborg 1973; Østmo 1978; Vandkilde 1996b; se også Østmo 1988a). Jeg har derfor funnet det naturlig å la denne undersøkelsen omfatte hele den perioden da enkle skafthulløkser og flintdolker fortsatt var i bruk, altså til og med EBA I. Jeg har kategorisert en del funn på nytt, der funnopplysningene er tilstrekkelig gode (se kap. 7). Undersøkelsen er begrensa geografisk til Buskerud, siden dette området etter mine vurderinger gir et representativt tverrsnitt av Øst-Norge: Fylket strekker seg fra kysten ved Hurumlandet og munningen av Drammensvassdraget i sørøst og like opp til høyfjellet og Hardangervidda i nordvest. Mellom disse ytterpunktene går to av Østlandets store dalfører, Numedal og Hallingdal, med sine store vassdrag, gjennom

varierende landskap. Videre fins det flere store innsjøer, med tilliggende områder hvor man i dag finner fruktbar, dyrka mark (se kap. 3).

1.3. Problemstillinger

Denne undersøkelsen har fokus på de neolittiske funnas økonomiske bakgrunn. Den økonomiske utviklinga er analysert i et langtidsperspektiv. I Buskerud, som i det øvrige Øst-Norge, er det funnet mange redskaper og våpen av typer som også var vanlige i det samtidige Sør-Skandinavia (Danmark og Sverige sør for Mälardalen), hvor en jordbruksøkonomi synes å ha blitt etablert tidlig i yngre steinalder. Min hypotese er at funn av slipte flintøkser og andre funn av såkalte sørskandinaviske typer i Buskerud ikke nødvendigvis har representert ei jordbrukende befolkning, sjøl om liknende funn fra Danmark og Sør-Sverige regnes for å ha opphav i samfunn med erverv basert på februk og åkerbruk. Her er jeg framme ved den sentrale problemstillinga i denne avhandlinga, som er todelt:

- Hva slags ressursutnyttelse synes de neolittiske storredskapenes spredning i landskapet å reflektere? Når ser jordbruksøkonomien ut til å ha blitt etablert?

Jeg vil framholde at topografi, klima og tilgjengelige ressurser i det østnorske landskapet til en viss grad har vært utslagsgivende på den ervervsformen man har hatt til ulike tider i den lange perioden som utgjøres av yngre steinalder. Endringer i bosetningsmønster og ervervsstrategi har trolig også vært tett forbundet med mentale og religiøse prosesser. Ei underordna problemstilling blir derfor:

- Hvilke sosiale prosesser ligger til grunn for den utviklinga som over tid framtrer i spredningsmønsteret i det neolittiske materialet (jfr. Fig. 10.2-10.6)?

For å kunne besvare disse spørsmåla, har jeg lagt opp til å opprette en dialog mellom det arkeologiske materialet og teorier som kan bidra til å kaste lys over ulike sosiale prosesser i et langtidsperspektiv (se kap. 5 og 8). Historikere fra den såkalte Annales-skolen har vist hvordan folks dagligliv i høy grad påvirkes og styres av seigлива, sosiale strukturer. Slike strukturer kan delvis være skapt av de økologiske og geografiske betingelsene omlandet byr på. Naturomgivelser og sosial organisasjon påvirker menneskesinnet og folks hverdagslige handlinger: Det skaper mentaliteter, som kan defineres som kollektive forståelser, verdensanskuelser, holdninger og verdier. Gjennom detaljorienterte punktnedslag i historien har annalistene vist til handlingsmønster som kan reflektere mentale grunnholdninger. En slik metodikk har likhetstrekk med arkeologisk metode, hvor man også slutter fra mikro- til makronivå, fra oldsak (handling) til kognitive forhold (mentaliteter og religiøse idéer) og videre til overordna sosiale forhold (bl.a. økonomi). I kraft av sin rikdom og geografiske

spredning mener jeg at de neolittiske storredskapene fra Buskerud er tilstrekkelig representative til å kunne belyse og diskutere de ovenfor skisserte problemstillingene (jfr. 3.1, se også under 4.4).

1.4. Kort om innholdet i de ulike kapitlene

I kap. 2, 3 og 4 vil jeg presentere avhandlingas rammer; både de kronologiske og geografiske. I en forskningshistorisk gjennomgang vil jeg gi en oversikt over noen av de mest relevante arbeidene knytta til østnorsk yngre steinalder. I kap. 5 legger jeg fram de teoretiske tankene som har danna noe av fundamentet for mine tolkninger av gjenstandsmaterialet fra Buskerud, som jeg beskriver i kap. 6 og 7. Et forsøk på å binde sammen en del kontekstualiserte gjenstander og deres sosiale rolle, med henblikk på en teoretisk bakgrunn, foreligger i kap. 8. Jeg går gjennom de naturvitenskapelige undersøkelsene som kan bidra til en forståelse av kulturelle forhold i Buskeruds neolitikum i kap. 9, mens måten funna fordeler seg på i fylket vil diskuteres i kap. 10. Kapittel 11 er et fortolkende kapittel i et videre perspektiv, med henblikk på det teoretiske fundamentet. Endelig oppsummering og avrunding følger i kap. 12. Som appendiks er det lagt inn skjematiske oversikter over alle gjenstandene som er undersøkt i forbindelse med prosjektet, med typebestemmelser, dateringer, funnsted, samt eventuelle kontekstuelle opplysninger der slike foreligger.

2. DET KRONOLOGISKE RAMMEVERKET

Erik Hinsch (1955, 1956) foreslo et kulturelt forløp i Øst-Norge som kronologisk var omtrent parallelt med liknende prosesser i Sør-Skandinavia. Kronologier for yngre steinalder i Sørøst-Norge er seinere blitt utarbeida i nokså nye, norske studier, av blant andre Einar Østmo (1988a, 1998) og Egil Mikkelsen (1989). Disse bygger på materiale fra hhv. Østfold og Telemark, ut fra bl.a. typologiske kriterier (sml. Indrelid 1973; Østmo 1980). Naturvitenskapelige dateringer som kan bidra i denne oppbygginga av kronologiske skjemaer, er nokså få og spredte. De nevnte kronologiene hviler til en viss grad på støtte i sørskandinaviske funn og dateringer. Østmo (1988a) tidfester overgangen til ca 3800 f.Kr. Mikkelsen (1989) setter den til om lag 3500 f.Kr., ved funnet av de eldste indikatorene på jordbruk i Telemark. Også i helt nye arkeologiske publikasjoner har det vært vanlig å anvende kronologiske skjemaer som er henta fra danske eller svenske dateringer (se bl.a. Larsson & Olsson 1997; Persson 1999; Fischer 2002; jfr. Glørstad 2002b). Jeg vil ikke gå inn på noen diskusjon omkring når skillene skal settes for de ulike fasene, siden dette ikke er et vesentlig tema i min analyse.

Erik Hinsch (1955:33, 75) kunne påpeke en nedgang i antallet funn mot slutten av TRB-fasen. Dette mer enn antyder ei oppdeling av hele perioden yngre steinalder i fire underperioder, hvor mellomneolittisk tid deles i to. Hos Hagen (1987), Mikkelsen (1989)¹ og Boaz (1998:315) derimot, finner man bare tre neolittiske faser. Dette skaper en vel grovmaska kronologi som i liten grad fanger opp eventuelle svingninger i antallet funn fra ulike deler av traktbegerkulturens tid (se diskusjon hos Østmo 1988a, 1989). Hos Østmo (1988a) rommer fase 1 hele TN og MNas første del (MN I-II); altså hele perioden da tynnakka flintøkser av typene I-VII var i bruk, mens fase 2 er overlappende og tildels samtidig med stridsøkskulturenes fase 3. Jeg har også funnet det operasjonelt å dele neolitikum inn i fire underperioder, men på en litt annen måte enn Østmo. I min faseinndeling tilsvarer TN fase 1, og hele MNa (MN I-V) er lik fase 2. Videre danner MNb fase 3, mens SN og EBA I sammen utgjør den siste fasen. Det er altså ikke satt noen slutt på fase 4 ved utgangen av neolittisk tid, siden den siste fasen omfatter hele perioden da flintdolker (type VI) og enkle skafthulløkser var i bruk (jfr. Lomborg 1973; Østmo 1978; Vandkilde 1996b). Overgangen til eldre bronsealder representerer dermed ikke et reelt brudd (jfr. Østmo 1988a:74; Lekberg

¹ Hos Mikkelsen (1989:106) er riktignok TRB-fasen delt i en tidlig og en sein fase, som skal ha vart i hhv. ca 500 og 200 år.

1997:138). Periodeinndelinga er dels et resultat av det typologisk-kronologiske potensialet i materialtilfanget, og dels av hvor fininndelt man kan behandle et såpass stort materiale på en operasjonelt hensiktsmessig måte.

Underperiode	Kulturgrupper	Fra-til (kal. år f.Kr.)	Varighet
TN	TRB	3900-3350	Ca 550 år
MNa (MN I-V)	TRB	3350-2800	Ca 550 år
MNb	SNSØK/EGK (/GRK?)	2800-2350	Ca 450 år
SN-EBA I	-	2350-(1700)-1500	Ca 850 år

Tab. 2.1: *Kronologisk skjema for neolittisk tid i Øst-Norge (etter Fischer 2002; Glørstad 2002b; Vandkilde 1996b; jfr. Østmo 1988a).*

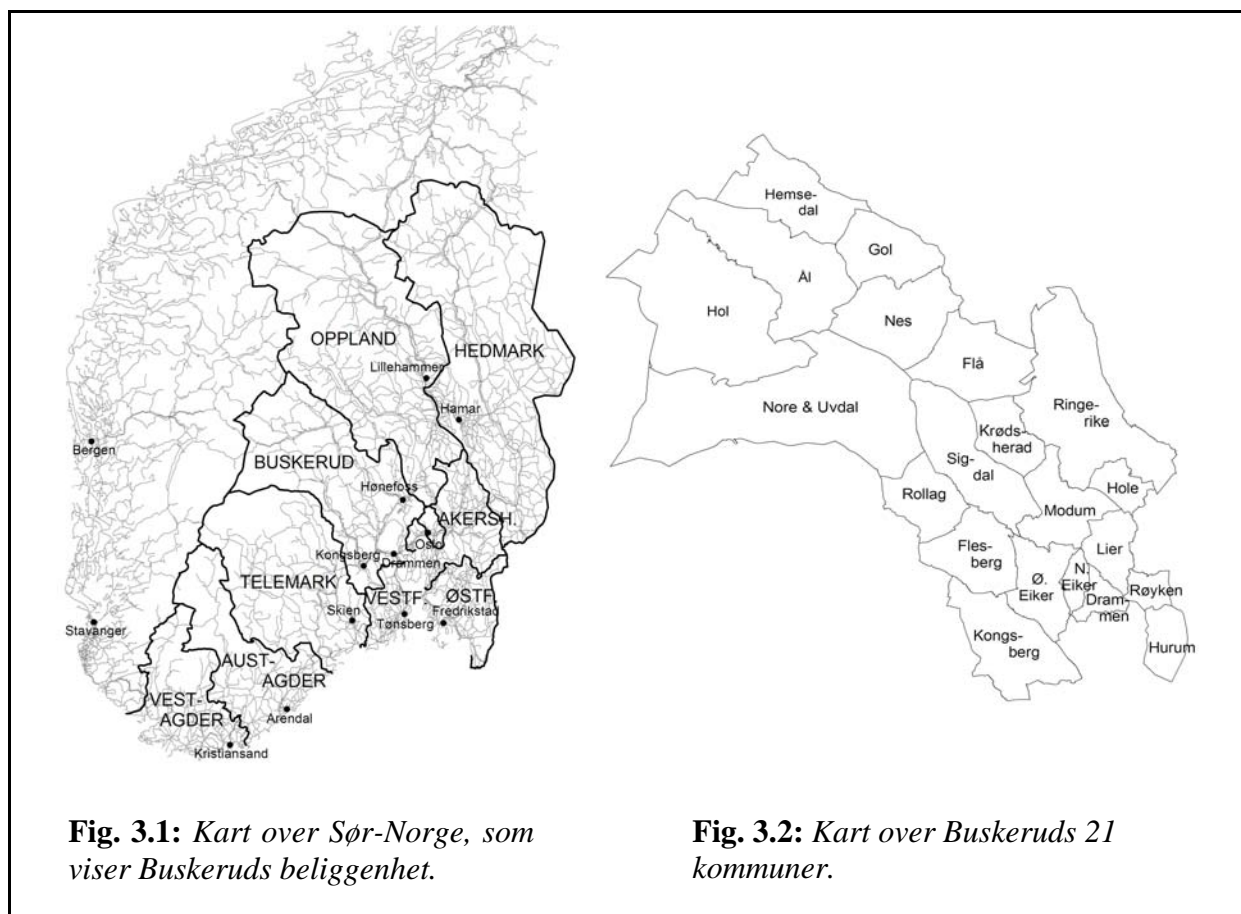
Det foreligger få C14-dateringer knytta opp til funn av storredskaper fra Buskerud. Materialet som er gjennomgått i forbindelse med denne avhandlingen er følgelig datert på typologisk grunnlag. De fire underperiodene er derfor utarbeida på bakgrunn av i hovedsak utenlandske dateringer, og med støtte i andres arbeider på norsk materiale. Gjenstander av ulike typer er derfor med på å datere de aktivitetene som de aktuelle gjenstandene har inngått i. Underperiodene er ment som grove kronologiske rammer, og det antas at de forskjellige gjenstandenes brukstid *i hovedsak* befinner seg innenfor disse rammene (jfr. kap. 6; sml. Nærøy 1993:78).

3. BUSKERUD FYLKE

3.1. Hvorfor Buskerud?

Buskerud fylke er snaut 15 000 km² stort, fordelt på 21 kommuner, og utgjør med det litt mindre enn 5 % av Norges fastlands fulle areal. Hele 42 % av fylkets areal er høyere enn 900 m.o.h., mens bare 7 % ligger lavere enn 150 m.o.h. (se Fig. 3.1 og 3.2). Dette gir store forskjeller i økologiske og klimatiske forhold, noe man må anta har hatt innvirkninger på valg av levevis innenfor området til alle tider. Et uttrykk for dette finner man i dagens situasjon, som viser at over 60 % av fylkets befolkning er bosatt i de sørøstlige delene av fylket, i bare ca 11 % av totalarealet. Ca 500 km² av Buskeruds areal er dyrka opp. Til sammenlikning har Telemark omtrent halvparten av dette, mens Østfold har landbruksareal på drøyt 750 km² (Gjessing & Ouren 1983; Kortner m.fl. 1987). Dyrkningsprosenten kan spille inn på funnfrekvensen i et gitt område (se under 6.1 og kap. 7).

Et fylke er en moderne administrativ enhet. Likevel er mer eller mindre sammenfattende, fylkesvise undersøkelser en etablert tradisjon i norsk steinalderarkeologi. Det foreligger også større regionale undersøkelser fra de andre østnorske fylkene Telemark og Østfold (se kap. 4; Mikkelsen 1989; Østmo 1988a; se også H. Gjessing 1920; Grieg 1926, 1943; Bakka & Kaland 1971; Amundsen 2000). Buskeruds yngre steinalder er derimot ikke tidligere behandla under ett. Buskeruds beliggenhet og varierte topografi er med på å rettferdiggjøre bruken av fylket som analytisk enhet: Både fjell, vidde og lange dalfører er med på å danne naturlige, topografiske avgrensninger, og er med på å gi et representativt tverrsnitt av Øst-Norge. Det er slett ikke utenkelig at dagens fylkesgrenser til *en viss grad* kan være sammenfallende med grenser for eksempelvis kommunikasjon i steinalderen, og *kan* derfor ha utspring i gamle organisasjonsenheter (Lindman 1985:46-48; se også Bauge 1960; Mikkelsen 1988:38). På bakgrunn av dette anser jeg Buskerud som ei legitim geografisk ramme for min analyse, og at materialet herfra er representativt nok til å gi et fruktbart innblikk i østnorsk yngre steinalder.

3.2. Vassdrag

Mellom fjelltraktene og Hardangervidda i de nordre delene av fylket og områdene rundt Drammen og Hurumlandet ved kysten, er det en høydeforskjell på over 1900 m. Mellom disse ytterpunktene ligger det som i dag er åpent jordbrukslandskap og store skogstrekninger. Det som kanskje særlig kjennetegner topografien i Buskerud, er de store, parallelle dalførene med elver i bunnen, som i hovedsak strekker seg fra fjelltraktene i nord og ned mot kysten i sør og øst. Vassdraga var også viktige i steinalderen, både når det gjaldt ferdsel og kommunikasjon. Fra nordvest strekker Uvdal og Numedal, med et av landets største vassdrag, Numedalslågen, seg ned til lavlandet og til munningen ved Larvik i Vestfold. I Sigdal renner Simoa, fra Hemsedal og Hallingdal kommer Hemsila, Hallingdalselva og Snarumselva. Lengst øst i fylket finner man Ådal med Begna og Ådalselva, som er en fortsettelse av Valdresvassdraget fra Oppland fylke. Flere av de vesentligste dalførene har dels bratte landskapstyper, med karakteristisk V-profil, kanskje særlig Numedal og Begnadalen. Alle de siste vassdraga møtes i nedre del av fylket, og utgjør til sammen Drammenselva som renner ut i fjorden ved Drammen. Blant de større vannveiene bør også Lierelva regnes, som bukker seg fra Holsfjorden (sørøstre arm av Tyrifjorden) ned Lierdalen mot utløpet i fjorden øst for Drammen. De søndre delene av

vassdraga i Lier- og Drammenstraktene har vært fjorder med saltvannsforbindelse gjennom yngre steinalder. Flere steder vider dalene seg ut, og elvene danner her lange, smale innsjøer, hvor vannet holdes tilbake av terskelliknende morener, eller israndavsetninger (se Fig. 3.4). Norefjorden og Kravikfjorden i Numedal, Soneren i Sigdal, Krøderen nedenfor Hallingdal og Sperillen i Ådalen er eksempler på slike. Elvene i dalene har også flere steder avlagt deltaer med morenemateriale, særlig ved flere av de større fjordene i Numedal, og til dels også i Sigdal. Tyrifjorden ligger mellom kommunene Modum, Ringerike, Hole og Lier, og er med sine 137 km² en av landets fem største innsjøer. Tyrifjordens vannflate ligger 60 m.o.h., og fjorden har dermed vært fersk gjennom hele yngre steinalder.

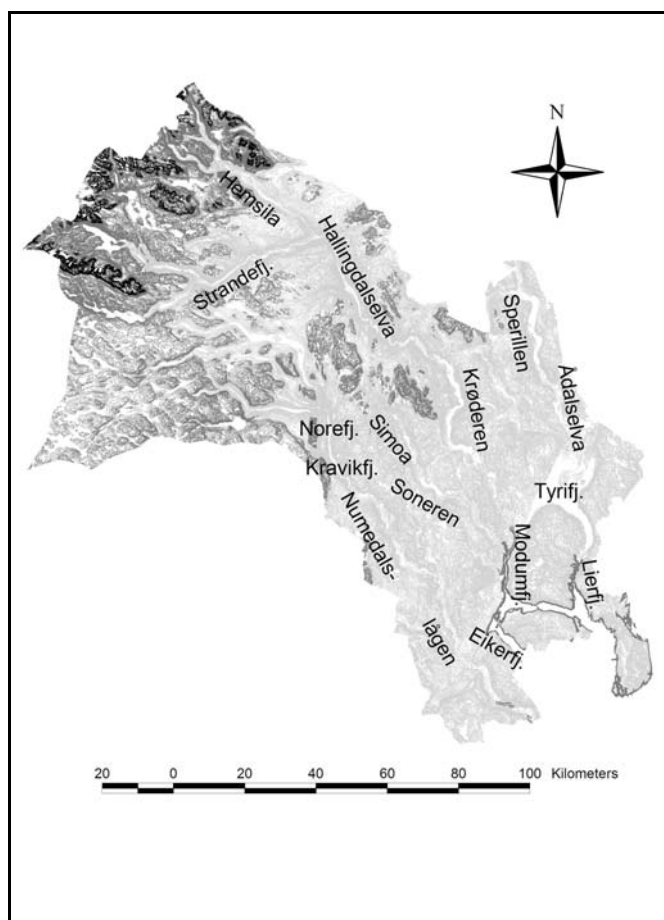

Fig. 3.3: Buskeruds vassdrag, største ferskvannsforkomster og fjorder i neolittisk tid. 40m- og 20m-kotene er utheva, og strandlinja satt til 20m. Svart = >1500 m.o.h, grått = >1000 m.o.h., lys grått = <1000 m.o.h.

3.3. Landheving

I Buskerud har strandlinja på sitt høyeste stått omkring 180-200 m høyere enn dagens nivå. Ved inngangen til neolittisk tid, drøyt 3900 f.Kr., var strandlinja ca 39 m høyere enn den er nå. Først midt i EBA, ca 1500 f.Kr., krøp strandlinja under 20 m-nivået (Sørensen 1999). Det betyr at sjøen og saltvannet sto som smale, sprikende fjorder langt inn i de lavtliggende dalførene på det sentrale Østlandet gjennom hele yngre steinalder. Én fjord gikk opp Drammenselva, og delte seg ved Hokksund. Herfra bøyde en fjordarm av mot vest, inn til

Fiskumvannet og Eikeren, og videre mot sørøst helt til Hof i Vestfold. Denne fjorden har jeg kalt Eikerfjorden. Nordover fra Hokksund gikk en smal fjord jeg har kalt Modumfjorden inn til Geithus og et lite stykke opp det som i dag er Snarumselva. Endelig har en brei fjord som kan kalles Lierfjorden lagt de vide slettene i dagens Lierdalen under vann. Ved Tranby har denne fjorden blitt trang og krokete, men har strukket seg helt inn til Sylling ved sørenden av Holsfjorden. Mye av dagens dyrka mark i Eikerbygdene og Lier sto altså under vann, og mange steder i de nedre delene av fylket må det ha vært mange grunne områder, og stedvis også skjærgård med vik, holmer, sund og eid som formodentlig har gitt gode betingelser for både jakt og fiske (se også under 9.2). Den sørvestre spissen på Hurumlandet, hvor Holmsbu og Rødtangen ligger, har vært flere øyer gjennom hele neolitikum, atskilt fra Hurumlandet av smale kanaler. Også sandryggen Verket ved Svelvikstrømmen har vært ei smal, lita øy gjennom hele perioden. I neolitikum var det ved Sætre en skjerma skjærgård, og fra Åros gikk en smal fjordarm et lite stykke mot nordvest inn i Røyken. Landhevingskurver gir verdifull informasjon i forhold til gjenstandenes funnmiljø i yngre steinalder, og gir dernest innblikk i funnas kronologiske horisont (jfr. W. C. Brøgger 1905).

3.4. Løsmasser og berggrunn

De istransporterte massene over den marine grense er i hovedsak usorterte, grunne og temmelig steinholdige, og lite næringsrike. Da landet reiste seg etter at iskappa hadde sluppet taket i Øst-Norge, blei marint materiale avsatt på den tidligere havbunnen. Dette gjelder de lavere delene av dalførene i Buskeruds søndre deler. De marine avsetningene består stort sett av finkorna masser i form av tung leire. Der isen har hatt opphold i tilbaketrekninga, ligger i dag opphopninger av løsmasser som tverrgående rygger av varierende mektighet (se Fig. 3.4). De vesentligste morenene i Øst-Norge blei danna ved isens tilbaketrekking for omkring 10 000 år sida. Den mektigste av dem, Raet, strekker seg sørvestover fra Horten og mot sørøst fra Moss, ytterst ved fjorden. Innenfor Raet fins flere mindre endemorenetrinn; rygger av leiddrenert sand og grus i mer eller mindre sammenhengende buer rundt Oslofjorden, og flere av dem krysser Buskerud. To markerte slike trinn, nemlig Ås-Ski-trinna, er smelta sammen og strekker seg på tvers av Hurum mellom Verket og Slottet, og blokkerer nesten Drammensfjorden ved den smale Svelvikstrømmen. Det litt yngre Aker-trinnet danner tilsvarende belter av morenemasser lenger inn i landet, gjennom Oslo, vestover gjennom Sylling og Lierdalen ved Meren og Egge, og videre sørvestover mot Fiskum ved nordenden av Eikeren. Noen mindre rygger danner terskler på tvers av dalene ved sørenden av flere av de store innsjøene, både gjennom Hole kommune ved Holsfjorden, ved Krøderen, Sperillen og

Soneren, samt ved Hvalsmoen nord for Hønefoss, som har danna moreneskråninger mot innsjøene. Flere av disse trinna utgjør deler av et tredje større endemorenetrinn som går fra Romerike og mot sørvest gjennom det nordlige Modum og over de sørlige delene av Sigdal (se Fig. 3.4). De største løsmasseforekomstene er med på å gjøre egnene i Eiker, Lierdalen, deler av Modum, samt Hole og Ringerike rundt Tyrifjorden til noen av Østlandets beste jordbruksområder i dag (jfr. Østmo 1990b:119).

Geologisk sett kan fylket grovt deles i to. I hovedsak domineres fylket av harde, prekambriske bergarter som syenitt, granitt og gneis, som på grunn av sin hardhet står igjen som de høyeste fjellpartia. Et smalt belte mellom linja Tyrifjorden-Kongsberg tilhører det såkalte Oslofeltet, med en del kalkstein og skifer i lavlandet, som sammen med andre kambrosiluriske bergarter regnes som spesielt gunstige for åkerbruk. Vest og nord for dette er altså grunnfjell med granitt og gneis det dominerende. Dette har skapt bastante landskapsformer, men med skifer og kalk flekkvis innimellom. De største forekomstene av kambrosiluriske bergarter finner man i Lier og vest i Hole. Det fins også slik berggrunn hist og her ellers i fylket, bl.a. i Hemsedal, langs østre ytterkant av Hardangervidda og i Numedal. Videre fins det små, smale belter på sørspissen av Hurumlandet, og langs Røykens østkyst fra Nærnes og et stykke nordover, mens Hurumlandet for øvrig domineres av syenitt og granitt. Disse geologiske forholda har lagt premisser til grunn for tilgjengelige ressurser, og dermed også for bosetning og erverv, noe jeg kommer nærmere inn på seinere i analysen (se kap. 10; jfr. A. W. Brøgger 1906:115).

Ovenfor har jeg skissert noen av de faktorene jeg mener har hatt innvirkning på den kulturelle og økonomiske utviklinga i yngre steinalder i det gitte området (sml. Østmo 1988a:26-30, 101-115; Mikkelsen 1989:15-27). Det varierte næringsgrunnlaget og den vekslende topografien er vesentlig når det gjelder å begrense min analyse geografisk, og de samme forholda er med på å legitimere analysens romlige rammer (se også under 4.4.).

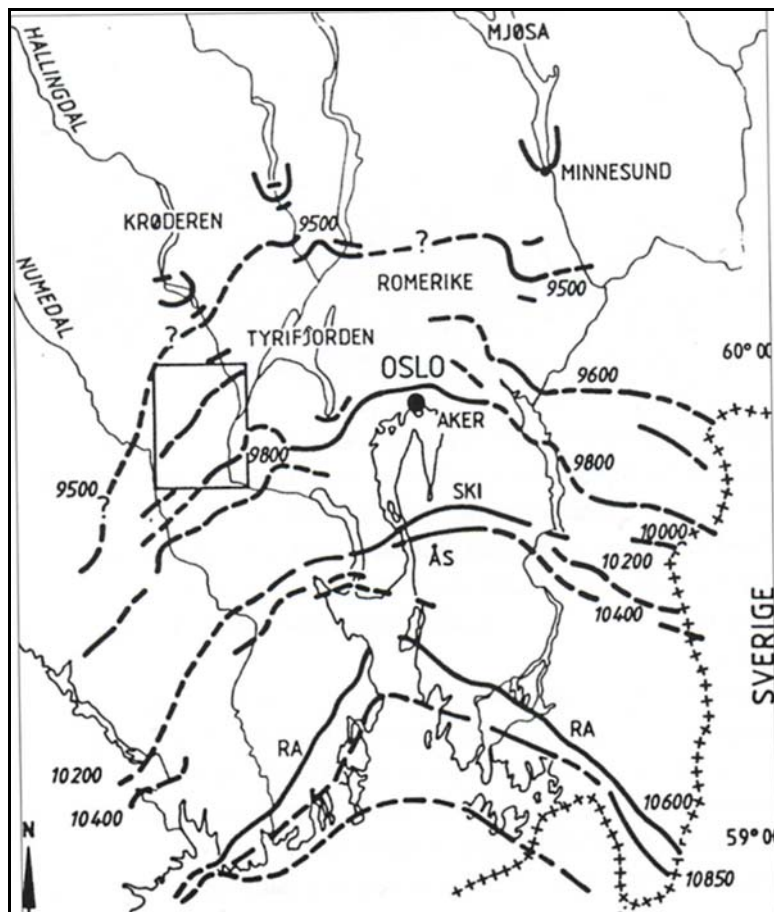

Fig. 3.4: Israndavsetninger ved Oslofjorden. Etter Ø. K. Johansen 1994:52.

4. FORSKNINGSHISTORIE

4.1. Neolitikumforskningas begynnelse

"Før i tida var det ingen sak å studere norsk steinalder. Alt var lagt til rette i skjemaer og rubrikker, ordnet vakkert og systematisk."
(G. Gjessing 1945:1)

Yngre steinalder, eller *neolitikum*, har vært utskilt som en egen periode av forhistorien siden midt på 1800-tallet. Da delte nemlig Jens Jacob A. Worsaae steinalderen – den eldste perioden i Thomsens (1836) treperiodesystem – i en eldre og en yngre del. Skillet var tufta på observasjoner han i første rekke hadde gjort i det danske funnmaterialet (Worsaae 1860 i Mikkelsen 1982:129; sml. Montelius 1874): Kjøkkenmøddinger og grove steinredskaper blei plassert i den eldre delen av steinalderen, mens han mente at bl.a. storsteinsgraver og slipt flint hørte hjemme i den yngre (Worsaae 1860 i Glørstad 2002a:186). Worsaae knytta dette skillet også opp mot ervervsmessige ulikheter i de to periodene: En jakt- og fiskebasert tilværelse i eldre steinalder og en bondetilværelse med vekt på husdyrhold og korndyrking i den siste delen. Delinga brakte dermed med seg andre implikasjoner enn de reint kronologiske, og la grunnlaget for en mer finmaska inndeling av perioden. For Norges, og dermed Øst-Norges del, var imidlertid ei tilsvarende todeling av inventaret fra steinalderlokalteter mer problematisk enn Gjessings påstand gir inntrykk av: Allerede i 1885 påpekte Oluf Rygh (1999 [1885]) funnfattigdommen i Norge sammenlikna med Sør-Skandinavia. Enkelte tvilte sågar på om det skrinne, norske materialet berettiga en drøfting av en yngre steinalder i Norge i det hele tatt (Boye 1879:22; Hansen 1904). Rygh, derimot, hevda at de norske funna av steinoldsaker av "skandinaviske typer" var for tallrike til at de kunne skrive seg fra bare korte, midlertidige opphold av folk fra Sør-Skandinavia. Det man derimot *ikke hadde* fra Sør-Norge, var sikre vitnesbyrd om fehold, altså en bondeøkonomi. Få funn måtte bety at "[...] *den skandinaviske Stenaldereskulturs Hovedsæde har været længere mod syd*", og at det var "[...] *endvidere sandsynligt, at Norges Befolkning lige til Stenalderens Slutning har vedblevet at staa paa Jæger- og Fiskerfolkenes Standpunkt [...]*" (Rygh 1999 [1885]: "Stenalder"). Et annet syn hadde Anton Wilhelm Brøgger (1906). På bakgrunn av topografiske studier hevda han at løsfunna fordelte seg lovmessig til visse egner av landet med dyrka mark og god jord, og at befolkninga som hadde etterlatt seg slike økser var bønder som dreiv med fedrift og noe åkerbruk (anf.arb.:4, 111-151). De første bøndene holdt til på Sørøstlandet, og var del av den "*ordinære skandinaviske stenalders*", altså på lik linje med den man hadde hatt i Sør-Skandinavia. Betraktninger om funnas relasjon til

topografi og grunnforhold, særlig sandjordforekomster og vannveier, var et vesentlig metodisk poeng, og et viktig bidrag til forskninga på yngre steinalder. Rett etter forrige århundreskifte oppfordra dessuten professor Gabriel A. Gustafson til systematiske registreringer av oldtidsminner i Norge (Gustafson 1902; jfr. Grieg 1943:1). For steinalderens del resulterte disse "herredsbevandringene", som de kaltes, i summariske oppramsinger av overflateoppsamla oldsaker. På bakgrunn av denne kartlegginga kunne man danne seg et bilde av bebyggelseshistorien i de aktuelle strøka.

4.2. Mellomkrigstida

Gustafsons program genererte økt forskningsinnsats på steinalder, og flere sentrale publikasjoner utkom i mellomkrigstida: Hos Helge Gjessing (1920) er steinalderen todelt, med en eldre, jaktbasert del og en yngre del, hvor befolkninga var blitt bønder, og dyrka jorda. Samtidig så H. Gjessing for seg at jegere og bønder levde parallelt ei tid, og at jordbrukskulturen først etablerte seg i hele landet i SN (anf.arb.:164-174). Anathon Bjørn (1924, 1928) hadde god kjennskap til sørskandinaviske typologiske og kronologiske forhold, og delte opp norsk steinalder i en eldre og en yngre del. Også her var skillet basert på ulik utnyttelse av næringsgrunnlaget. Skillet satte han ved opptreden av de tynnakka flintøksene, mens slipte, spissnakka flintøkser var så få at disse regna han ikke med til den yngre steinalderens jordbrukskultur. Også Bjørn gikk ut fra at fangstkulturen (nøstvetkulturen) levde videre i en posisjon som var jordbrukerne sosialt underlegne. Derfor regnes Bjørn som opphavsmannen til det seigilva bildet av en *kulturelt dualistisk* yngre steinalder. Bjørn mente å finne langt færre tjukknekka flintøkser enn de tynnakka fra yngre steinalders innledning. Derfor hevda han at jordbruket gikk noe tilbake, trolig et resultat av ufred med innvandrende stridsøksfolk, før jordbruket fikk nytt fotfeste med en enhetlig bondekultur fra og med overgangen til SN (1928:44-55). Oldsakenes relasjoner til landskapet er også blitt understreka av Sigurd Grieg (1926, 1943), tydeliggjort med funnspretningskart.

Haakon Shetelig ga i 1925 ut ei bok om Norges forhistorie, hvor han vektla det vestnorske, særnorske, som skilte vårt område fra sørligere egner: Den *arktiske steinalderen*, med sitt rike skifermateriale, var en kultur som levde i det nordafjelske Norge. Denne eksisterte parallelt med den østnorske *submegalittiske* kulturen, som på sin side hadde tette bånd til Sør-Skandinavia. På Østlandet opptrådte etter hvert også stridsøkskulturene, som bosatte seg i innlandet, mens megalittbøndene fortsatt levde ved kysten. Stridsøkskulturene delte Shetelig i ei dansk og ei svensk gruppe, som begge hadde innflytelse på Østlandet. De ulike gruppene

smelta sammen til en felles kultur opp mot SN (Shetelig 1925:57-60). Samme år utkom A. W. Brøggers *Det norske folk i oldtiden*, hvor de naturbetinga premisa for erverv og livsform blei vektlagt. Her hadde Brøgger et mer moderert syn på det økonomiske grunnlaget for bosetninga enn hva han kom fram til i 1906. Han var kritisk til systematiseringa og ordninga av oldsaker i *montelianske typologisk-kronologiske rekker*, da slike presentasjoner i hovedsak ikke var tufta på norske funn (A. W. Brøgger 1925:13). Gjennom eksempler og kulturhistoriske analogier fra norsk bonde- og fangstliv fra nyere tid, ville Brøgger gjøre fjern fortid lettere å forstå: Den norske topografien skiller seg så sterkt fra det mer åpne og jordbruksvennlige landskapet man finner lenger sør i Europa, at det aldri blei snakk om noen rein bondekultur i yngre steinalder og bronsealder, "[...] *men om en merkelig blanding av begge deler, slik landet vårt gjør det naturlig*" (anf.arb.:19-21). Skillet mellom den eldre og yngre steinalderen var ikke noe brått ervervsmessig skifte, men betydde slutten for den *reine fangstkulturen*, og starten på en langvarig overgangsfase. Neolitikum regna Brøgger for å starte med den slipte flintøksa, som kom i følge med andre kultureroberinger, deriblant husdyra og kornet.

4.3. Etterkrigstida

Det Gutorm Gjessing (1945) egentlig sikta til med lettheten ved den tidligere steinalderforskninga, var den illusorisk enkle oppdelinga av steinalderen i en *eldre steinaldersk fangstkultur* og en *yngre steinaldersk jordbrukskultur* (anf.arb.:1, 109). En nærmere gjennomgang av norsk boplassmateriale kunne ikke gi støtte for dette ervervsgrunna periodes skillet, hevda han, siden det kjente boplassmaterialet fra Norge var dominert av fangstboplasser på fjellet, ved kysten eller i huler og hellere. Bl.a. mente Gjessing at den jakt- og fiskebaserte nøstvetkulturen fortsatte inn i neolitikum, og en form for konservatisme ga et alderdommelig, eldre steinaldersk preg på det norske materialet (anf.arb.:110, 344-349). Det var de slipte øksene og andre nye redskaper som rettferdiggjorde en utskillelse av en norsk yngre steinalder. Det var de tynnakka øksene som kjennetegna bondekulturen: På Østlandet framheva Gjessing Drammensområdet med Lier og Røyken som en koloni, Modum som en annen, og også Hole og Ringerike som sentrale bygder. Flere funn av tynnakka flintøkser høyt oppe i "ufruktbare strøk" som Uvdal tok Gjessing til inntekt for rein handel. Kostnadene økte med avstanden til råstoffet i Skåne og Danmark, og dette tvang raskt bøndene i de norske områdene til å ty til støttenæringer. Fangsten fikk slik en sentral plass i ervervslivet for de første bøndene, ved siden av en utstrakt handel med fangstfolk i innlandet. Den submegalittiske bondekulturen blei seinere fortrent av februkende stridsøksskulturer. I SN

skal alle de ulike gruppene ha smelta sammen til en enhetlig kultur, siden de lokale gruppene på forhånd var dømt til å bukke under i kampen mot "*bondekulturens plan og administrasjon*" (G. Gjessing 1945:408-419).

Erik Hinsch (1955, 1956) kritiserte Gjessings "anti-sørskandinavisme". Han framholdt at norsk neolitikum hadde både paralleller og forutsetninger i Sør-Skandinavia, og skal ha fulgt samme utvikling i grove trekk (Hinsch 1955:11-12). Synlig inspirert av Carl Johan Beckers (1948) og Therkel Mathiassens (1948) arbeider, hevdet han at det første jordbruket blei brakt til Norge av innvandra bønder. Spredninga av løsfunne mangeantøksker og tynnakka øksker i flint og stein skulle vise til en grov skisse av omfanget av den eldste bondebosetninga i Norge. For Buskeruds del pekte Hinsch på en kontinuerlig bebyggelse i et belte fra Røyken, tvers over Lierdalen og ned til Nordre Vestfold. Fra fjordbygdene hadde så jordbrukerne utvida bosetninga oppover Drammenselva til Ringerike og Norderhov, og fra Modum gjennom Sigdal-Eggedal og helt til Nore (Hinsch 1955:51-55). Overalt hadde den tidligneolittiske befolkninga foretrukket tørr og lett sandjord, hvor betingelsene for såkalt primitivt jordbruk lå til rette. Løsfunn utenfor de sikre jordbruksbygdene antok Hinsch å representere handel mellom jegergrupper og bønder, mens sikre fangstboplasser fra TRB i TN ikke var påvist. Tidlig i mellomneolittisk tid så imidlertid den "reine" TRB ut til å forsvinne. Lakunen mellom TRB og de seinere stridsøkskulturene blei iflg. Hinsch fylt av *den gropkeramiske kulturen*, som han mente var *avneolittiserte bønder* som hadde blanda seg med lokale veidesamfunn (anf.arb:84-105). I MN innvandra stridsøkskulturenes bønder til Østlandet, med økonomi basert på husdyrhold og i mindre grad på åkerbruk. En omflakkende gjetertilværelse skulle forklare mangelen på boplassfunn (Hinsch 1956). Hele stridsøkskompleksets redskapstyper, gravskikk og bosetningsform oppsto brått, uten forutsetninger i eldre eller samtidige norske kulturgrupper, og måtte representere innvandring, mente han (anf.arb.:185-191). Etter dette fulgte ei tid hvor den agrare økonomien befesta seg. Dette skulle forsterkes ytterligere i SN. Utenfor de sentrale jordbruksstrøka bodde fram til da jegere, som etter beste evne forsøkte å kopiere jordbrukernes stridsøkser. Hinsch kalte hele perioden for yngre steinalder, mens merkelappen *neolittisk* var forbeholdt bønder med jordbruk som økonomiske grunnlag. Særlig Østlandet var påvirket av kulturimpulser fra Danmark og Sørøst-Sverige.

Etter ca 1950 økte arkeologiens bruk av naturvitenskapelige støttespillere for å søke svar på kulturelle og økonomiske spørsmål. Arkeologen Egil Bakka og botanikeren Peter Emil

Kaland utga i 1971 sine felles resultater fra en undersøkelse av erverv og tidlig jordbruk i Hordaland. TN kunne ikke skilles ut, så MN og SN fikk fokus i deres undersøkelse. Boplassfunn fra MN konsentrerte seg til jaktboplasser langs kysten, til områder med gunstige betingelser for jakt og fiske. Løsfunn av hele økser og såkalte neolittiske artefakter var derimot hyppigst forekommende inne i fjordene, konsentrert til innlandet, med sjøldrenerende hellinger av løsmasser og morenejord. Bakka kunne ikke berette om sikre graver fra MN i Hordaland, mens SN kunne framvise fem slike. De åpna for et mulig, men begrensa jordbruk i form av beitedyr på bakgrunn av beiteindikerende pollen fra MN, men oppfordra samtidig til forsiktighet ved bruk av slike (anf.arb.:29). Siden bosetninga i SN og EBA var konsentrert til gode jordbruksområder, mens den i MNs "boplasskultur" ikke var det, fant de at dette måtte være uttrykk for grunnleggende endringer i ervervet. Dette skulle ifølge Bakka & Kaland (1971:17) representere en betydelig ekspansjonsfase og det endelige gjennombruddet for jordbruket, mens eldre boplasser ved kysten gikk ut av bruk i SN.

Einar Østmo (1988a) har undersøkt neolittiske boplasser, graver og løsfunn fra hele Østfolds yngre steinalder. Funna settes her i relasjon til funnstedenes sannsynlig utnyttede ressurser i nærmiljøet: Jakt- og fiskeressurser ved kysten og elveosene, eller lettdrevet sandjord på eller ved Raet. Inspirert av Therkel Mathiassen (1948, 1959) har Østmo delt inn neolittisk tid i faser med navn etter fasenes ledetyper, som *den tynnakka øks' tid* (TN og MNa I-II), *den tjukknakka øks' tid* (MNa III-V), *stridsøksskulturenes tid* (MNb) og *dolktid* (SN). Sistnevnte fase representerer tida da flintdolker og enkle skafthulløkser var i bruk, altså til og med EBA II. Forekomsten av TRBs oldsaker gjør det berettiget å snakke om en neolittisk kultur ved Oslofjorden i første del av yngre steinalder, ifølge Østmo (1988a:38), og betegnelsen neolittisk synes forbeholdt jordbrukende grupper. Oldsaker av sørsandinaviske typer representerer en jordbrukende befolkning også i Øst-Norge. Samtidig støtter han seg til pollenprøver fra østfoldske myrer (anf.arb:233-234; sml. Østmo 1998). Det avvises at arkeologisk materiale kan regnes som primære spor etter økonomisk virksomhet, men likevel tillegger han oldsakene generelt stor vekt når det gjelder gjenstandenes sosioøkonomiske bakgrunn. Støtte for dette finner han i sine omlandsanalyser i en 5 km radius rundt funnstedene. Sammenhengen mellom funn og sandjord synes klar under TRBs første tid. Mer uklar er denne tilknytninga til sandjord i TRBs slutning i Østmos fase 2, mens kysten synes viktigere her. Østmo framholder her Hinschs (1955) hypotese om avneolittisering og et svekka åkerbruk som sannsynlig forklaring på nedgangen i funna fra MNa. Deretter framstår funnas tilknytning til lettdreven sandjord klarere enn noen gang i fase 3/MNb, som

representerer innvandrende stridsøksbønder. Disse hadde det Østmo på merkelig vis kaller ”*et kulturelt overtak*” (Østmo 1988a:229). Inntrykket forsterkes ytterligere i SN, hvor Østmo anser store deler av lavlandet østafjells som del av en fellesskandinavisk kultur som hadde jordbruk som sin primære levevei.

På 1980-tallet publiserte Egil Mikkelsen flere arbeid om jordbrukets eldste historie i Øst-Norge (1982, 1984, 1989). Det er jordbruket som ny økonomi, påvist ved pollenanalyser, som danner skillet mot mesolittisk tid, ifølge Mikkelsen, og ikke de første slipte flintøkserne. Mikkelsen legger vekt på hvordan jordbruket kom til landet, og drøfter økologi og innvandring som de viktigste forklaringsmodellene. Funn av en del hakker og køller tas til inntekt for at man alt i eldre steinalder begynte med ei viss innsamling og bearbeiding av planteføde, altså en primitiv form for jordbruk (1984:122). I arbeidet fra 1989 deles Telemark inn i de fire økologiske sonene kyst, fjord, skog og fjell, og sammen med ulike kulturfaser danner dette rammeverket for den avhandlinga. Både boplassfunn, graver og løsfunne storredskaper inngår i drøftinga, og gjennomgangen strekkes helt fram til bronsealderen. Det er endringer i leveviset i seinmesolittisk tid som skal ha danna grunnlaget for en overgang til jordbruk, hevdes det. Økt bofasthet ga større befolkningspress, og en mulig nedgang i reinsdyrbestandene gjorde at man måtte søke nye ervervsstrategier. Med støtte i pollenanalyser kommer Mikkelsen fram til at det gjennom store deler av yngre steinalder var gjeting av beitedyr som representerte jordbruksinnslaget, og at det var forskjeller på hva slags dyr som blei foretrukket i forskjellige økologiske soner i fylket. Korndyrking har Mikkelsen derimot ikke funnet bevis for før i SN (1984:124, 1989:325). Funn av neolittiske, slipte økser nær rike jaktressurser viser dessuten at jakt og sanking fortsatt var viktig i en økonomisk sammensatt livsform. I stridsøksfasen øker antallet funn av flintøkser, noe Mikkelsen hevder uttrykker økt jordbruksaktivitet og økt befolkningstall, men han er tvilende til at det har foregått noen innvandring. Ved overgangen til SN sporer han store endringer, uttrykt særlig ved de enkle skafthulløksene og flintsigdene, som må bety økt skogrydding og ikke minst kornhøsting. Likevel var tamdyrhold fortsatt sentralt, men korndyrkinga ga en fastere bosettingsform, og *gården* blei etablert (Mikkelsen 1989:322, 1988).

4.4. Behovet for vurdering av materialet fra Buskerud

Med dette har jeg gjort rede for enkelte sentrale forskeres tolkninger omkring jordbrukets etablering i Sør-Norge i yngre steinalder. Seinere i avhandlinga vil jeg trekke veksler på dette,

når mine resultater presenteres. Det foreligger ingen helhetlige vurderinger av det neolittiske materialet fra Buskerud i seg sjøl, slik man har fra bl.a. Østfold (Østmo 1988a), Telemark (Mikkelsen 1989) og Hordaland (Bakka & Kaland 1971). Ikke desto mindre er en betydelig del av det østnorske materialet kommet for dagen i Buskerud fylke. Flere arkeologer har derfor omtalt stoff fra Buskerud tidligere, og innlemma dette i større undersøkelser av Øst-Norge i videre perspektiv, i første rekke Hinsch (1955, 1956) og til en viss grad også G. Gjessing (1945). I tillegg regnes flere enkeltfunn og -lokaliteter fra fylket som sentrale for forståelsen av det kulturelle forløpet på våre trakter i neolitikum. Eksempelvis har flere av de fåtallige sikre gravanlegga som kjennes fra neolittisk tid i Norge blitt funnet i Buskerud (Gjessing 1945:428; Hinsch 1955:19-20, 1956:154; Lindblom 1980; Østmo 1985). Bosetningas økonomiske grunnlag i yngre steinalder har lenge vært et springende punkt i norsk steinalderforskning. I lys av nye funn fra både norske og andre skandinaviske utgravinger, dateringer og tolkninger er det grunn til å ta opp det samla funntilfanget fra enda et av de østnorske fylkene.

5. TEORETISK RAMME

"Hver tid er et urolig omhverandre av dødt og levende, av levninger og fornyelser, av fremadthikende og bakutvikende viljer, av opdrift og treghet. Det er menneskenes ujevne fottrin gjennom tiderne som gjør historien for rik og mangfoldig til å innespærres i de alltid forenklende, alltid forvanskende teorier"

Niels Kjær (i A. W. Brøgger 1925:217)

5.1. Innledning

I dette kapittelet presenteres det teoretiske fundamentet som ligger til grunn for behandlingen av materialet av neolittiske storredskaper fra Buskerud. Innledningsvis vil jeg legge fram tanker henta fra både arkeologi og andre humanistiske felt. Niels Kjærs tanker i sitatet ovenfor uttrykker skepsis til nødvendigheten av teori i forskningen omkring forhistorien. Det er imidlertid en kjent sak i den mangfoldige, moderne arkeologiske litteraturen at man jo nettopp ved hjelp av teoretiske bakgrunnsopplysninger viser hvordan man kan trekke slutninger ut fra et forhistorisk gjenstandsmateriale (sml. Clarke 1973; Binford 1977): Ved å redegjøre for sitt eget, og ikke minst andres teoretiske ståsted, viser man at man har oversikt over rammene for erkjennelsesteorien, og fortolkningsmulighetene dette gir. Kort sagt er teoretisering en form for posisjonering som gir sjølinnsikt og perspektiv på fagfeltets rolle i et større hele (jfr. Glørstad 2002a). Samtidig kan godt utarbeida teoretiske fundament bidra til å kaste lys over stadig mer komplekse sider av forhistorien (Hodder 2001). Til tross for Kjærs teori-skepsis, berører uttalelsen hans andre, viktige deler av fortida, som jeg vil gripe fatt i. Dette er tankene om levninger og fornyelser, framadthikende og bakutvikende viljer, oppdrift og treghet; altså menneskenes "ujevne fottrinn gjennom tidene", som Kjær uttrykte det. Alt dette mener jeg er med på å male nettopp et rikt og mangfoldig bilde av forhistorien. Teorien er ment å foreslå en oversikt og å bane en ryddig vei gjennom et uoversiktlig, materielt mangfold som funna representerer fram til overordna slutninger.

5.2. Annales-skolen

Deler av den teoretiske basisen i denne avhandlingen er inspirert av den såkalte Annales-skolen. Den oppsto i mellomkrigstidas Frankrike, bl.a. som en reaksjon mot historikerne ved Sorbonne-universitetet i Paris, og dette miljøets tradisjonelle fokus på politisk og diplomatisk historie, samt historien om kongers og stormenns gjøren og laden: Store ord om små saker, hevda annalistene (Hexter 1999:32). I stedet ville de vektlegge sosial historieskriving, og det blei dermed åpna for å slippe elementer fra andre "menneskevitenskaper", såsom sosiologi og geografi, inn i historiedisiplinen. Tidsskriftet som kom til å hete "Annales", med undertittelen

”Economies, Sociétés, Civilisations”, blei starta som et konkret uttrykk for dette (Hexter 1999:35-37). Annalistisk-inspirerte arbeider tar ofte for seg folkelige, kollektive holdninger, forståelser og verdier: *Mentaliteter*. Slike gir seg utslag i mønstre for handling, og en økt forståelse av fortidige handlingsmønstre og hendelser gir en viktig dimensjon til oppfattelsen av fortida (se bl.a. Ariès 1976; Ladurie 1980; Clark 1999).

5.3. Braudels tidsbegrep

Etterkrigstidas mest innflytelsesrike representant innen Annales-skoleretningen er Fernand Braudel. Braudels verk om livet rundt Middelhavet på spanske kong Filip IIs tid, favner kanskje aller best om det som er blitt stående som Annales-skolens filosofi og ånd (Braudel 1972). Braudel setter her opp en modell hvor han anerkjenner tid og rom som *kulturelt og historisk spesifikke konsept*. Så lenge tid og rom er sosiale produkt, vil de også variere fra samfunn til samfunn (sml. Durkheim 1957). Det sentrale er at aktiviteter, og dermed mentalitetene bak dem, skifter i tid og rom. Disse skiftene kan foregå temmelig langsomt, gjerne så langsomt at endringer ikke engang merkes i løpet av et levd liv. Derfor trer de best fram om man undersøker dem i et langtidsperspektiv. Braudels bok er bygd opp som en hierarkisk klassifikasjon av elementer som til enhver tid gjør seg gjeldende for folk, men på ulike plan. Fortida kunne nemlig, ifølge forfatteren, ”dissikeres” og deles inn i tre intervaller, eller varigheter (fransk: ”*durées*”). Disse kan også kalles grupper av prosesser som er med på å forme og strukturere menneskelige samfunn. Det lengste intervallet omfatter de langsomt foranderlige *strukturene*. Et mellomnivå rommer middels lange til lange *konjunkturer*, mens det korte intervallet utgjøres av *enkelstående begivenheter*, eller *hendelser*. Det timelige mangfoldet, og motsetningene mellom varighetene, kommer til uttrykk alt i tittelen: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*: Kong Filip II regjerte i Spania fra 1556 til 1598, altså kun en kort periode i den store sammenhengen. Middelhavet, derimot, har en helt annen ”historie” som strekker seg mye lenger bakover i tid enn til 1500-tallet, og som går inn i vår nåtidige verden – med andre ord langt hinsides livet til Filip.

5.3.1. La longue durée – varighetens dynamikk

Et sentralt begrep lånt fra Braudel, er det som kalles for ”*la longue durée*”, eller *den lange varigheten*. Dette er henta fra den første delen av boka, hvor de geografiske forholda beskrives inngående, med Middelhavet sjøl, klimatiske forhold, dets omgivelser og hva disse innebærer for menneskene som lever i dem: Fjellkjeder, elver, sletter, viker og havner; alt dette utgjør til sammen ”[...] the permanent forces that operate upon the human will and weigh upon it without its knowledge, guiding it along certain paths [...]” (Bintliff 1991a:7).

Braudels langtidsperspektiv er imidlertid ikke en form for geografisk historie på det deskriptive planet: Snarere skal fysiske, sosiale og *kognitive forhold* anses som tett sammenvevde, og tar også for seg hva fjell og hav har representert for menneskene i disse romlige rammene (jfr. Hodder 1987a:3; Bailyn 1999). Braudel angir hvilken betydning avstander hadde for frakt av krydder, edelmetall, militærtropper og våpen innad i det enorme spanske riket, samt hvilke konsekvenser dette hadde for folk flest i deres hverdag i byen eller på landsbygda. På Filip IIs tid var Middelhavet stort og ubegripelig. Siden folks hverdag langt på vei var styrt av naturomgivelsene, blei de også forma av dem: Miljøet var strukturerende på folks hverdag, ifølge Braudel, bl.a. fordi det satte spor i menneskenes sinn. Samtidig forma menneskene miljøet, og endra slik Middelhavets innvirkning på deres liv, bl.a. ved bygging av veier, havner, nye båttyper og så videre. Dette er faktorer på Braudels *makronivå*. Forandringer i dette parameteret foregår så sakte at de ikke er merkbare for folk, enda de lever midt oppi disse omgivelsene. Dette er krefter som opererer i et så langt perspektiv at de oftest er utenfor enkeltmenneskers sanselige kapasitet.

5.3.2. Mellomlange krefter: Konjunkturer

Teknologi kan også være styrt av langvarige krefter og kan gjennomgå langsomme endringsprosesser, noe som dermed ligger nært opp til arkeologidisiplinen. Også her, i *mesonivået* i Braudels tredelte tidsmodell, kan mentaliteter være styrende og begrensende. De mellomlange kreftene kaller Braudel konjunkturer, og omfatter så vel kognitive -, som økonomiske - og sosiale forhold (jfr. Dark 1995:180). Disse konjunkturerne kan, i likhet med strukturene i det lengste intervallet, virke over generasjoner eller århundrer, og er med på å utformingen av strukturer. Konjunkturer endres så sakte at heller ikke disse nødvendigvis merkes av et menneske.

5.3.3. Korte strømninger: Hendelseshistorie

I bokas tredje del kommer Braudel til *mikronivået*; historiens små bruddstykker, skapt av samtidas enkeltmennesker – "*histoire événementielle*". Her berøres de individuelle handlingene, som for eksempel kongens politiske omlegginger, og bønders og byfolks forsøk på å bedre sine livsbetingelser ut fra de muligheter de har til rådighet. Underveis har Braudel et stadig henblikk på de overbyggende, styrende faktorene på makro- og mesonivåene, og han kommer inn på dialektikken mellom de ulike intervallene med hver sin kronologi: Fra geografisk, naturlig historie som djupe, underliggende strømmer i form av strukturer nedfelt i samfunnets grunnvoller, via de høyereliggende konjunkturerne og opp til det mer overflatiske hendelsesnivået. Hendelser i det korteste intervallet forklares gjerne med utgangspunkt i bakenforliggende årsaker på meso- og/eller makronivået. Det er de djupere strømningene som

bør vektlegges, mens hendelsene, ”skumtoppene på bølgene”, bare får betydning gjennom å være utkomme av de to underliggende nivåene (Braudel 1972:21). De reflekterer altså de premissene som strukturene og konjunktorene legger til grunn for handling, og virker tilbake på strukturene ved å rekonstruere helheten de springer ut av.

5.4. Tid som kontekst

Ovenfor har jeg gjort rede for sentrale tanker hos Braudel og Annales-skolens arbeider, nemlig strukturenes påvirkningskraft og den tredelte tidsmodellen. I likhet med Braudel, har også sosiologen Anthony Giddens hevdet at det fins ”[...] *three intersecting planes of temporality involved in every moment of social reproduction.*” (Giddens 1981:19-20 i Morris 2000:4). Det kan selvsagt hevdes at det finnes flere intervaller eller nivåer, og ofte kan det være vanskelig å plassere elementer på sitt ”rette plan” (Hexter 1999:73). Likevel kan man hos Braudel oppfatte modellen som en refleksjon av verden slik folk opplevde den i det aktuelle tidsrommet, og de tre tidsintervallene er tre ulike deler av virkeligheten: Den geofysiske verden, hvor alt synes uforanderlig, via den demografiske - og den økonomiske verden, og endelig den politiske, ”daglige” verden. Slike ting gir denne siste ”verdensdelen” et flyktig preg sammenlikna med de to andre (jfr. Eriksen 2001).

Omstendighetene rundt deler av forhistorien kan umulig være enkle, og lar seg vanskelig plukke fra hverandre i enkelte bestanddeler. Jeg anser ikke tid som bare en kontekst, den er en vesentlig del av det som skal forstås (Shanks & Tilley 1987:127; sml. Bailey 1981, 1983). Enhver handling impliserer ulike tider og hastigheter, og legger premisser for sosial praksis. Braudels tredelte tidsmodell har sin styrke på langtidsperspektivet, og kan være en anvendelig innfallsvinkel for arkeologiens del, med utsagnskraft som kan strekke seg fra individ- eller lokalitetsnivå og til djupere, bakenforliggende, sosiale forhold. Støtte for dette kan man bl.a. finne hos Jean-Paul Sartre (bl.a. 1991; jfr. Glørstad 2002a:324-325), som har framholdt at tid blir til først gjennom *menneskers væremåte*, nettopp handling, eller praksis. Arkeologien griper om alle de tre intervallene hos Braudel, siden våre data som oftest er levninger etter enkelthendelser som har manifestert seg – blitt tingliggjorte – og som kommuniserer noe gjennom å være nettopp materielle levninger (sml. Østmo 1988a:31). En arkeologisk lokalitet eller et funn er uttrykk for hendelser, altså Braudels mikronivå. Samtidig vil det uttrykke bakenforliggende strukturer og en kulturell tilhørighet, tilsvarende Braudels lengste intervall. I arkeologien søker man også konjunktur-nivået. Dette midtre av de tre nivåene er vanskeligst

å nå gjennom et arkeologisk materiale, men nettopp her kan man finne vesentlig informasjon om forhistoriske sosiale prosesser.

5.5. Detaljstudier og slutninger

En annen annalist, Emmanuel LeRoy Ladurie, har foretatt et studium som ligner på Braudels Middelhavshistorie, i sin monografi *Montaillou* om landsbyen med samme navn som boka (Ladurie 1980). Her skildres landsbylivet i de franske Pyrenéene over en 30-årsperiode rundt år 1300. Kjennskapen til innbyggernes tanker og handlinger har Ladurie fra områdets biskop og inkvisitor, som nedtegna intervjuer av landsbyboerne, i sin nidkjære kamp mot albigerserkjetteriet. Inkvisisjonsprotokollene utgjør Laduries rikholdige, skriftlige kildetilfang, og ut fra dette tar Ladurie for seg det han anser som *sosialt relevante handlinger*. På bakgrunn av dette forsøker han å gripe handlingsmønstre, for deretter å påvise hvilke grunnleggende holdninger disse handlingene gjenspeiler. Sjøl om enkelthandlinger er partikulære hendelser, og nærmest kan sies å være døgnfluer på en strukturell stjernehimmel, blir korttidsperspektivet anvendbart for å vise til regelmessigheter ved fenomener, og relasjonene mellom dem (Hodder 1987a:2). Slik framholdes den bakenforliggende koden som konstituerer handlingenes meningsinnhold - altså de sosiale normene eller strukturene. Sosial handling er begrensa til gitt tid og sted, men dens årsaker og virkninger kan langt overskride tid og sted (Fahlander 2003:66). Her ser vi igjen punktnedslaget i historien, som, gjennom grundige detaljstudier, kan benyttes til å gjøre slutninger til et djupere, sosialt nivå. Egil Mikkelsens (1975a) utskillelse av *kjeøyfasen* i SMs avslutning er et godt eksempel på et slikt grundig gjennomgått arkeologisk punktnedslag, hvis slutninger synes å ha gyldighet for resten av Øst-Norge (jfr. Glørstad 2004a:51-56).

5.6. Braudels totalhistorie

Små, tilsynelatende ubetydelige hendelser (les: enkeltmenneskers handlinger) kan knyttes opp mot en rekke bakenforliggende faktorer og forstås som uttrykk for sosiale strukturer. For å kunne forstå de små bitene som utgjøres av individuelle handlinger, foreslår Braudel at man kaster blikket på og analyserer alle de elementer som kunne tenkes å innvirke på dem enkeltvis. Denne metoden kaller han for totalhistorie ("*histoire totale*"), og er ment som et metodisk bidrag til historieforskninga: Kunne man skrive totalhistorie, ville man få langt bedre forståelse av fortida. Det er grundige detaljstudier som må til for å kunne skrive totalhistorie. Man kan tenke seg relevansen av en liknende metodikk innen arkeologien.

5.7. Annalistiske tanker i arkeologien

I 1986 ga Ian Hodder ut boka *Reading the past*, en etterlysning etter en egen og sjølstendig faglig plattform for arkeologisk teoribygging og praksis. Allerede året etter uttrykker han begeistring for så vel teoretiske som metodiske innfallsvinkler hos nettopp Annales-skolen, og framholder relevansen av denne historieretninga for arkeologien (Hodder 1987a, 1987b). Braudels "*la longue durée*" er altså *varighetens dynamikk*, og nettopp langtidsperspektivet ligger uløselig tett knytta til arkeologien som disiplin, hvis data har en særlig tidsmessig dybde. Langtidsperspektivets kraft og fruktbarhet understrekes som betydningsfulle elementer for studier av sosialt liv i forhistorien (Hodder 1987a:1-8). Siden midt på 1980-tallet har også andre arkeologer eksplisitt uttrykt relevansen av å se til annalistenes arbeider (se Lamberg-Karlovsky 1985; Bintliff 1991a, 1991b; Knapp 1992; van der Leeuw & McGlade 1997).

Ovenfor beskrev jeg Braudels totalhistorie, hvor enhver hendelse må settes i sammenheng med andre elementer som kan gi bakgrunnsinformasjon. Også denne metodiske innfallsvinkelen til fortida er blitt adoptert av arkeologien, under det som er kalt *kontekstuell arkeologi* (Hodder 1982a, 1986:121-155; se også Dark 1995:187-189). Ordet *kontekst* stammer fra latin, og betyr å *sette i sammenheng*, eller å *forbinde*, og er slik et nøkkelord i arkeologisk sammenheng. Hos Hodder (1992:14) defineres et oldfunns kontekst i vid forstand som "[...] *all those associations which are relevant to its meaning*".² Dertil må det sies at en *arkeologisk totalkontekstuell metode* nok forblir et fantasifoster, siden det meste av den materielle virkeligheten er forgangen og tapt. Parallellen til Braudels totalhistorie er likevel åpenbar. Jeg har kontekstualisert deler av materialet fra yngre steinalder i Buskerud, noe jeg kommer tilbake til seinere i avhandlinga (se kap. 7).

Braudel og andre annalister legger vekt på naturforholdas betydning i forhistorien og deres innvirkning på mentale sider ved samfunn. Også i arkeologien har økologiske betingelser blitt tillagt avgjørende rolle for utforminga av materiell kultur. Siden 1980-tallet har imidlertid slike tilnærminger fått kritikk, da de forklarte kulturelle endringer på bakgrunn av utenomsosiale forhold, særlig økologi og klima (se bl.a. Binford 1968; Andersen 1973; Fischer 1974; jfr. Trigger 1989:348; Dark 1995:171-174; B. Olsen 1996:138-140). I et vidt perspektiv ga dette en arkeologi tilsynelatende uten plass til individene bak gjenstandene (jfr. A. B. Johansen 1978:11; Wobst 1997:428-429; Morris 2000:5). I de siste tiåras arkeologi har

² Det skal påpekes at Hodders agenda med den kontekstuelle arkeologien flere sider. Bl.a. understreker han at gjenstander kan ha ulik betydning når de anvendes i ulike kontekster.

imidlertid koblinger mellom naturforhold, materiell kultur og kognitive sider ved menneskelige samfunn blitt mer vanlige: Fysiske omgivelser danner betingelser for folks hverdag, og er med på å skape mentaliteter: "[...]human relationships and perceptions have enduring qualities, closely tied to the physical constraints and opportunities" (Hodder 1987b:3; jfr. A. W. Brøgger 1925). Dette legger jeg til grunn for min behandling av yngre steinalder i Buskerud også: Landskapet har lagt betingelsene så godt til rette for et erverv i første rekke basert på jakt og fangst. Dette tas opp mer utførlig seinere i avhandlinga, ved gjennomgangen av spredninga av de ulike neolittiske storredskapene (se kap. 10).

5.8. Struktur og individ – stort og smått

"By temperament I am a structuralist, little attracted by events and only partly by conjuncture. [...] confronted by man, I am always tempted to see him as enclosed in a destiny which he scarcely made, in a landscape which shows before and behind him the infinite perspectives of the longue durée"
(Braudel 1972:520).

Er individet noe moderne, og et produkt av vestlig tankegang (sml. Plumb 1969; Foucault 1972, 1977)? Braudel var, som sitatet ovenfor uttrykker, lite opptatt av enkeltpersoner og det korteste av sine tre tidsintervaller. På samme måte har også arkeologien først og fremst vært opptatt av enheter større enn individet sjøl (Shanks & Tilley 1987:61), og det er vanskelig å skildre yngre steinalder i mer finmaska kronologiske enheter enn med ca 50-100 års presisjon (sml. A. B. Johansen 1978:11-12; Østmo 1988a:229). En redegjørelse for kulturelle prosesser i yngre steinalder må derfor nødvendigvis framstå som nokså grovmaska. Dette gjør at tilstander og langsom endring ligger vår disiplin nær (Østmo 1988a:218). Derfor er det naturlig at annalistenes to lengste intervaller blir sentrale i arkeologisk forskning omkring yngre steinalder.

Et strukturalistisk perspektiv konsentrerer seg gjerne om synkrone undersøkelser av orden og de sosiale kodene som ligger bakenfor denne ordenen. Man søker å finne mønstre og å klargjøre den styrende logikken bak mønstrene (sml. Hodder 1982; Shanks & Tilley 1987:100). Hovedinteressen hos strukturalistister er altså å søke bakenfor det "overflatiske kaos" av handlinger, gjenstander og skikker, for å finne djupere liggende, skjulte strukturer som styrer de konkrete, observerbare fenomenene (B. Olsen 1997:197). Men hva er en *struktur*, og hva konstituerer en struktur? Jeg mener dette kan innebære bl.a. holdninger og tradisjon, og kan i de fleste tilfeller danne mangefasettete, kognitive faktorer som fins i et felles tanke- og verdigrunnlag hos ei folkegruppe. I mangt og mye kan strukturer ligge tett

opp til mentaliteter. Mentaliteter kan på sin side være nedfelt i religion og opprettholdt gjennom religiøs praksis (se kap. 8). Enkelt sagt kan strukturer defineres som komplekse sett av sosiale rammer som til en viss grad virker styrende på både handlekraft og kreativitet, altså en form for normer. *Janteloven* som er beskrevet i flere av Aksel Sandemoses romaner, er et velkjent skjønnlitterært eksempel på hvordan slike normer virker i et samfunn: Sosial aksept styrer hva man kan tillate seg å gjøre og ikke gjøre (Sandemose 1931, 1933). Strukturer ligger bakenfor alle våre valg vi gjør. Strukturene hos Braudel, ikke bare de geografiske, men også de økonomiske, de sosiale og tekniske, opptrer som *hindringer* for individuell frihet og handlekraft. Det vi gjør, gjør vi altså ikke på et helt fritt grunnlag: ”*Men make their own history, but they do not make it just as they please; they do not make it under circumstances chosen by themselves, but under circumstances directly encountered, given, and transmitted from the past*”, har Karl Marx skrevet (2000 [1852], i Morris 2000:15-16). Riktignok hadde Marx i første rekke økonomi og sosiale maktrelasjoner i tankene, men denne fokusen kan også hevdes å spille på en sosial overbygning med flere sider ved seg enn økonomi, maktperspektiv og sosiale klassemotsetninger.

5.8.1. Strukturer i sosiologien

Sosiologers konseptualiseringer av samfunn eller folkegrupper handler ofte om å redegjøre for hvordan folk oppfatter seg sjøl i forhold til omgivelsene, og hvordan de opprettholder sine verdener: Hvorfor handler folk nettopp på den måten de gjør, og hva styrer deres handlinger? I sosiokulturell antropologi var det lenge vanlig å hevde at mennesker bebor en verden, dvs. et samfunn eller en kultur, som allerede er blitt gitt en form med tilknytt meninger. Denne oppfatninga av folkegruppers ordning av hverdagen og omgivelsene er i det seinere blitt utfordra av teorier som i langt større grad involverer praksis, altså handling, i verdenens kontinuerlige tilblivelse og gjenskapelse, eventuelt endring, rundt mennesker (Ingold 2000:153-156). Giddens (1981, 1984) har i sin *praksisteori* diskutert forholdet mellom handling og struktur, sentrale komponenter i det som utgjør et samfunn. Han påpeker at individer er strategiske aktører, som er seg bevisste den materielle og sosiale verden de lever i, men at helt fri vilje ikke finnes. Folk foretar altså valg innenfor sosiale handlingskoder, som med et annet ord kan kalles strukturer. Praksis er i stor grad gjentakende, og slik bidrar man til å opprettholde og reproducere gjeldende verdier, ifølge Giddens. Vaner og rutiner er med på å skape trygge, forutsigbare rammer; en *ontologisk sikkerhet* (Giddens 1984:50) Ved å begrense seg til å handle innenfor de rammene som fellesskapets normer setter, bidrar man sjøl til å opprettholde strukturene (se også Sartre (1991) om seriell praksis og strukturering). Om noen derimot utfører handlinger som går på tvers av de gjeldende normene for praksis i ei

sosial gruppe, vil dette kunne bidra til å bryte ned de gjeldende strukturene og derved legge grunnlag for endring. Handling og struktur påvirker hverandre altså gjensidig i det Giddens kaller *strukturdualisme*. Giddens mener at potensialet for endring ligger i handlingers uante konsekvenser: Sjøl om et individ har spesielle mål med sine handlinger, kan han/hun ikke ha full oversikt over følgene som handlingene vil få (sml. Elias 1939; Shennan 1996). Giddens skaper ei kobling mellom kognitive aspekter og enkeltmenneskers handlinger, samt deres begrensninger. Til en viss grad kan disse tankene overføres til materielle sider ved sosialt liv (Dark 1995:162).

En annen velkjent sosiolog, Pierre Bourdieu (1977, 1995), har en liknende innfallsvinkel til strukturer og praksis, og koblinga mellom dem. Hos Bourdieu vies imidlertid de materielle omgivelsene enda større oppmerksomhet enn hos Giddens, og derfor refereres også Bourdieu flittig i en mengde arkeologiske arbeider. Det er mange likhetstrekk mellom strukturene i Giddens' dualistiske struktureringsteori og et velkjent Bourdieu-begrep, *habitus*. Habitus kan defineres som praktiske bevissthetsprinsipper og disposisjoner man tar del i gjennom oppvekst i et visst miljø. Dette kan generere strategier og gjør, enkelt sagt, individet i stand til å takle hverdagen og dens vante og uvante situasjoner. Dette gjør habitus til en *handlingslogikk* som fordrer en mengde relevant kunnskap av deltagerne i et samfunn. Slik kunnskap har ubevisste sider. Det betyr at en deltager i et samfunn ikke nødvendigvis kan sette ord på hva det innebærer å være nettopp en del av det aktuelle samfunnet, siden det er den praktiske kunnskapen som er sentral i Bourdieus habitus. De bare *er der*. Slik danner habitus rammer for handlinger, og ligger videre til grunn for en handlingsmessig regularitet, som overføres fra generasjon til generasjon via sosial deltagelse. Strukturene, eller habitus, er menneskeskapte, men virker samtidig kontinuitetsskapende ved at de menneskelige handlingene til stadighet reproducerer den virkeligheten de springer ut av. Det materielle utgjør en vesentlig del av miljøet man vokser opp i. Bourdieu (1995, 1996) tilgodeser det materielle aspektet ved det å være menneske og å vokse opp og formes i samspill med andre mennesker og omgivelsene. Dette gjøres særlig eksplisitt i en artikkel der huset, med dets inventar og dets beboere, betraktes som en innkapsla verden i seg sjøl: "*Huset er et rike i et rike, [...] og rommer alle de egenskaper og relasjoner som definerer den arketypiske verden*" (Bourdieu 1995:22; sml. Hodder 1990; Bloch 1992). Hos Bourdieu (1995) oppfattes materiell kultur som en legemliggjort sosial struktur, eller et strukturert tegnsystem, som kan betraktes som både et produkt av -, og et medium for tanke og handling (B. Olsen 1997:215; sml. Giddens 1981, 1984).

Også hos andre sentrale sosialvitenskapelige teoretikere understrekes det materielles betydning i folks hverdag, bl.a. hos Marcel Mauss (1925), Annette B. Weiner (1992), Maurice Bloch (1992), Maurice Godelier (1999) og Tim Ingold (2000). Blant disse vil jeg særlig trekke fram Weiner og Godelier. Godelier (1999:1-10) framholder betydninga av gaveutveksling i mange samfunn, når han skriver om ting som gis bort og selges. Visse gjenstander kan imidlertid innta helt spesielle roller i et samfunn. Slike kan, ut fra sosiale normer, ikke avhendes, men må beholdes eller *ofres* som *gaver til gudene* (sml. Mauss 1954; Jennbert 1984). Slike gjenstander kan være sentrale bærere av mening, og folkegruppers identitet og kosmologi kan knyttes opp til slike gjenstander og bruken av dem. Godelier synes tydelig inspirert av Weiner (1992). Slike gjenstander Godelier drøfter, har Weiner kalt "*inalienable possessions*"; uavhengelige eiendeler eller gjenstander. Slike gjenstander er en form for manifesterte idéer, og de står som garantister for hverdagslig stabilitet og sikkerhet – en kronologisk sikkerhet som støtter opp hele hverdagen i en verden som hele tida inngår i en skapende og omformende dynamikk. Enkelt sagt: Ting genererer kosmologi og de fungerer som *sosiale anker*, siden de forankrer sosiale konsepter. De er uforanderlige og representerer noe bestandig i en skjør og foranderlig virkelighet og har en fast form som ikke skal røkkes ved. Når de blir *uavhengelige*, innebærer det at de fjernes fra folks innflytelse og tidens tann. Det materielle får en fastholdende rolle, og uavhengelige gjenstander kan fungere som holdepunkt i tilværelsen, og kan hjelpe oss til å håndtere vanskelige og uvante situasjoner. De skaper og er en del av en struktur. På denne måten blir hverdagen ikke tilfeldig, og uavhengelige gjenstander inngår i en ordna struktur. Denne dualiteten mellom gjenstander og bruken av dem, og den nærmest platonske abstraksjonen det uavhengelige representerer, viser at gjenstandene og praksisen de inngår i er tett sammenvevd. Om gjenstander innlemmes i religiøs praksis, vil de kunne anta uavhengelige dimensjoner. Man kan lett tenke seg at gjenstander som diverse former for økser, dolker og leirkar kan ha vært slike uavhengelige gjenstander i ulike deler av yngre steinalder (se kap. 8). Når bruken, og dermed trolig også produksjonen, av dem er gjenstand for streng, sosial kontroll i henhold til normer, kan skifter i bruken av gjenstandene foregå så langsomt at sosiale aktører ikke er i stand til å oppfatte endringene.

5.8.2. *Strukturer uttrykt gjennom oldsaker*

Arkeologien har som kjent oldsaker som sin primære kilde til kunnskap om fortida. Det er gjennom analyser av gjenstandene, som uttrykk for enkelthandlinger, at vi arkeologer kan trenge inn i sosiale forhold. I en utgravingssituasjon har man ofte følelsen av å grave ut noe

unikt. Dette må innebære en grad av riktighet, siden "[...] *no two actions can ever be identical*" (Hodder 1987b:4). Alle arkeologiske funn anses som uttrykk for handlinger som gir korte innblikk i en fortidig situasjon (Evans 1985:80). Materiell kultur avslører en struktur og de prinsippene som ligger til grunn for den i kraft av gjentakelser. Gjenstandene uttrykker derfor enkeltmenneskers handlekraft, men samtidig uttrykker de også en større dimensjon, nemlig en sosial totalitet og en kulturhistorisk kontekst. Den sosiale totaliteten kan bestå av delvis sammenvevde symbolske system som språk, økonomiske forhold, samt religiøse og politiske anliggender (jfr. Latour 1991; se også Shanks & Tilley 1987:68).

Materiell kultur er utkommet av en intersubjektiv sosial konstruksjon av virkeligheten (se bl.a. Shanks 2001). En logisk konsekvens av dette er at materiell kultur er mer sosialt- enn individuelt strukturert, og uttrykker mønster gjennom gjentakelser (jfr. Shanks & Tilley 1987:98-100). Ifølge James Sackett (1982) har materiell kultur *tilbøyelighet* til å uttrykke likhet gjennom det han har kalt *isokrestisk stil*. Isokrestiske stilvalg ved produksjon av gjenstander framviser en mer eller mindre bevisst tildanningsmetode, med en noenlunde klar tanke om hvordan resultatet skal se ut (sml. imidlertid Wiessner 1983, 1985). Den endelige formen bestemmes av kulturelt bestemte normer, overført gjennom arv, og av produsentens egne erfaringer (sml. Pélégriin m.fl. 1988). Økser vil i utgangspunktet kunne framvise flintsmedens ferdigheter, men nettopp flintøkser ser ut ha tilbøyelighet til å uttrykke et likhetsønske ved ikke å skille seg større ut fra gjengse oppfatninger om hvordan ei øks skal se ut. De helslipte, tynnakke flintøkserne fra TN synes nemlig å følge strenge standarder (jfr. A. B. Johansen 1969:53; Sundström 2003:159), noe som også gjør dem relativt takknemlige å typebestemme, mens formvariasjonene i MNb-økserne er større (Malmer 1975). Standardiserte uttrykksformer kan skyldes sterke sosiale strukturer, og dermed lite spillerom for sjølstendig formgiving. En logisk konsekvens av ei slik tankerekke vil være at også *bruken* av gjenstander kan ha vært underlagt like strenge normer for bruk og henleggelse som for produksjon, form og stil (jfr. Lekberg 2000). Samtidig vil man ved studier av slike gjenstander, og hvordan de fordeler seg i henhold til tilgjengelige ressurser i landskapet i et langtidsperspektiv, kunne representere endringer i livsstil i et område. I fortsettelsen av denne tankerekke ligger det at mentaliteter og sosiale strukturer også har vært styrende på hva slags livsform og erverv man baserer livsførselen på (sml. Weber 1976).

5.9. ”Endring eller kontinuitet?” – en arkeologisk klisjé

*”I et forhistorisk materiale bør en rent prinsipielt gå ut fra kontinuitet som det vanlige. Brudd er det unormale og må belegges positivt.”
(Helgen 1977:87)*

Arkeologi er avleda av gresk for *læren om opphav* (Malina & Vasicek 1990:3 i Solli 1993:16), og konsentrerer seg om å forsøke å forstå og gjøre rede for *hvorfor* og *hvordan* ting oppstår. Å skrive en kontrafaktisk forhistorie, og trekke slutninger om fortidige samfunn på overordna sosialt plan ut fra negative indisier, altså om ting som aldri blei oppfunnet, er et høytravende prosjekt. Tradisjonelt har derfor arkeologien sett det som en av sine hovedoppgaver å gjøre rede for endringsprosesser. Forståelsen av endring i langtidsperspektivet er vesentlig i arkeologien (sml. Shennan 1996:290; Renfrew 2001:125). På mange måter kan det sies at diskursen rundt nettopp brudd og periodeoverganger i jakta på finmaska kronologier, er en fruktbar drivkraft i arkeologien. I tidligere arkeologiske, teoretiske modeller blei *kultur* ansett som et resultat av tilpasning, underforstått noe som var primært stabilt, gjerne uløselig kobla opp mot tilgjengelige naturressurser. I henhold til et slikt syn blir kultur primært sett som et konservativt konsept, hvor stabilitet er normen. Kulturell stillstand bare *er*, mens det er endringsprosesser som krever forklaring. Imidlertid er ingen handling eller hendelse helt lik en annen. Likevel er det handlinger som utgjør byggeklossene i en strukturell eller kulturell totalitet (Hodder 1987a:4). I tråd med dette, vil ethvert tidsavsnitt være prega av en dynamikk som skaper og omformer, og maler nye kulisser for enkeltpersoners praksis. I henhold til den greske filosofen Heraklits læresetning *”panta rhei”*, alt flyter, må et tilsynelatende fravær av endring også forklares og forstås, kanskje vel så mye som endringer må det. Man må altså aktivt gå inn for å bevare og holde fast ved kjente rammer i en kaotisk verden (Giddens 1981, 1984). All kontinuitet eksisterer dermed gjennom, eller på tross av, endring (se Moore 1987). Med andre ord kolliderer dette fullstendig med Helgens utsagn over, om at kontinuitet er det vanlige, mens brudd er unormalt og må belegges positivt. Jeg mener at det også er viktig å forsøke å forstå hvorfor man i et gitt område til ei viss tid *ikke* ser spor etter vesentlige endringer, for eksempel i ervervet. For mennesker kan det synes som om det å strukturere hverdagen og omgivelsene på en slik måte at de blir gjenkjennelige, er en naturlig måte å være på. Som Max Weber (1976) har vist, kan det være tette, gjensidige koblinger mellom struktur, religiøst system og mentalitet.

Annales-historikere, kanskje særlig Fernand Braudel, har vist hvilke relasjoner som kan finnes mellom individer og strømninger på høyere sosialt nivå, og det anerkjennes at tid ikke

er én dimensjon, men et kulturelt spesifikt konsept: Alt endres ikke i samme hastighet, og enkelte sider av verden endres så seint at folk kanskje ikke engang legger merke til dem i løpet av det levde livet. En levende sosial praksis, med økonomisk base i de rike vilt- og fiskeforekomstene på Østlandet, kan altså ha bidratt til en sein overgang til en ervervsmessig definert, jordbruksbasert hverdag (sml. Lillehammer 1994:76). Ytre påvirkninger og økt overregional samhandling kan ha ført til opptak av nye gjenstandstyper, for eksempel ved overgangen mellom SM og TN i Øst-Norge. Det materielle uttrykket har gitt en kulturell likhet i Sørøst-Norge og Sør-Skandinavia i form av TRB i TN og MNa, men det er ikke dermed sagt at ervervet har vært det samme i hele dette området (jfr. Barth 1960, 1969). Liknende bølger av overregional samhandling har nådd Øst-Norge og Buskerud i flere omganger i løpet av yngre steinalder, trolig med utspring i kontinentale strømmer og folkevandringer. Slike prosesser har vært med på å danne bakgrunnen for de materielle levningene vi kjenner fra perioden.

5.10. Kan man skrive en neolittisk mentalitetshistorie?

*"[...] human relationships and perceptions have enduring qualities, closely tied to the physical constraints and opportunities."
(Hodder 1987a:2)*

Mens Lewis Binford med sitt velkjente arbeid *Archaeology as anthropology* (1962) hevda at alle sider ved forhistoriske samfunn var innenfor arkeologiens rekkevidde, nøyde s.k. prosessuelle arkeologer seg ofte med å konsentrere seg om de økonomiske og teknologiske aspekta. Materiell kultur og menneskegruppers evne til, nærmest på darwinistisk vis, å tilpasse seg ulike typer miljø rundt seg, var i fokus. Trosforestillinger, religion, kommunikasjon og gjenstanders symbolske roller blei derimot sjelden drøfta (se B. Olsen 1997:176-179). Slike sider ved menneskers sosiale liv blei ansett som problematiske å uttale seg om. Dette kommer tydelig til uttrykk i Christopher Hawkes' (1954:161-162) hierarkiske skjema over begrensningene i arkeologiens utledningskapasitet: Teknologi og subsistensøkonomi kunne man hhv. lett og ganske lett uttale seg om på bakgrunn av et arkeologisk materiale. I visse situasjoner skulle man dessuten kunne gjøre rede for fortidig sosial- og politisk organisasjon også, sjøl om dette blei ansett som betydelig vanskeligere. Forhistoriske samfunns åndelige verden, derunder ideologi og religion, var derimot nesten umulig å nå ad arkeologisk vei. Annales-skolens teoretisk-metodiske bidrag til forskning på fortidig menneskelig atferd har bl.a. bestått i å forsøke å forstå en epoke gjennom dens bevissthet og mentale rammeverk. Med mentaliteter mener jeg kollektive holdninger, oppfatninger og forståelser, altså elementer som gjerne inngår i en struktur, slik jeg har

forsøkt å vise ovenfor. Historikeren Alain Cabantous (1990) har tatt for seg konsekvenser av det å bo i et miljø hvor klima og naturbetingelser påfører store psykologiske belastninger. Cabantous drøfter havet spesielt, og hevder at en sterk religion og gudfryktighet er resultater av de sterke naturkreftene i et "bibelbelte" langs kysten, i større grad og på en annen måte enn i innlandet. En annen historiker, Jean Delumeau (1985), har på sin side hevda at kollektiv frykt kan bidra til å forstå ei rekke prosesser opp igjennom tidene. Et velkjent eksempel er "la grande peur", *den store skrekken*, som skal ha vært et vesentlig bakgrunnsэлеment for Den franske revolusjon i 1789: Det gikk rykter om at adelen sto bak et hungerskomplott i byene i et forsøk på å sulte ut den økende misnøyen blant folk. Ryktet spredte seg raskt, og på landsbygda fikk man det for seg at utsulta skarer av omstreifere ville plyndre åkrene, og bøndene mobiliserte stor aggresjon mot adel og skattemyndigheter i en kollektiv, landsomfattende panikk (Lefebvre 1947; jfr. Tønnesson 1989:84-88). Disse eksemplene fra en nokså nær fortid viser dynamikken som ligger i mentaliteter, og flere av dem er tett forbundet med naturforhold. Med stadig større vektlegging av kognitive sider ved menneskelige samfunn, er det en dreining i den samme retninga også innen arkeologien. Med framveksten av den postprosessuelle arkeologien på 1980-tallet, blei mye av den positivistiske, prosessuelle arkeologiens tankegods forkasta, og andre aspekt blei løfta fram som nøkkelen til å forstå fortidige samfunn best mulig. Spesielt har Ian Hodder (1982, 1986, 1990) og Cambridge-arkeologien stått sentralt i denne utviklinga. I denne skolen er materiell kulturs kognitive sider blitt belyst. *Kognitiv arkeologi* er studiet av fortidige tenkemåter, utleda av materielle levninger, slik Colin Renfrew (1994:3) definerer det i ei bok med den treffende tittelen *The ancient mind*.

Måtene gjenstander og menneskesinnet gjensidig påvirker hverandre på er her et interessefelt. Avgjørelser som tas i forhold til artefaktens form og utseende kan betraktes som frambrakt av djupe strukturer i menneskesinnet. Sanseoppfattelse og kommunikasjon framstiller verden rundt oss slik vi skjematiserer den (Dark 1995:kap.5). A. W. Brøgger (1925) var tidlig ute med å påvise forbindelser mellom naturen og psykologiske forhold (jfr. Helliksen 1993): Brøgger pekte på at deler av det norske materialet, med sitt nærmest gammelmodige særpreg, måtte sees i lys av de norske naturforholda: Mangelen på åpne landskap og Norges berg, fjell og store skogstrekninger reduserer den potensielt lett dyrka jorda til små flekker hist og her. Dette, mente Brøgger, forma den norske steinalderbefolkninga. De var derfor isolerte og individualistiske; naturen hadde skapt en egen psyke hos dem som bebodde landet (A. W. Brøgger 1925:119-125, se også Glørstad 2002a:176). Som en følge av dette igjen, var

befolkninga i det som skulle bli til Norge gjennomgående konservativ. De endringene som kunne spores, måtte sees i lys av ytre påvirkning og endringer som var påvist sør i Europa. På Brøggers tid var Norge fortsatt sterkt prega av omgivelsenes form, hevda han, og leveviset var stadig ei blanding av jakt, fiske og spredt jordbruk, slik landskapet gjorde det naturlig. Han var dermed langt forut for sin tid i arkeologisk forstand, som vevde mentale og psykologiske sider ved det sosiale livet sammen med natur og øvrige kulturelle forhold, med mentale disposisjoner som har vedvart i lang tid. Landskapets strukturerende innvirkning på folks sinn og erverv har også Christopher Tilley (1996:211) berørt i sine undersøkelser av neolittisk tid i Båhuslen. Jeg vil hevde at Brøggers tanker – og den langt seinere kognitive arkeologien – beriker måtene å forsøke å forstå deler av forhistorien på (jfr. kap. 8). Endringene som kommer til uttrykk i det arkeologiske materialet fra yngre steinalder kan altså forstås som resultat av mentale og religiøse forandringer.

5.11. Den sosiale arena: Panoptikon, catwalk og spissrotgang

All handling utspiller seg på det man kan kalle den sosiale arena. Denne arenaen kan ses som en *samfunnets catwalk*, hvor alle vil vise seg fra sin beste side. De andre aktørene på den sosiale arenaen/rundt catwalken, påvirker den som til enhver tid befinner seg der. Catwalken fungerer dermed som et tveegga sverd: Man vil vise seg fram, men samtidig er man underlagt fellesskapets strenge, strukturerende sensur i en slags spissrotgang. Alt man foretar seg i ei sosial gruppe, enten som enkeltindivid eller som gruppe med felles mål, kan observeres og bedømmes av andre sosiale aktører. Som jeg har vært inne på tidligere, handler ikke folk helt slik de sjøl lyster. Nettopp det at alt skjer i fellesskapets åsyn, forvandler den sosiale arenaen til et slags *panoptikon*³: Man er bevisst på at en synes. Samtidig har alle samfunnets aktører den samme bevisstheten, som over tid automatiseres. Denne erkjennelsen virker forsterkende på ens sjølinnsikt, men også gjensidig/dualistisk forsterkende på den sosiale arenaen som grensesettende, disiplinerende og sjølkontrollerende; en slags *gruppesykologi i makroperspektiv* (se Foucault 1977). På den sosiale arenaen utspilles alt fra økonomisk til rituell aktivitet, og eventuell nyskapning må også ta plass her. Samfunnet rundt en vil opptre som et konformitetstribunal. Om man overskrider grensene for hva som er akseptabelt, vil sosiale sanksjoner stramme tøylene rundt en. Dette er en form for *institusjonalisert sladder*, slik Ian Morris (2000:134-138) har kalt det (jfr. Sandemoses (1933) *Jantelov* i

³ Av gr. *pan-*, all-, og *optikos*, som har med syn å gjøre. Foucault gir i boka "Overvåkning og straff" (1977) beskrivelser av utforminga på et panoptikon, en gammel form for fengsel eller asyl, og hvordan utforminga påvirker dem som bor i fengselet: I et panoptikon kan man fra ett sted beskue alle de innsatte. Vissheten om denne overvåkninga medfører en disiplin blant de innsatte, og vissheten begrenser deres handlinger.

småbysamfunnet og Spierenburgs (1991) *charivari* i middelalderens Europa). Jeg vil hevde at tankene om et slags sosialt tribunal som gjennom intern justis markerer grensene for sosialt aksepterte handlingsmønstre, kan være en anvendelig tilnærming for å forstå tradisjoner, kulturell konformitet og struktur, og at dette kan gjenspores i et arkeologisk materiale. Noe så grunnleggende som det arkeologiske typebegrepet, kan være et uttrykk for et konformitetsideal som har vært rådende i et visst område til ei gitt tid (A. B. Johansen 1969:53; Sackett 1982). Med andre ord kan det la seg gjøre å skrive en neolittisk mentalitetshistorie, sjøl om man aldri kan hevde at én tolkning er mer korrekt enn en annen. Vi kan sjølsagt ikke konferere med befolkninga i yngre steinalder om de kjenner seg igjen i våre redegjørelser av samfunnslivet deres. Likevel mener jeg vi må våge å konseptualisere fortidige samfunn mest mulig fra ”innsida” (se Bloch 1992; sml. Lévi-Strauss 1966; Renfrew 1994). Jeg vil hevde at måten de neolittiske funna fordeler seg i relasjon til naturressurser og kommunikasjonsårer rundt om i fylket i ulike deler av perioden kan forstås på bakgrunn av sterke og langsomt foranderlige sosiale strukturer og mentaliteter. Disse har trolig vært styrende på både utforming av materiell kultur og for valg av subsistensøkonomi. Slike forhold kan ikke rives løs fra, eller sees separat fra de betingelsene som utgjøres av naturforholda i området. Endringene som framtrer i det neolittiske materialet fra Buskerud er etter alt å dømme uttrykk for bl.a. endringer i mentaliteter over en periode på 2400 år. Dette vil jeg utdype i kap. 10.

6. DET NEOLITTISKE GJENSTANDSMATERIALET FRA BUSKERUD

6.1. Innledning: Hvorfor storredskaper?

Denne avhandlinga har sitt empiriske utgangspunkt i den neolittiske "megafauna" fra Buskerud. Med det menes storredskaper av flint og bergart i form av rett-, hul- eller tverregga økser, meisler, bergartsøkser med skafthull (herunder ulike varianter av stridsøkser med enkel eller dobbel egg, samt enkle skafthullsøkser), dolker, sigder, køller og spydspisser. I tillegg kommer et fåtall andre gjenstander. I alt omfatter dette om lag 630 enkeltgjenstander, som alle sammen er representert ved et symbol på kart. Materialet jeg har gjennomgått vil altså sammenstilles geografisk og på en typologisk-kronologisk måte (se bl.a. Fig. 10.1-10.6 og app. I-XII). De ulike gjenstandstypene beskrives etter gjeldende typologiske kriterier med påfølgende datering og gruppering på bakgrunn av dette, i henhold til min oppdeling av yngre steinalder. Storredskapene har trolig utgjort mindre enn 1 % av den fortidige materielle virkeligheten, om man regner med alle artefaktene som er blitt liggende i jorda på lokaliteter som blei forlatt en gang for 3500 til 6000 år sida (A. B. Johansen 1978:10). Likevel domineres ofte framstillinga av steinbrukende tid i gjenstandsutstillingene ved de arkeologiske museene av store, øyetekkende saker. En stor andel av den etterlatte, reelle materielle virkeligheten har også bestått av småredskaper. Mange av bruksgjenstandene har dessuten bestått av gjenstander laget av forgjengelige materialer som tre, bark, bein, lær, m.m. (se bl.a. Brøndsted 1957:154; Nielsen 1981:129; Lillehammer 1994:62).

Til tross for dette, har storredskapene fått mye oppmerksomhet i forskningshistorien, og de har vært vesentlige for vår forståelse av neolittisk tid i Øst-Norge. Deres geografiske spredning og det store antallet gjør disse funna representative, og dermed anvendbare forskningsobjekter (jfr. Gjerland 1985:14; Østmo 1988a:236; Mikkelsen 1989:118; Glørstad 2002c). De er grundig undersøkt, og oversikten over dem er god, med temmelig presise plasseringer innenfor kronologisk - og kulturell tilhørighet. Dette poenget er viktig om man jobber med en større geografisk enhet og et stort tidsspenn. Et premiss for slike undersøkelser er at storredskapene anses som meningsbærende, materielle uttrykk og viktige kulturelle markører. I yngre steinalder blei storredskaper nedlagt på bestemte steder som offer, og de har vært vanlig gravgods i graver. Det er derfor på det rene at slike gjenstander må ha hatt sentrale roller i menneskers liv i yngre steinalder. Måten slike gjenstander fordeler seg i landskapet på, må antas å avspeile enkelte trekk ved en fortidig virkelighet, og det forutsettes

en romlig nærhet mellom oldsakenes nedleggelsessteder og den samtidige bosetninga (jfr. E. Johansen 1976; Østmo 1988a; Rønne 2005:68). I kraft av sin vide funnspredning og nokså store antall, representerer storredskapene et anvendelig datagrunnlag for slutninger om kulturelle prosesser i et langtidsperspektiv (jfr. kap. 7).

6.2. Kort om samlingene

Gjenstandene jeg har undersøkt fins i all hovedsak ved Universitetets Oldsaksamling (C-nummer), i tillegg til ei mindre samling ved Drammens Museum (DT-/DM-nummer). Oldsakene ved Drammens Museum er donert fra ei samling som tilhørte Heinrich A. Thaulow (1808-1894). Hovedtyngden i denne samlinga sies å stamme fra Modum-traktene, men kun et lite fåtall av gjenstandene kan henføres til gård og/eller funnsted. Trass i at Thaulow-samlinga ved Drammens Museum har en viss størrelse, med sine ca 30 storredskaper fra yngre steinalder og tidligste bronsealder, kan disse vanskelig tas med i en analyse av det aktuelle tidsrommet i Buskerud. Jeg har derfor ikke tatt hensyn til denne samlinga i mine analyser og tolkninger av det kulturelle forløpet i Buskeruds yngre steinalder, men har likevel vedlagt en fortegnelse over dem (se app. X). En fortolkende gjennomgang av alt materialet foreligger i kapittel 10.

6.3. Flintøkser

I litteraturen (eks. Mikkelsen 1984, 1989) omtales gjerne de tynnakka flintøksene med slipte smalsider (Nielsens (1978) typer I-VI) som flintøkser av ”gammel type”, etter Beckers (1958:12-13) klassifisering av disse. De spissnakka flintøksene regnes som eldre enn de tynnakka øksene. I denne avhandlinga fordeles traktbegerkulturens tid på to underperioder: TN og MNa. Siden flintøksene kan plasseres nokså sikkert i tid, kunne en grov inndeling av øksene, lik Beckers og Mikkelsens, i og for seg vært tilstrekkelig for de rammene jeg har lagt for denne avhandlinga. Jeg har likevel valgt å klassifisere traktbegerkulturens tynn- og tjukknakka øksetyper etter nyere, mer finmaska, kriterier, siden en mest mulig nøyaktig typebestemmelse gir et sikrere grunnlag for uttalelser om øksenes kronologiske plassering og kulturelle tilhørighet (sml. Østmo 1988a:32-33). Jeg har derfor benytta meg av Poul Otto Nielsens (1978) grundige typologier over de tynnakka øksene. Jeg har til dels benytta meg av samme forfatters oversikter over tjukknakka økser av danske kategorier, som dateres til MNa (Nielsen 1979). Tynnakka flintøkser og tjukknakka flintøkser fra MNa er følgelig typebestemt ut fra Nielsens ni grunnleggende proporsjonselementer (1978:63; jfr. app. I). Når det gjelder

de tjukknakka øksene av flint som hører hjemme i MNb, har det vært enklest å benytte Mats P. Malmers (1962, 1975) kategorier.

6.3.1. Problemer ved typebestemmelse av flintøksene

Det kan i enkelte tilfeller være problematisk å typebestemme fragmenterte økser. De tynnakka øksene er likevel tilstrekkelig diagnostiske i eggpartiet og i tverrsnittet, til at de med relativt stor sikkerhet kan bestemmes, sjøl om bare mindre deler av ei slik øks foreligger (sml. Østmo 1988a:129). Eventuelle unøyaktigheter i de presise typebestemmelsene av tynnakka flintøkser vil imidlertid ikke medføre forskyvninger av antallet funn i de respektive underperiodene. Tynnakka økser av type VI og VII har imidlertid tjukkere nakker enn de øvrige, og kan i fragmentert tilstand tenkes å være vanskelige å skille fra seinere øksetyper. I Danmark er det vanlig å fordele de tjukknakka flintøksene som enten A- eller B-økser, som dateres til hhv. MNa og MNb. Det har imidlertid vist seg problematisk å benytte de danske kriteriene for å skille MNa- og MNb-økser fra hverandre, da EGK-øksene fra MNb gjerne har mange likhetstrekk med traktbegerkulturens tjukknakka økser. Om man antar at forholdet mellom flintøkser av EGK- og SNSØK-typer er det samme som forholdet mellom stridsøksene fra de to gruppene (hhv. 9 og 11 stk.), kan det synes som om tallet på flintøkser av EGK-typer er kunstig lavt: Av sikre stykker har jeg funnet 39 SNSØK-økser, men bare én enkelt sikker EGK-øks. Til sammenlikning har Østmo (1988a:59) påvist tre EGK-økser fra Østfold. Det skal bemerkes at dette er et problem med konsekvenser i første rekke for utredninga av de kulturelle forholda. Dette har ingen kronologiske følger, siden både EGK-økser og tjukknakka økser fra SNSØK tidfestes til MNb. Blant alle de tjukknakka øksene jeg har datert til MNb, fins det imidlertid flere uten sikker typebestemmelse, og noen av disse skal kanskje helst plasseres i henhold til de danske kategoriene. Malmers typedefinisjoner er likevel benytta på de øvrige tjukknakka øksene. Et problem ved Malmers beskrivelser av SNSØKs tjukknakka flintøkser, er at disse gjelder i hovedsak svenske oldsaker. Man kunne derfor tenkes å støte på stykker i det norske materialet som ikke helt tilfredsstiller Malmers inndelinger, og som dermed faller utenom hans typedefinisjoner. Malmer (1962, 1975) har vist at tjukknakka flintøkser fra den svensk-norske stridsøkskulturen er tverregga, mens øksene fra den danske enkeltgravskulturen er rettegga. Dette skulle gjøre bestemmelse av de tjukknakka MNb-øksene overkommelig, men det er likevel muligheter for at enkelte tjukknakka økser er datert til MNa i min gjennomgang, som muligens kan være seinere rettegga økser av EGK-typer (sml. Højlund 1975; Nielsen 1979).

Tynnblada flintøkser er en type flintøks hvis tidsbestemmelse og kulturelle tilhørighet har vært noe usikre (Hinsch 1956:153-154; Østmo 1988a:42-43; sml. Becker 1958:11-12). I de seinere åra har det blitt sikrere belegg for at de tynnblada, retteggja øksene med tynn nakke oftest stammer fra yngre steinalders første halvpart, mest sannsynlig fra (sein TN-) MNa (jfr. Ebbesen 1975; Nielsen 1978:110-115). Økser som skal henføres til MNb, har tjukkere nakker og forekommer vanligvis med tverr eller hul egg, og har ofte større smalsidevinkel enn eldre tynnblada økser (Malmer 1962; 1975:76-77). Det synes derfor stort sett greit å skille tynnblada TRB-økser fra TN-MNa fra seinere tynnblada økser. Jeg er likevel usikker på ei tynnblada øks jeg har oppført som Malmers variant 2, altså med rett egg (C.34969). Denne er funnet på Holtenes ved Rødtangen i Hurum, hvor jo TRB-nærværet er tydelig dokumentert (Østmo 1985). Evy Berg (1986:18-19) har hevdet at tosidige tynnblada flintøkser er påvist i seinneolittiske kontekster i Vest-Norge, samtidig som økser med flat økse kropp og tosidig produksjonsteknikk er blitt ansett som kopier av de tidlige kobber- eller bronseøksene (Bjørn 1926:4; Bakka & Kaland 1971:10; Ø. Johansen 1981:29). Jeg har likevel ikke ført opp noen av de tynnblada eller tosidige øksene i min gjennomgang som seinneolittiske.

Flintøkser med brei egg har latt seg skille relativt enkelt fra andre økser, og kan sikkert plasseres i SN, i likhet med tosidige flintøkser, ifølge Evy Berg (1986:18-19). Det er her viktig å være klar over at gjentatte oppskjerpinger av ei SN-flintøks med opprinnelig brei, utsvingt egg *kan tenkes* å minne om andre og eldre former for tjukknakka økser.

6.3.2. Spissnakka økser, flint

De spissnakka øksene forekommer i tre varianter, både som fullstendig slipte, delvis slipte og som uslipte. Spissnakka økser fins både som klart firesidige, med markerte egghjørner (type 2 og 3), eller som tosidige med spissovalt tverrsnitt, kraftig hvelva breisider og avrunda egghjørner, eventuelt med rundslipte smalsider (type 1). Felles for dem alle er at de ikke har en nakkebredde som overstiger 4 cm, målt 2 cm ned fra nakkeenden. Spissnakka økser av disse typene dateres til TN (Nielsen 1978:65-72). Fra Buskerud kjennes to spissnakka flintøkser, begge av Nielsens type 2: Ei av dem er fra Disen, Modum (C.1032), mens den andre er funnet på gården Skott søndre i Øvre Eiker (C.31768, se Fig. 6.1). Tidligere har også ei øks fra Slottet, Hurum (C.7874a), blitt regna blant de spissnakka øksene (Munch 1963:67). Denne øksa er snarere ei feilklassifisert, tynnblada øks med tverr egg av Malmers variant 1, som mer riktig skal plasseres i MNb (se Hinsch 1956:137; Østmo 1985:79; jfr. også Malmer 1975; sml. boplassfunn fra samme sted, C.7874-7879, se Fig. 6.10).

Fig. 6.1: *Spissnakka flintøkse type 2 fra tidlig TN, funnet på Skott søndre, Øvre Eiker (C.31768); ei av to kjente spissnakka flintøkser fra Buskerud. Etter Ø. K. Johansen 1994:105.*

6.3.3. Tynnakka økser, flint

Tynnakka økser forekommer i sju forskjellige typer i henhold til Nielsens (1978) ovennevnte flintøkstypologi. Til de tynnakka flintøkse regnes økser som har et klart firesidig tverrsnitt, med nakkebredde på mer enn 4 cm og en nakketjukkelse på mindre enn 40 % av nakkebredden, også dette målt 2 cm fra nakkeenden. På slipte eksemplarer er alle fire sidene slipte, unntatt type VII (Blandebjerg-typen), som ikke har slipte smalsider. Typene I-III har skarpt tilhøgd nakke, mens de øvrige (IV-VII) har stump nakke. Tynnakka økser dateres til TN og MNA. Tynnakka flintøkser av type VI og VII hører hjemme i slutten av traktbegerkulturens tid: Type VI er funnet i kontekster datert til TN C, men både denne og type VII hører hovedsakelig hjemme i MNA (Nielsen 1978:fig.48, s.109).

Fra Buskerud har jeg skilt ut 34 økser som jeg har typologisert som tynnakka. Av disse har jeg datert 24 økser til TN, 2 stykker er datert til TN/MNA, mens 8 økser regnes som sikre, tynnakka økser fra MNA, deriblant 4 tynnblada stykker.

6.3.4. Tjukknakka økser, flint

De retteggja flintøkse regnes som tjukknakka dersom nakketjukkelsen utgjør 40 % eller mer av nakkebredden, målt 2 cm fra nakkeenden. I henhold til de såkalte danske kategoriene av tjukknakka økser, deles disse grovt i to; A- og B-økser, med tilhørighet til hhv. traktbegerkultur og enkeltgravskultur (Becker 1958; Nielsen 1979). A-økse har uslipte smalsider, en smalsidevinkel på mer enn 8° og rette sidekanter. Til sammenlikning har B-økse en smalsidevinkel på mindre enn 8° og ofte konvekse smalsider. Dessuten er gjerne største tjukkelse nærmere eggen enn på A-økse. B-økser kan være slipt på alle fire sider, og

i tillegg forekommer slipte nakkeflater. Til tross for at eksempelvis ”flintøks av A-type” ville vært tilstrekkelig typebestemmelse og datering for min behandling av materialet, er slike økser bestemt så nøyaktig det har latt seg gjøre. Disse står derfor oppført i appendiks med eksakt typenavn, altså Bundsø-, Lindø- og Valby-type, for bedre kontrollerbarhet (jfr. Østmo 1988a:32-33). Jeg har holdt de to sistnevnte typene som to atskilte øksetyper, enda det er blitt hevdet at disse snarere skal anses som én type (Ebbesen 1975).

De fleste av de tjukkknakka øksene fra Buskerud er imidlertid definert ut fra Malmers (1962; 1975) typebeskrivelser. Malmer deler øksene grovt i to bolker, i tillegg til smalmeislene: Tjukkblada eller tynnblada økser. Videre oppfordrer Malmer (1975:70-71) til at benevnelsen ”tjukkknakka” bør kuttes ut, og hevder at tjukkelsen på bladet er det viktigste morfologiske trekket. Jeg har likevel holdt fast ved benevnelsen ”tjukkknakka” som betegnende for alle MNbs økseformer, *i tillegg til* å angi form på bladet. Tjukkblada økser forekommer med tverr eller hul egg, med bredde av minst 3 cm og en tjukkelse på minst 2 cm målt en tredjedel av øksas lengde fra nakken. Slike fins i hele sju ulike undertyper. De tynnblada øksene forekommer i 5 ulike varianter, hvor tjukkelsen er mindre enn 2 cm målt en tredjedel av øksas lengde fra nakken. I tillegg kommer av smalmeisler, som fins i to ulike varianter; med både hul og tverr egg. Smalmeisler har en største bredde på mindre enn 3 cm, og de har nærmest parallelle sider. De tjukkknakka øksene av såkalte danske A-typer dateres til MNa, mens de øvrige tjukkknakka øksene av SNSØK- og EGK-typer (eller også danske B-økser) plasseres i MNb. I materialet fra Buskerud har jeg skilt ut 10 tjukkknakka MNa-økser av danske typer, men bare ei enkelt sikker øks av dansk B-type (C.20578 fra Lassegard, Nore og Uvdal). Til sammenlikning har Østmo (1988a:59) påvist 3 slike fra Østfold, mens Mikkelsen (1989:182-184) viser til hele 5 fra Telemark. Videre fins det fra Buskerud 50 tjukkknakka flintøkser med rett -, hul - eller tverr egg fra MNb (se app. I).

6.3.5. Flintøkser med brei egg

Til de tjukkknakka øksene regnes også varianter med brei egg. Disse er tydelig firesidige med kvadratisk eller rektangulær nakke, er gjerne forholdsvis korte, med utprega V-forma lengdesnitt, og kan ha parallellhogd nakkeflate (sml. Rud 1979:fig.312). Økser av denne typen dateres i sin helhet til SN (Hinsch 1956:137;154; Østmo 1988a:82-83; Mikkelsen 1989:231). Jeg har påvist 10 breiegg flintøkser fra SN.

6.3.6. Tynnblada økser, flint

De tynnblada øksene regnes for å ha fulgt de store flintøksenenes formutvikling. Følgelig skal tynnblada økser med tynn nakke regnes blant traktbegerkulturens redskapsformer i TN eller

MNa, mens tjukknakka varianter skal henføres til seinere perioder. Tynnblada TRB-økser er funnet som både to- og firesidige utgaver med helslipte, delvis slipte eller helt uslipte smalsider (se Thorvildsen 1941; Ebbesen 1978:104; Nielsen 1978:110-115). Fordi de fleste av Malmers (1975:76-77) tynnblada varianter har tverr eller hul egg og synes å ha større smalsidevinkel enn de tynnblada TRB-øksene, lar disse seg stort sett greit skille fra andre tynnblada økser. Jeg har påvist 4 tynnakka, tynnblada flintøkser blant øksene fra Buskerud. Alle disse er av Nielsens b- eller c-typer. Riktignok er det funnet tynnblada b-økser sammen med store type III-økser, som viser at de kan ha opptrådt også i sein TN-kontekst. Ifølge Nielsen (1978:110-115) er imidlertid de fleste kryssfunn av tynnblada økser i Danmark funnet i graver eller offer sammen med store, tjukknakka økser av seine typer. Jeg har derfor gitt alle de 4 tynnblada, tynnakka øksene MNa-datering. Tynnblada flintøkser av Malmers (1962; 1975) varianter er da talt opp blant de *tjukknakka* flintøksene.

6.4. Økser av bergart

”Endskjønt der ikke typologisk er andre forskjelle mellem flintemplarerne og bergartsexemplarerne end de, der er betinget av forskjellen i materialet alene, er det hensigtsmæssigt at behandle flinterne og bergarterne hver for sig.”
(A. W. Brøgger 1906:32)

For tildanning av bergartsøkser har ulike typer av basiske, mørke gangbergarter, og særlig diabaser, har vært foretrukne råstoff (jfr. W. C. Brøgger 1906b; Welinder 1985:12; Sundström 2003:159-160). Allerede for om lag 100 år sida utga Anton Wilhelm Brøgger (1906, 1908, 1909) flere arbeider som tok for seg økser av bergart fra eldre og yngre steinalder i Norge (se kap. 4). Observasjonene Brøgger anførte brukes fortsatt til behandlinga av bergartsøksematerialet. Seinere bidrag har gitt en finere inndeling av materialet, men ofte med utgangspunkt i Brøggers arbeid (Gjerland 1985:6;18).

Normalt regnes bergartsøkser for å være samtidige som flintøkser med liknende mål og formelementer (A. W. Brøgger 1906:32; W. C. Brøgger 1906b:169; Bjørn 1924:31; Hinsch 1955:38-39; Østmo 1988a:43). Bergartsøksenes kronologi knyttes altså opp til de gjeldende skjemaene for flintøkser. Det at bergartsøkser er laget av et annet materiale har imidlertid medført visse hensyn under framstillingsprosessen: De synes å være tildanna ved hjelp av tosidig teknikk og påfølgende prikkhogging og/eller sliping (A. W. Brøgger 1906:24-28; W. C. Brøgger 1906b:169; Hinsch 1955:38; Sundström & Apel 1998; Mjærum 2004), mens flintøkser flest er firesidig tilhogd. Dette har bidratt til at typebestemmelse og presise dateringer av bergartsøksene er problematisk. Jeg har overført noe som ligner på

flintøkstypologi på de spiss- og tynnakka bergartsøksene. Mats Malmer (1962,1975) har laget en oversikt over tjukknakka økser fra SNSØK, og økser som passer inn i hans beskrivelser er ført opp i appendiks i henhold til disse. Videre har jeg trukket veksler på en del arbeider gjort på vestnorske øksefunn, sjøl om man skal utøve forsiktighet ved overføring av vestnorske resultater til å gjelde for østnorske funn. For oversikt, se app. II.

6.4.1. Problemer ved typologisering av bergartsøkser

Framstillingsteknikken har altså vært annerledes enn for de fleste flintølsers del, og dette har hatt direkte følger for utforminga av disse øksene (se W. C. Brøgger 1906b): For eksempel synes egghjørnene oftere å være mer avrunda på bergartsøkser, og breisidene synes generelt å være kraftigere hvelva, sammenlikna med liknende og antatt samtidige økser av flint. I tillegg synes nakkeformene å variere: Mange smalner kraftig av mot nakken, noe som gir mange økser et spissnakka preg og forholdsvis høy smalsidevinkel. Mange bergartsøkser med lave smalsider mot nakken kan derfor minne sterkt om tynnakka flintøkser, mens de viser seg å ha tjukke nakker med nakkeindeks på over 50 %, om man måler dem på flintøks-vis (se Nielsen 1978:68; 1979; sml. Hinsch 1955:74-75). Kan hende har råstoffet nødvendiggjort kraftigere nakke for å opprettholde den ønska styrken. Derfor kan det være at enkelte slike økser med nakkeindeks på mer enn 50 % snarere skal oppfattes som egentlig tynnakka økser, og derfor plasseres i TN-MNa, og ikke i MNb. Særlig vanskelig kan det være å skille bergartsøkser med elliptisk tverrsnitt og avsmalnende, tilnærma spiss nakke, som vel hører hjemme i TN fra Malmers C- og D-grupper av rettegga bergartsøkser fra svensk-norsk stridøkskultur i MNb. Som en følge av vanskelighetene med å typebestemme bergartsøksene, har Østmo (1988a:46), i motsetning til Mikkelsen (1989:tab.XXIII), ikke skilt ut ”bergartsøkser av Blandebjergtype”, altså økser som minner om flintøkser av Nielsens type VII.

Mats P. Malmer (1962, 1975:84-87) har laget oversikt over tjukknakka steinøkser med rett og tverr egg. Bortsett fra beskrivelsene av de rettegga øksene av gruppe A, er Malmer noe vag, både i definisjonene av typene og når det gjelder variasjoner av innenfor de ulike typene. Dette gjør det problematisk å typebestemme en del økser, særlig om de er fragmenterte eller sterkt forvitra. Muligens kan enkelte slike tjukknakka bergartsøkser ha hatt ei brukstid som har strukket seg inn i yngre steinalders siste avsnitt (se A. B. Olsen 1981; Gjerland 1985:34-36). Generelt er det problematisk å typebestemme og datere økser av bergart. I gjennomgangen av bergartsøksene fra Buskerud, har jeg derfor funnet det hensiktsmessig å dele bergartsøksematerialet i to grove bolker under behandlinga av dem. Ved stykker som er vanskelig å bestemme, har jeg latt en nakkeindeks på ca 50 % være et skille (”ca” er brukt

fordi eksakte målinger kan være vanskelig). Jeg har likevel forsøkt ei mer presis datering av enkelte av øksene, slik det framkommer i databasen over dem (se app. II).

Gruppe 1: Spiss- og tynnakka økser av bergart (nakkeindeks < ca 50 %).

Gruppe 2: Tjukknakka økser av bergart (nakkeindeks > ca 50 %).

6.4.2. *Spissnakka og tynnakka økser av bergart*

Kronologisk henfører jeg grovt alle bergartsøkser fra gruppe 1 til TN-MNa. Det totale antallet bergartsøkser ligger veldig tett opp til antallet økser av flint (hhv. 100 og 105). Jeg har derfor gått ut fra at en hovedvekt av de spiss- og tynnakka bergartsøksene hører hjemme i TN, slik forholdet er med de sikrere daterbare flintøksene. En del av de tynnakka øksene med klart markerte smalsider og forholdsvis liten smalsidevinkel har klare likhetstrekk med tynnakka økser av flint. På bakgrunn av dette har jeg antatt en omtrentlig samtidighet med flint- og bergartsøkser med liknende morfologiske trekk. Som nevnt fins det relativt mange steinøkser, både med og uten markerte smalsider, som har en nokså stor smalsidevinkel. Dette er med på å gi slike økser et preg av å være spissnakka. Siden det bare fins to spissnakka flintøkser blant materialet fra Buskerud, kan det være at flere av bergartsøksene som er blitt oppført som spissnakka, snarere skal oppfattes som tynnakka. Dette har imidlertid ingen dateringsimplikasjoner for denne avhandlingen. Jeg har videre observert at den ene av smalsidene på mange rettegga bergartsøkser med kraftig avsmalnende nakke og avrunda tverrsnitt, hvor nakken avsluttes i en liten, skrå, noen ganger delvis slipt flate (eksempelvis C.15032, C.16859 og C.24112). Disse flatene er danna ved avslag fra nakkeenden, og er følgelig gjerne svakt konkave. Funksjonen til denne flata er uviss, men muligens skal dette trekket knyttes til skjeftinga av dem. I eldre litteratur er slike blitt kalt *gotlandske steinøkser* (jfr. G. Gjessing 1945:331-332).

Av de norske studiene det er nærliggende å trekke veksler på, har både Mikkelsen (1989) og Østmo (1988a) latt den typemessige inndelinga av flintøksene i grove trekk gjelde også for bergartsøksene (se også Bjørn 1924; Hinsch 1955): Tynnakka bergartsøkser er altså, enkelt sagt, slike økser som har "*stor formmessig likhet*" med tynnakka økser av flint (Østmo 1988a:43). Jeg har ført opp 26 spiss- og tynnakka bergartsøkser med TN-datering. Videre har jeg kommet til 9 tynnakka økser som jeg har datert til TN-MNa. Økser av vestnorske typer er da ikke medregna.

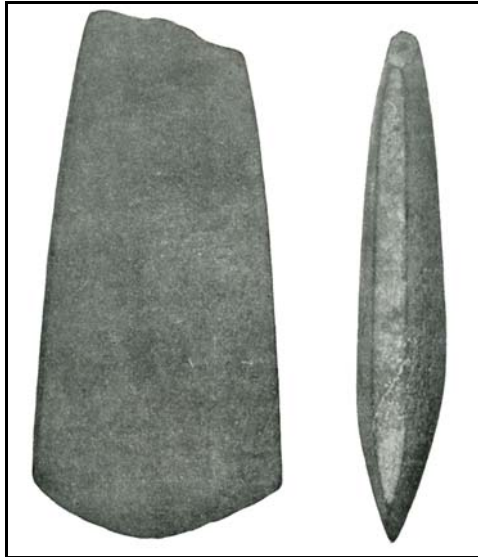

Fig. 6.2: *Tynnakka bergartsøks fra TN, funnet på Sjørvold i Ringerike (C.16127). Egentlig størrelse 17,7 cm. Etter A. W. Brøgger 1906:Fig.13, s. 39.*

6.4.3. Tjukknakka økser av bergart

De tjukknakka bergartsøksene har jeg grovt datert til MNb-SN. På samme måte som for spiss- og tynnakka bergartsøkser, har jeg også her gått ut fra at antallet bergartsøkser fra disse to underperiodene om lag tilsvarer antallet flintøkser. Det er rett nok mer uklart når det gjelder bergartsøkser fra seinneolittisk tid, men det er rimelig å tro at de fleste av bergartsøksene også skal plasseres i MNb (jfr. Østmo 1988a:43-49, 66-71).

Malmer (1962, 1975) har beskrevet de tjukknakka, retteggja bergartsøksene fra SNSØK i MNb hvor disse fordeles på fire hovedtyper (A-D). Enkelte av disse har skarpe kanter mellom breisidene og smalsidene, og særlig økser med konkave sideflater er lett gjenkjennelige. Tjukknakka bergartsøkser med *tverr egg* kan i sin alminnelighet regnes for å høre hjemme i MNbs SNSØK (Malmer 1975:86-87; Østmo 1988a:69-70). Disse er delt i to hovedtyper (tjukklada og tynnblada), med to varianter av hver hovedtype. Disse dateres i henhold til Malmer (1962; 1975) til MNb og har inngått i stridsøkskulturens redskapsinventar (sml. Hinsch 1956:168-169). Jeg har regna 50 bergartsøkser fra Buskerud til MNb, nøyaktig like mange som flintøksene fra samme fase (jfr. app. II).

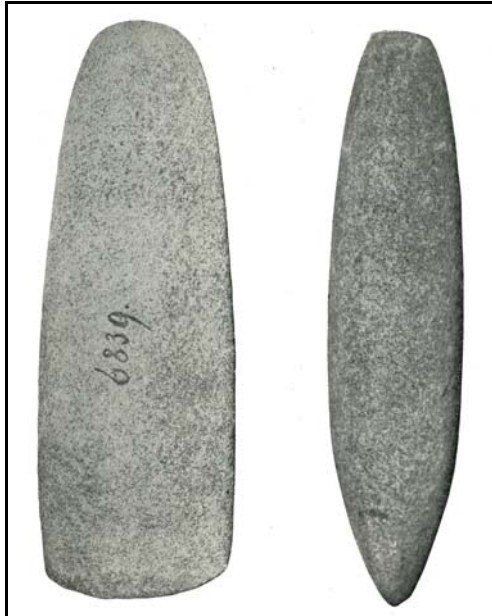

Fig. 6.3: *Tjukknakka bergartsøks fra MNb av Malmers Gr.A1. Funnet på Fyran, Krødsherad (C.6839). Egentlig størrelse 18,8 cm. Etter A. W. Brøgger 1906:Fig. 15, s. 42.*

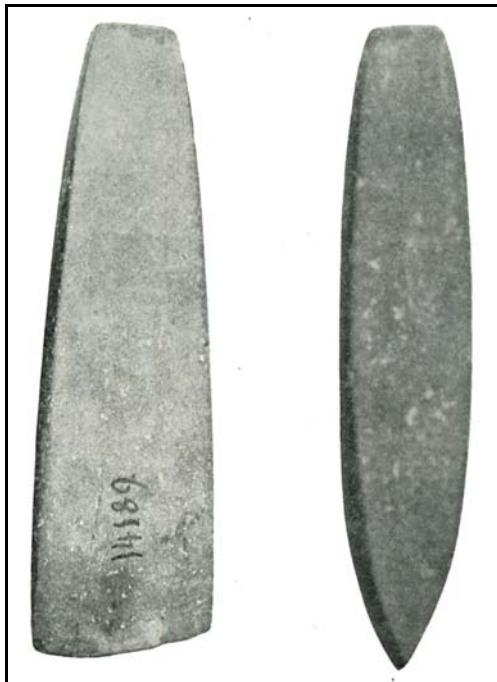

Fig. 6.4: *Tjukknakka bergartsøks fra MNb, laget av grønn labradorporfyr, av Malmers Gr.B. Funnet på Fossberget under Ullern, Øvre Eiker (C.14189) Egentlig størrelse 16,8 cm. Etter A. W. Brøgger 1906:Fig. 18, s. 46.*

6.4.4. Bergartsøkser av vestnorske typer

Til disse øksene regnes rektangulære tverrøkser som ofte er korte, forholdsvis breie, og med varierende nakketjukkelse. Disse faller derfor utenom den grove inndeling av økser etter nakketjukkelsen. Avsmalninga mot nakken varierer også, og de er ofte helslipte etter ei tildanning ved avslag, og ikke prikkhogging (A. W. Brøgger 1906:60). Vanligvis har de skarpe fasettkanter mellom brei- og smalsidene. A. W. Brøgger (1908:44) skilte ut to hovedtyper av de vestlandske tverrøkserne: Vespestadøksa, som har bua avslutning av eggflata på buksida, ofte kraftig krumma ryggside og gjerne svakt markerte smalsider. Denne har vært omtalt som en mellomform mellom mesolittiske trinnøkser med rundt eller ovalt tverrsnitt og

seinere varianter med tydeligere firesidig tverrsnitt (Nærøy 1987:77). Den andre av de to hovedtypene, vestlandsøksa, er gjerne skarpere i kantene enn vespestadøksa. Dette er også en mer ensarta øksetype enn den førstnevnte. Vestlandsøksene skiller seg fra vespestadøksene ved at de har tverr avslutning av eggen. Brøggers nær 100 år gamle typeinndeling av vestlandsøksene er fremdeles i bruk (Gjerland 1985; Nærøy 1993; jfr. også A. B. Olsen 1981), og de deles i tre typer (A, B og C), etter kantenens skarphet i tverrsnittet og lengde (A. W. Brøgger 1908:39-46). Både vespestadøkser og vestlandsøkser ser ut til å ha vært i bruk parallelt over et langt tidsspenn, nemlig hele TN og MNa. Vespestadøksene ser ut til å ha vært vanligst tidlig i denne perioden, mens vestlandsøksene dominerer i slutten av perioden, med ei viss overlapping, og med en mulig fortsatt bruk en bit inn i MNb (A. B. Olsen 1981; Nærøy 1987, 1993:77-87). Generelt passer bergartsøksene av vestnorske typer inn under øksene som jeg har kategorisert under gruppe 1, altså med brukstid i TN og MNa. Vestlandsøkser av C-typen (>11 cm lange) har tidligere blitt plassert i SN, men denne seine datering skyldes trolig enkelte funn i diskuterbare, i beste fall usikre, kontekster (se Bakka & Kaland 1971:8; Gjerland 1985:26-28). Jeg har plassert alle de påviste øksene av vestnorske typer (13 stk., alle vestlandsøkser) i MNa. Det er imidlertid mulighet for at enkelte av disse skal plasseres i TN eller MNb, eller at enkelte er blitt forveksla med SNSØK-økser.

6.5. Bergartsøkser med skafthull

Til bergartsøkser med skafthull regnes alle varianter av såkalte *stridsøkser* fra TN, MNa, MNb og SN, mens derimot enkle skafthulløkser er behandla for seg (se nedenfor, samt app. VI). Stridsøkser har blitt via mye oppmerksomhet i forskningshistorien omkring norsk og skandinavisk yngre steinalder (Glob 1945; Hinsch 1955, 1956; Brøndsted 1957; Østmo 1988a; Mikkelsen 1982, 1984, 1989; Solberg 1989a). For oversikt, se app. III.

6.5.1. Traktbegerkulturens mangelkantøkser

Mangelkantøksene kan deles i to hovedtyper: Den vanligste er den såkalt østskandinaviske, vinkelbøyde typen med skuldre, nakkeknapp og langsgående furer på over- og undersidene. Den andre er en rett, sørskandinavisk variant uten nakkeknapp, med markerte skuldre og langsgående, djupt innslipte furer fra egg til nakke på over- og undersida. Det er vanlig å anse kobberøkser som forbilder for mangelkantøksene fra TN (G.Gjessing 1945:376-378; Glob 1952:20-21; Brøndsted 1957:181; Malmer 2002:34-35). Flere forskere har lagt stor vekt på mangelkantøksene når det gjelder TRBs innflytelse i norsk yngre steinalder (Hinsch 1955; Østmo 1988a, 1998; Mikkelsen 1984, 1989; Solberg 1989a). Fra Buskerud kjennes tre slike mangelkantøkser, hvor to er av den vinkelbøyde typen, mens den tredje er rett, i tillegg til ett

rett eksemplar ved Drammens Museum. Disse dateres alle til TN, altså den eldste av de fire underperiodene av yngre steinalder.

Fig. 6.5: Tidligneolittisk mangekantøks fra Skjeggerud, Lier (C.10048). Det er funnet tre mangekantøkser i Buskerud (jfr. app. III, samt Fig. 10.2). Etter Østmo 2004a:48.

6.5.2. *Traktbegerkulturens dobbeltegga stridsøkser*

De såkalte dobbeltegga stridsøksene er best gjennomgått og beskrevet av Klaus Ebbesen (1975). Ofte har egg og nakke liknende utforming, og de er noenlunde symmetriske både vertikalt og horisontalt. Skaftthullet er normalt trukket noe tilbake, nærmere nakken, som også oftest er mer eller mindre stump. Navnet *dobbeltegga* blir dermed noe misvisende. Øksene er inndelt i fem hovedtyper (A-D, samt en M-type). De viktigste kriteriene for utskillelsen av de ulike typene er nakkebredde, grad av symmetri og spadeform på eggen, og til en viss grad også plasseringa og formen på skaftthullet. De eldste variantene (A1-2, og B1-2) er nokså enkle, sammenlikna med de antatt yngre, mer utbroderte typene C, D og M. A-øksene kan være snarligne enkle skaftthulløkser, og kan i enkelte tilfeller ha blitt feilklassifisert som slike, spesielt fragmenterte stykker. Etter Ebbesen (anf.arb.:172-208) skal slike økser dateres til MNa. Jeg har påvist 4 slike økser fra Buskerud, nærmere bestemt tre av A-type og en C-type, mot totalt 14 fra Østfold, og 3 fra Telemark (jfr. Østmo 1988a:49-52; Mikkelsen 1989:App.1a, s.352).

6.5.3. *Stridsøkser fra MNb*

Disse øksene kan grovt deles i to bolker: EGK-stridsøkser, også kalt jyske stridsøkser, og SNSØK-stridsøkser. Disse er hhv. beskrevet av P. V. Glob (1945:13-64) og Mats P. Malmer (1962, 1975). De jyske stridsøksene fins i mange forskjellige varianter og er inndelt etter et system med kronologisk relevans⁴. Mange av disse forekommer dessuten i flere undervarianter. Flere varianter har dobbeltkonisk skaftthull, hengende egg og markerte skuldre. Enkelte har også innrissa lister eller furer og noen har også nakkeknapp, mens skafttrør forekommer sjelden. Inndelinga av de jyske stridsøksene er noe problematisk å forholde seg til. Mangfoldet blant dem har gjort den eksakte typebestemmelsen av slike økser problematisk. Glob oppgir heller ikke presise målingskriterier for å holde ulike varianter fra hverandre (jfr. Hinsch 1956:16-28; Østmo 1988a:55-58; Ballin 1996:32-33; sml. også

⁴ Typene A-E kalles også *undergravsøkser*. Disse er eldre enn *bunnggravsøksene* av typene F-I, mens de antatt yngste av disse øksene er *overgravsøksene* av typene K og L. Denne detaljerte inndelinga har imidlertid ingen implikasjoner for min behandling av MNb.

Mikkelsen 1989:182). I tillegg kan noen av EGK-øksene minne om andre øksetyper med skafthull, kanskje særlig enkle skafthulløkser. Jyske stridsøkser dateres til MNb.

Fig. 6.6: Jysk stridsøks fra MNb, funnet på Nordre Ås, Øvre Eiker (C.19630a). Fra samme gård foreligger også en annen jysk stridsøks under samme c-nummer. Etter Ø. K. Johansen 1994:126.

Mer oversiktlig er Malmers (1962, 1975) ordning av stridsøksene fra SNSØK, sjøl om bl.a. Christopher Tilley (1982:45) har framholdt vanskeligheter med å skille Malmers varianter fra hverandre. Ofte refereres det til slike økser som båtøkser, etter deres båtliknende utseende. De ulike variantene kalles A/Gillhög, B/Barrsjö, C/Sösdala, D/Hurva og E/Vellinge. Disse fem hovedtypene skilles fra hverandre på bakgrunn av tverrsnitt, utforminga av øksenens skuldre, skafthull og nakkeknapp. Sjansen for å forveksle båtøkser med andre øksetyper regnes som liten. Slike økser er blant ledetypene i SNSØK og dateres til MNb.

Fig. 6.7: SNSØK-stridsøks av D:1a-typen, funnet under fiske i Fiskumvannet (C.1836). Denne grunne innsjøen var i MNb del av en lang, smal fjordarm som strakk seg helt inn i dagens Vestfold.

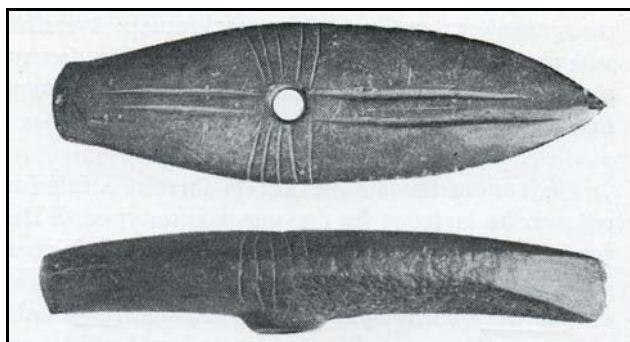

Fig. 6.8: SNSØK-stridsøks av D:2-typen fra MNb, funnet på Eiken i Sigdal (C.27446). Legg merke til strekørneringa. Virkelig lengde 14 cm. Etter Hinsch 1956:Fig. 35, s. 61.

Jeg har i materialet fra Buskerud funnet 8 EGK-stridsøkser og 11 stridsøkser av SNSØK-typer. Om man sammenholder antallet jyske stridsøkser med antallet tjukkknakka flintøkser av EGK- og SNSØK-typer, kommer det tydelig fram at antallet jyske stridsøkser ligger mye tettere opp til antallet SNSØK-stridsøkser enn hva tilfellet er med flintøksene. En mulig feilkilde kan som nevnt ligge i uriktig klassifisering. Til sammenlikning har det blitt påvist 12 jyske og 22 svensk-norske stridsøkser fra Østfold, mot hhv. 1 og 10 fra Telemark (1988a:55-58, 71-72; Mikkelsen 1989:188-189).

6.5.4. Hagebyhögaøkser

Denne øksetypen forekommer i fem forskjellige varianter, og er beskrevet av Ebbe Lomborg (1959) og C. O. Cederlund (1961). Denne seinneolittiske stridsøkstypen kjennetegnes bl.a. på den mer eller mindre fiskehaleforma eggen, særlig variantene 1 og 2. Videre er slike økser ofte nokså store og tunge og har gjerne tilnærma flat underside, mens nakken kan variere noe fra nokså spiss til stumpt avrunda. Øksetypen dateres til seinneolittisk tid, noe materialet fra Buskerud også kan bekrefte. Jeg har funnet hele 13 slike økser i materialet fra Buskerud. Brorparten av disse er av variant 4. To av dem er funnet i sikre graver. Sammenlikningsvis kjennes det 4 slike fra Østfold, mot bare 1 slik fra Telemark (Østmo 1988a:83; Mikkelsen 1989:231).

6.5.5. Enkle skafthulløkser

De enkle skafthulløksene regnes til ledetypene fra yngre steinalders siste avsnitt. De er av Einar Østmo (1978) blitt foreslått ei inndeling av øksene i tre typer; A, B og C, med en mulig kronologisk signifikans. Ei slik detaljert oppdeling av de enkle skafthulløksene er imidlertid unødvendig for min behandling av dem og de regnes her derfor i sin helhet som tilhørende SN-EBA I (sml. Melheim 2001:33). Jeg har ikke undersøkt alle de enkle skafthulløksene ved direkte, personlig gransking, men kun gått ut fra tilvektsteksten, samt UKM Oldsaksamlingens egen database over steinalderfunn fra Østlandet (se Glørstad & Uleberg 2001). Følgelig har jeg heller ikke målt disse øksenes lengde, noe Per Lekberg (1997:142) anser som vesentlige morfologiske trekk når det gjelder å kontekstualisere løsfunne enkle

skaftthulløkser. Man må ta høyde for at det store antallet enkle skaftthulløkser *kan* romme en og annen øks av andre typer, især om de er fragmenterte eller sterkt forvitra (som for eksempel C.2110 fra Åker, Øvre Eiker). Det mest nærliggende er da at enkelte stykker er blitt feilklassifiserte som seinneolittiske enkle skaftthulløkser, men som egentlig er for eksempel dobbeltegga økser av Ebbesens (1975) type A fra MNa (se eksempelvis Mikkelsen 1989:Fig.35, s.111), enkelte jyske stridsøksformer fra MNb eller hagebyhögaøkser av variantene 3, 4 og 5 fra SN. Jeg kjenner snaut 230 enkle skaftthulløkser fra Buskerud. For oversikt, se app. VI.

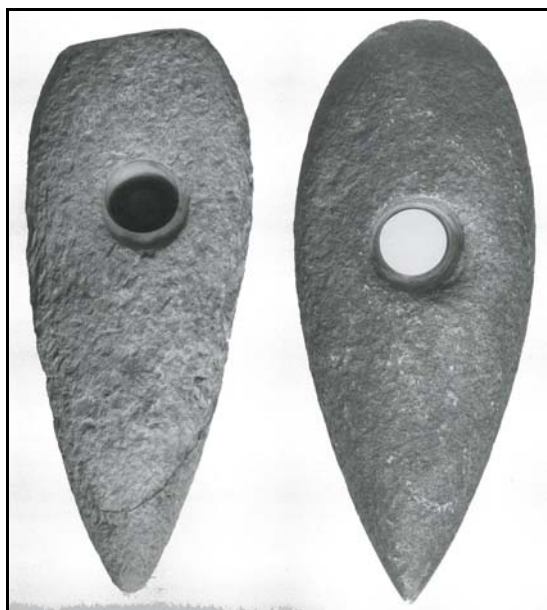

Fig. 6.9: To enkle skaftthulløkser fra SN-EBA I, funnet sammen på Tandbergbakken i Øvre Eiker (C.24591a-b). Øksa t.v. har ufullstendig skaftthull. Etter Ø. K. Johansen 1994:139.

6.6. Dolker av flint

De flatehogde flintdolkene er blitt tillagt stor vekt ved studier av seinneolittisk tid. Perioden skilles fra den foregående MNb ved tida da de eldste flintdolkene opptrer, og de regnes som så vidt vesentlige i SNs materielle kultur, at perioden av enkelte er kalt *dolketid* eller liknende (jfr. G. Gjessing 1945; Mathiassen 1948, 1959; Østmo 1988a, 1988b; se også Lomborg 1973:84). J.-E. Forssander (1936) flintdolktypologi er revidert av Lomborg (1973), og delt inn i seks hovedtyper (I-VI) med inntil seks ulike undertyper (A-F): Typene I-III har lansettforma blad med varierende tjukkelse på grepet. Dolker av type IV og V har utsvingt ende på grepet og bladets største bredde nær festet, mens type VI har markerte skuldre, rett grep og omtrent samme tjukkelse over det hele. Kriteriene for typebestemmelsene av dolkene er presise og gir lite rom for feil. Fragmenterte eller sterkt oppskjerpa stykker kan imidlertid by på problemer, og i enkelte tilfeller kan man ta feil av oddstykker og deler av sigder eller spydspisser eller liknende. Typene I-V skal plasseres i SN, mens den yngste av dolktypene, type VI, skal

normalt henføres til eldre bronsealders aller første avsnitt (anf.arb.; sml. Østmo 1978; Vandkilde 1996b)⁵. Jeg har plassert alle flintdolkene i den siste av mine fire neolittiske faser, og delvis definert denne ut fra dolkematerialet. Østmo (1988a:75-79) viser til over 200 flintdolker fra Østfold, mens Mikkelsen (1989:241) beretter om bare 36 funn av slike fra Telemark. Fra mitt undersøkelsesområde kjenner jeg 75 flintdolker, hvor også fragmenterte stykker er medregna. 14 av disse 75 kan med rimelig sikkerhet dateres til bronsealderens eldste del. For oversikt, se app. IV.

6.7. Sigder

Flintsigdene regnes, i likhet med enkle skafthulløkser og flintdolker, blant de viktigste funngruppene fra yngre steinalders siste del, og dateres hovedsakelig ut fra kryssfunn med flintdolker i graver eller offer (H. Gjessing 1920:71; Lomborg 1959:165). Sigdene er laget ved hjelp av flatehoggingsteknikk, og forekommer i flere typer: Noen har rett egg, andre har en tanna, taggete egg, mens andre igjen har konkav egg. Variasjonen blant dem har derfor avstedkommet flere ulike benevnelser og tolkninger av hva de har vært brukt til (se G. Gjessing 1945:420 m/henv.; Mikkelsen 1989:236). *Sigd* er imidlertid den vanligste betegnelsen i moderne litteratur. Flintsigdene dateres først og fremst til SN, med en antatt brukstid som har strukket seg noe inn i EBA. Dette passer dermed godt inn i den siste av mine fire neolittiske underperioder. Det er funnet drøyt 170 slike funn fra Østfold, mot 20 fra Telemark (Østmo 1988a:tab. 37; Mikkelsen 1989:236-239). Jeg kjenner til 18 sikre flintsigder fra Buskerud. Blant sigdene fra Buskerud regnes også et svært uvanlig stykke av hvit kvartsitt (C.16998 fra Renskog i Lier). For oversikt, se app. V.

6.8. Mandelflint

Denne oldsaktypen har fått navn etter sin karakteristiske form, nemlig spissovale, symmetrisk flatt forma flintemner. Disse kalles gjerne for *dolkemner*, og de gis følgelig tilsvarende datering som dolkene, altså SN og eldste bronsealder (se bl.a. Scheen 1979). Fra Buskerud kjenner jeg 2 slike stykker: C.31755 fra Sand i Fiskum, Øvre Eiker og C.15177 fra Auvieiet i Røyken. Mandelflint nevnes ikke hos Østmo (1988a) eller Mikkelsen (1989). Se app. VII.

⁵ Se imidlertid også Madsen 1978; Jennbert 1984; Østmo 1988a:75; Bårdseth 1998 om lokale kronologiske variasjoner i bruken av de ulike dolktypene.

6.9. Køller

Denne funngruppa har vært omdiskutert, og har fortsatt en noe uviss status, både når det gjelder kulturell og kronologisk plassering (Hinsch 1955:99-100). Også benevnelsen på dem varierer, og kan ofte finnes referert til som *flattrykte køller* eller *gravestokktyngder* (jfr. Vinsrygg 1979), men er ikke til å forveksle med TRBs skiveforma køller (Ebbesen 1978:107-112; jfr. Mikkelsen 1989:fig.34, s.110). Malmer (1975:90) uttrykker seg skeptisk til å regne slike køller med blant SNSØKs oldsaker, da slike ikke er påvist nær SNSØKs graver, offer eller boplasser. Problemene knytta til køllene har gjort at de er blitt lite omtalt, og en grundig behandling av køller savnes derfor. Egil Mikkelsen (1984) har antydning at de skal plasseres i mesolittisk tid, mens han i et seinere arbeid (Mikkelsen 1989) antyder i hovedsak MNb-datering av disse, bl.a. på bakgrunn av et mulig gravfunn av ei slik kølle sammen med stridsøkskeramikk (se også Bjørn & Nummedal 1930:79). P. V. Glob (1945:130-134) har nemlig framholdt at runde eller rundovale steinkøller med skafthull kan plasseres blant inventaret i EGK, som dermed gir oldsaker av denne typen MNb-datering. Han har delt steinkøllene inn i fire hovedtyper (A-D) på bakgrunn av tverrsnitt og skafthullform, i tillegg til en femte variant av flint med naturlig skafthull (E). Særlig er C-typen med ovalt tverrsnitt og dobbeltkonisk skafthull av østnorsk interesse. Både Telemark og Østfold har et titall slike, mens Glob's øvrige typer er nærmest fraværende (Østmo 1988a:58-59; Mikkelsen 1989:204-209). På grunn av usikkerhetene omkring køllene, vier ikke Østmo (1988a:59) denne gruppen særlig oppmerksomhet, men poengterer det relativt store antallet C-køller med dobbelkonisk hull, og åpner for ei mulig brukstid også i mesolittisk tid. De køllehodene som fins i materialet fra Buskerud er også varierte i størrelse og form: Tverrmålet på dem varierer mellom 5,5 og ca 16 cm, og med vekter mellom 120g og helt opptil over 1,5 kg. Skafthulla varierer ikke like mye som størrelse og vekt for øvrig, bare mellom 1 og ca 2,2 cm, målt på det trangeste. Jeg har grovt delt dem ut fra form i to grupper: Runde og ovale. Flere av køllehodene har knusespor, og de ser ut til å være laget av naturlig runde eller rundovale stein, som så er forsynt med små skafthull på midten. Felles for de 13 køllene fra Buskerud er at de alle, med kun ett unntak, har dobbelkoniske hull, noe som skulle henføre dem til Glob's type C. Som en følge av problemene omkring køllene og deres kulturelle og kronologiske plassering, har jeg funnet ikke markert køllene inn på kart, og heller ikke tatt dem med i beregninger av funnfrekvens (jfr. kap. 10). For oversikt, se app. IX.

6.10. Bronser

Fra det aktuelle undersøkelsesområdet foreligger det kun én bronsegenstand som med sikkerhet kan dateres til eldre bronsealders periode I, og hvor funnsted inngår blant opplysningene om hvordan de er funnet. Funnet det gjelder, er ei randlistøks med sterkt utsvingte egghjørner (C.13875), funnet på Skalstad i Norderhov, Ringerike (Ø. Johansen 1981:14). Funnopplysningene er dessverre såpass begrensa for bronsefunnets vedkommende, at man ikke kan kalle det annet enn løsfunn. I tillegg må det nevnes at det foreligger to liknende randlistøkser på Drammens Museum (DT2024 og DT2025), som nok også skal dateres til EBA I. Disse er fullstendig uten funnopplysninger, i likhet med de fleste andre funna fra yngre steinalder og bronsealder som oppbevares ved Drammens Museum, men stammer mest sannsynlig fra Buskerud, kanskje fra Modum. Fraværet av sikre opplysninger om disse to øksenenes funnsted gjør dem imidlertid vanskelig å innlemme i undersøkelsen. Se app. VII og X.

6.11. Diverse

De knokkelforma brynene er blant gjenstandstypene som er ført opp under diverse. Disse er undersøkt av Malmer (1962, 1975), og har inngått blant redskapene i SNSØK, som dermed dateres til MNb. De forekommer enten som firesidige eller mangefasetterte. Alle har en lengde som er minst dobbelt så stor som største bredde, og de er framstilt av kvartsittisk stein. Jeg har funnet 5 slike bryner i materialet fra Buskerud. Videre er andre gjenstander som slipesteiner, skjeforma skrapere fra SN, samt enkelte skifergjenstander oppført under diverse, uten at noen av disse er blitt avmerka på kart. Se app. VII.

6.12. Boplassmateriale

Jeg har ikke undersøkt det som foreligger av boplassmateriale fra Buskerud i forbindelse med min analyse. Det er utført få fagmessige utgravinger av neolittiske boplasser i fylket, som ellers i landet (se oversikt i Østmo 1979, 1991 m/henv.). Likevel er det mulig å påpeke enkelte boplassfunn blant storredskapene fra undersøkelsesområdet. Eksempelvis stammer nok etter alt å dømme materiale fra både Slottet og Verket i Hurum fra boplasser, og det samme gjør definitivt det rike materialet fra den lange, smale halvøya Averøya i Ringerike, ved Storelvas utløpsos i Tyrifjorden. På disse stedene er mange gjenstander blitt plukka opp innenfor et begrensa område. Fra både Østlandet og Vestlandet gir materialet inntrykk av at folk i steinalderen har vært mer bofaste enn man tidligere har trodd. Man har hatt nokså sterk

lokal tilknytning til det man kan kalle boplassmiljøer (se kap. 10; jfr. bl.a. Bergsvik 2004:36-38; Glørstad 2004:59).

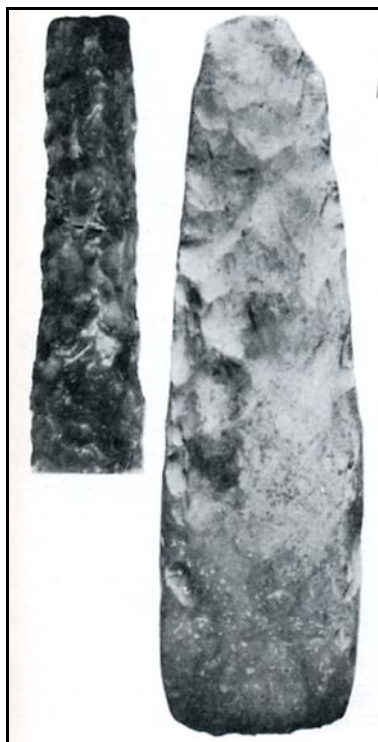

Fig. 6.10: Tverregga flintøks av Malmers tynnblada variant 1 fra MNb (C.7874a) og t.v. grepet fra en knekt flintdolk type IIIIf fra SN (C.7875), begge funnet på Slottet i Hurum. Mange oppsamla funn herfra (C.7874-7879) viser at folk har bosatt seg her gjentatte ganger i ulike deler av yngre steinalder. Etter Hinsch 1956:Fig. 73, s. 137.

6.13. Leirkar

Det fins få leirkar, eller skår av slike, fra Buskerud. Det er funnet enkelte skår på den store, nevnte boplassen på Averøya i Ringerike, på Egge i Lier, og det skal ha blitt funnet skår i ei grav i Hole. I tillegg kommer et nå tapt leirkar i ei av hellekistene på Verket i Hurum. Dette materialet kan ikke regnes som stort nok til å kunne bidra vesentlig til forståelsen av yngre steinalder i Norge. Jeg har derfor ikke gått nærmere gjennom dette materialet. Følgelig er leirkar utelatt fra diskusjonen i denne avhandlingen (se imidlertid app. VII, samt Tab. 7.2).

6.14. Markering av funna på kart

I forbindelse med denne gjennomgangen av de neolittiske storredskapene fra Buskerud, er funnopplysningene knytta til hver enkelt gjenstand undersøkt. De fleste funnopplysningene er nokså upresise. Derfor er funna, så godt som uten unntak, plassert på tunet på de ulike gårdene. For en liten håndfull funns vedkommende er også plasseringa forskjøvet noe for å visualisere de ulike gjenstandene, hvis markører ellers ville "flyte sammen". På karta har jeg heva vannstanden til neolittiske nivåer, slik at enkelte gjenstander ser ut til å ha blitt funnet i sjøen. Mer riktig ville det nok vært i noen tilfeller å trekke slike funn noe opp i liene, men dette ville gitt en vel sprikende metodikk for funnmarkeringene. Tilsvarende kan det være at

enkelte funn er gjort nedenfor tuna uten at dette kommer fram av tilvekstopplysningene og egentlig skal markeres nærmere fjorden eller vassdraga. For noen få funns vedkommende har det voldt problemer å i det hele tatt finne den aktuelle gården: Dette gjelder særlig tidlig innleverte funn fra gårder hvor skrivemåte og uttale på gårdsnavnet er noe forskjellige. Jeg har laget ett kart for hver av de fire fasene jeg har delt neolitikum inn i (Fig. 10.2-10.4). Som en følge av funnmengde og -tetthet, er imidlertid SN-EBA I fordelt på to kart, hvor spredninga av enkle skafthulløkser er synliggjort på et kart for seg (Fig. 10.5 og 10.6). I tillegg har jeg laget et kart over sikre og usikre graver (Fig. 7.7).

7. KONTEKSTUALISERING AV FUNN

"En av de største utfordringer vi har som mennesker [...], det er å skape forbindelser mellom alle disse bitene som ligger strødd rundt omkring."

Jan Kjærstad

7.1. Innledning

Arkeologien har som mål å trekke slutninger om fortidige menneskers levevis på bakgrunn av materielle levninger som menneskene mer eller mindre bevisst har etterlatt seg. Uttalelsen fra Jan Kjærstad som er gjengitt ovenfor, er henta fra åpninga av brua over Øresundet mellom Skåne og Sjælland. Det var ikke arkeologi Kjærstad hadde i tankene. Likevel berører påstanden på treffende vis det som kan sies å være kjernen i arkeologisk metode. Hva kan de løsfunne oldsakene fra yngre steinalder fortelle oss om den fortidige virkeligheten, og hvilken utsagnskraft ligger i dette kildematerialet? For å nærme seg mulige løsninger på disse spørsmåla, mener jeg det er viktig å prøve å sannsynliggjøre hvilke sammenhenger gjenstandene egentlig har inngått i. Jeg har i forbindelse med denne avhandlinga gått gjennom tilvekstopplysningene til ethvert av de neolittiske storredskapene som foreligger fra Buskerud. I dette kapittelet har jeg forsøkt å kontekstualisere en del av løsfunna i de tilfellene hvor tilvekstteksten i innberetningene tillater det. I kap. 8 har jeg forsøkt å gi ei grundigere fortolkning med utgangspunkt i denne kontekstualiseringa og med vekt på særlig én av kategoriene.

7.2. Funnkategorier

Det er vanlig å fordele funn fra neolittisk tid på funnkategorier som graver, boplassfunn og offer/depot. Disse skilles ut på bakgrunn av funnomstendigheter og funnas karakter. De fleste funna foreligger imidlertid som såkalte løsfunn, hvor opplysninger omkring funnomstendighetene er fraværende i innberetningene, eller i beste fall dårlige, og svært sjelden har det blitt gjennomført ettergravinger på funnstedene for å forsøke å få innblikk i konteksten (Hinsch 1955:13). Det må påpekes at de ovennevnte funnkategoriene er nokså romslige og grove, og kan neppe stemme med de opprinnelige, forhistoriske rammene hvor disse gjenstandene har inngått. Vel kan kategoriseringa tangere en fortidig virkelighet, siden en kan forestille seg at ulike typer gjenstander faktisk *har* inngått i forskjellige sammenhenger, og uttrykker forskjellige sider ved samfunnet de har sprunget ut av. Den sosiale virkeligheten de betraktes som uttrykk for, har nok likevel vært langt mer sammensatt og fasettert enn disse kategoriene later til å gi rom for. Slik sett kan kategorisering gi et

overforenkla vrengebilde av den fortidige hverdagen, siden ei kategorisering nødvendigvis må innebære en grad av projisering. Til tross for dette har jeg ikke funnet det riktig å problematisere eller diskutere denne inndelinga nærmere, men nøyer meg med å påpeke at liknende grovgruppering av funn er vanlig i litteratur om emnet (jfr. Østmo 1988a:31-32; Mikkelsen 1989:33-34).

Gjenstandstilfanget fra Buskeruds yngre steinalder kan med sikkerhet sies å romme funn fra hver av de fire ovennevnte funnkategoriene, men med en klar dominans av gjenstander som nok må sorteres under løsfunnkategorien. Store deler av det materialet vi kjenner til er tilfeldig framkommet under jordbruksrelatert arbeid, som pløying, steinplukking, grøfting/drenering eller liknende. Slike funn kalles nettopp løsfunn, fordi det oftest ikke foreligger særlig detaljerte opplysninger omkring funnomstendighetene; opplysninger av essensiell verdi for arkeologer som vil prøve å forstå hva slags kontekst gjenstandene har inngått i: Har ei flintøks eller ei stridsøks egentlig hørt hjemme sammen med andre gjenstander, som del av gravgodset i ei grav? Har flere gjenstander som er funnet på samme gård opprinnelig vært lagt ned som et offer? Er det snakk om tilfeldig mista gjenstander? Stammer ei rekke ødelagte redskaper egentlig fra en boplass i nærheten? En viktig oppgave er å forsøke å hente ut mer informasjon fra de opplysningene som faktisk foreligger. I det videre vil jeg analysere løsfunnkategorien og vurdere løsfunn i lys av de andre kategoriene, særlig offer og grav. Anders Lorange (1876b:11) på sin side mente at løsfunn i sin alminnelighet var å anse som ”[...] tilfældigen tabte”. Jeg har funnet at mange flere funn fra Buskerud sannsynligvis kan tilskrives de ulike kategoriene enn det som er blitt gjort tidligere, om enn med en varierende grad av usikkerhet (se Bjørn 1924; G. Gjessing 1945; Hinsch 1955, 1956; Mikkelsen 1984). Nærmere beskrivelser av kriteriene som ligger bak plasseringene av gjenstandene innenfor de ulike kategoriene følger nedenfor. Det faktum at økser og andre storredskaper synes å ha vært viktige gjenstander å legge ned i offer eller som gravgods gjennom hele yngre steinalder, mener jeg er et poeng som legitimerer ytterligere studier av både gjenstandene og funnkategoriene.

7.3. Problemer knytta til et materiale dominert av løsfunn

De manglende funnopplysningene ved løsfunna er i seg sjøl det vesentligste problemet ved denne funnkategorien. Siden en så vidt stor andel av det totale antallet data er som løsfunn å regne, har dette med sikkerhet gitt en vesentlig skeivhet i materialet: Typiske storredskaper som dolker, og økser med og uten skafthull er lettere å oppdage og gjenkjenne enn mye annet

samtidig materiale, for eksempel små pilspisser eller keramikkskår. Siden i hovedsak bare store og lett gjenkjennelige gjenstander er blitt plukka opp fra bakken i egenskap av utseendet, er det viktig å være klar over at storredskapene nok er overrepresentert i materialet. Mindre redskaper, så som meisler, kniver og liknende, er trolig tilsvarende underrepresentert i løsfunnmaterialet. Jeg lagt vekt på den informasjonen jeg mener man positivt kan få ut av funnkategorien løsfunne storredskaper. Til tross for at funnspredning vel også bør sees i sammenheng med fordelinga av dagens oppdyrka areal, tas det utgangspunkt i at den distribusjonen av økser som vises i mine funnspredningskart i vesentlig grad gir et bilde som grovt stemmer med den samtidige bosetninga (jfr. Rønne 2005:68). Løsfunnas spredningsmønster er for eksempel ikke et resultat av fagarkeologisk innsamlingsinnsats i spesielle deler av området, og funnfordelinga synes heller ikke å være et uttrykk for jordbruksaktivitet, sjøl om de fleste er framkommet ved pløying eller liknende (jfr. Gjerland 1985:14; Østmo 1988a:97-98, 236, 1990:20; Mikkelsen 1989:50, 118; Glørstad 2002c:18-24). Trolig har løsfunn, gjennom spredningsmønster og relasjon til tilgjengelige ressurser i nærområdet, også evnen til å uttrykke sosiale forhold, så som for eksempel erverv.

Fra Sør-Skandinavia og deler av Sverige er yngre steinalders kronologi og faseinndeling i første rekke basert på veldokumenterte graver og offerfunn, og til dels også boplassfunn, hvor økser og andre storredskaper er funnet i kombinasjon med leirkar av ulike former, med varierende former for dekor (bl.a. Becker 1948; Glob 1952; Brøndsted 1957; Malmer 1962, 1975; Nielsen 1978, 1979). I Norge kjenner man til få sikre graver, og enda færre sikre gravanlegg og offerfunn er blitt faglig undersøkt (Østmo 1988a:216-218, 2002:325-326). Derfor må de norske funna knyttes opp mot et kronologisk rammeverk som er utarbeida på sørskandinavisk materiale, hvor de plasseres i henhold til hvorvidt de forskjellige typene lar seg skille fra hverandre ut fra gjeldende definisjoner og beskrivelser. Så sant mine typebestemmelser av oldsakene fra Buskerud er riktige, kan jeg gå ut fra at deres kulturelle og kronologiske plasseringer er riktige innenfor den nokså grove inndelinga jeg har anvendt på neolittisk tid. Mulighetene er likevel til stede for at bruken av enkelte typer økser m.m. har skilt seg noe fra deres brukstid i Sør-Skandinavia. Mine typebestemmelser kan i enkelte tilfeller være uriktige, særlig når det gjelder tynnblada økser og tjukknakka økser fra mellomneolittisk tid, siden det kun sjelden er funnet gjenstander sammen med storredskapene som kunne styrke dateringene på typologisk grunnlag.

7.4. Kriterier for utskillelse av de ulike kategoriene på bakgrunn av funnopplysninger

Det er en vanlig oppfatning at hele eksemplarer av økser og andre storredskaper neppe er tilfeldig tapt eller bevisst lagt igjen på boplasser. Det anses som mer sannsynlig at slike er blitt bevisst nedlagt, enten som graver eller offer (G. Gjessing 1945:355; Hinsch 1955:18, 1956:170; Brøndsted 1957; Malmer 1962:504; Østmo 1988a:91-92, 127; Mikkelsen 1984:104), og at uslipte forarbeid til økser ofte skal ses som egentlige offerfunn (Mikkelsen 1984:104). Derfor har man ofte forsøkt å plassere funna innenfor de nevnte kategoriene (Bjørn 1924; G. Gjessing 1945; Hinsch 1955, 1956; Mikkelsen 1984, 1989). Det antas samtidig at funn av fragmentariske og sterkt skadde økser, gjerne på steder hvor det også ved en eller flere anledninger er funnet produksjonsavfall og/eller mindre redskaper, kan skrive seg fra boplasser (jfr. Østmo 1988:kap.7; Mikkelsen 1989:117). Jeg har i min gjennomgang av alle de neolittiske storredskapene fra Buskerud ført opp en kolonne merka med "Kontekst" i oversiktene over dem (se app. I-XII). Der hvor omstendighetene omkring funna forteller noe jeg har ment kan sannsynliggjøre at gjenstanden(-e) stammer fra ei grav, et offer eller fra boplass, har jeg skrevet ned dette i kontekst-kolonnen. Hvis derimot opplysningene er så kortfatta at de ikke bidrar til å sannsynliggjøre en opprinnelig funnsammenheng ("funden i en Ager", "funnet under pløying" eller liknende), er de ikke ført opp under kontekst.

7.5. Offerfunn

Per Karsten (1994:20-21) har skilt offerfunnkategorien i tre hovedbolker. Disse tre kaller han for *kombinasjonsfunn*, *entypefunn* og *enkeltfunn*. Førstnevnte av disse tre består av flere gjenstander av ulike typer som er funnet sammen. Entypefunna rommer funn av flere gjenstander av samme type, mens enkeltfunna kalles offerfunn på bakgrunn av miljøet de er funnet i; altså gjenstandenes umiddelbare kontekst. Det store antallet enkeltfunn antyder i seg sjøl at disse gjenstandene er blitt lagt ned bevisst, ifølge Karsten (anf.arb.:21). Alle Karstens tre hovedbolker av funn kan stamme fra både våte og tørre funnmiljøer. Karstens tre bolker vil ikke skilles ad i min videre bearbeidelse av denne kategorien funn, men er ment som en forklaring på hvilke kombinasjoner jeg har medregna i min oversikt over offerfunna fra neolittisk tid i Buskerud. Helle Vandkilde (1996b) er mer spesifikk i sine kriterier for utskillelsen av funnkategorien, og gir nærmere beskrivelser av funnmiljø som kan være bestemmende for plassering av visse gjenstandsfunn innenfor funnkategorien offer. Også hos Vandkilde fordeles offerfunna grovt sett på våt eller tørr kontekst. Vandkildes tolkninger av

våt kontekst innebærer at funna er gjort i tilknytning til vann, og kan bety i eller ved strandlinje (ved elv, sjø, innsjø), i myr eller på myrlendte steder. Videre kan måten funna framkom på, være med på å avgjøre kategorien også, eksempelvis om gjenstandene er funnet under grøfting, eller om stedsnavnet antyder at funnstedet har vært fuktig tidligere. I mange tilfeller kan også myrfunn egentlig være gjenstander som er blitt nedlagt i et tidligere åpent, nå gjengrodd vann (Melheim 2001:41). Et problem ved anvendelsen av Vandkildes kriterier, er at disse er utarbeida på bakgrunn av et dansk materiale fra SN og EBA. I norsk sammenheng har blant andre Gro Mandt (1991) utarbeida definisjoner for å identifisere offerfunn, som kanskje er mer tilpassa et norsk neolittisk materiale. I sin gjennomgang har Mandt gått inn på hvilke tørre kontekster som kan regnes til offerfunna, bl.a. gjenstand(-er) som er oppdaga ved eller under stor stein eller helle. Videre skal offerfunn fra tørre kontekster som sand eller grus ikke kunne tolkes som gravgods eller rester fra en boplass (anf.arb.:431-434). Med utgangspunkt i kriteriene oppført i tabellen nedenfor, har jeg skilt ut 20 sikre offerfunn i materialet fra Buskerud, samt et antall av 28 mulige offer. Disse fordeler seg slik: Det er flere offer i våt kontekst enn i tørr, i alt 29 mot 19, både sikre og usikre medregna. Talla må imidlertid antas å uttrykke det faktum at det er lettere å erkjenne funn fra våt kontekst som offerfunn. Gjenstander hvis kontekst er helt ukjent har jeg vanskelig for å godta som sikre offerfunn. Der hvor funnomstendighetene for de uslipte forarbeida til flintøkser er kjent, synes det klart at disse særlig opptrer i offerfunn (se Mjærum 2004). Jeg har derfor oppført alle slike flintøkser som mulige offer, altså har de uten funnopplysninger blitt regna som offer av kategorien 3B (jfr. app. XII).

Kontekst	A) Sikre offer	B) Sannsynlige offer
1) Våt	-i elv, vann eller vannlinje, -i myr eller myrlendt terreng, -i tørr eller vannførende bekk, -flere gjenstander sammen i vått miljø	-funn gjort ved dreneringsarbeid, graving av grøfter eller brønner, -funn fra steder med stedsnavn som kan indikere opprinnelig våt kontekst
2) Tørr	-funn under eller ved stor stein, -gjenstander stukket ned i bakken eller nedlagt i en slags orden, -flere gjenstander funnet pakka inn i never e.l.	-funn gjort i en viss dybde i sand/grus, -flere gjenstander funnet inntil hverandre
3) Ukjent	-	-flere gjenstander funnet sammen, -gjenstander med myrpatina, -gjentatte nedleggelser på samme sted

Tab. 7.1: Kriterier for identifikasjon av offerfunn. Funn kan også være kombinasjoner av flere kriterier. Kriteriene er utarbeida med utgangspunkt i Mandt (1991), Karsten (1994), Vandkilde (1996b) og Bårdseth (1998).

7.5.1. Kildekritiske problemer ved identifikasjon av offerfunn

Med den temmelig begrensa kjennskapen vi har til gravskikkene på Østlandet i yngre steinalder, kan dette sistnevnte kriteriet imidlertid være problematisk å anvende som

bestemmende lokaliseringsfaktor for offernedleggelser. Dessuten fins det blant de kjente, neolittiske gravanlegga, entydige eksempler på at folk har blitt gravlagt nettopp inntil eller nær større, jordfaste steiner. Eksempelvis skal begge de to hellekistene på Verket, Hurum, ha vært bygd inntil slike steiner (G. Gjessing 1945:428, jfr. også H. Gjessing 1922:2). Dette kriteriet må derfor behandles med forsiktighet, og funn som gjøres ”mellom steiner” kan følgelig være tvilstilfeller, hvis riktige tolkning like gjerne kan være nettopp grav. Et slikt eksempel er funnet av ei båtøks (C.23029), gjort i hellinga nedafor husa på gården Bakken i Gol. Også i våte kontekster kan det herske tvil om kategoriseringa: Funn gjort ”i vannkant” behøver ikke nødvendigvis bety en tilsikta, rituell henleggelse i våt kontekst. Man kan også tenke seg at om funn gjøres ved lav vannstand, kan dette indikere at det har ligget en strandbundet boplass på stedet, som ved normal vannstand i et regulert vann, ligger under vann. På samme måte kan også funn gjort i eller ved elver som renner gjennom et nå oppdyrka landskap, stamme fra utpløyde boplasser. Funn fra myr anser jeg som reelle myrfunn, og ikke som mulige boplasser som seinere er overgrodd av torvtilvekst, slik det kjennes eksempler på fra Vestlandet (Melheim 2001:41 m/henv.; jfr. Mandt 1991:438; Aksdal 1996:85-86). I min gjennomgang har jeg dessuten utvida vår kontekst til også å gjelde gjenstander framkommet ved brønngraving, samt i vannførende eller tørrlagte bekkeleier. Det kan være problematisk å avvise at flere gjenstander som er funnet sammen, eller flere funn innlevert fra samme gård, ikke stammer fra graver eller skal oppføres som boplassfunn. Dette kan gjelde enkelte funn fra gårder som bl.a. Kølmen og Kravik i Nore & Uvdal, Disen og Breivik i Modum, England i Røyken, Aas, Fåsen og Skott i Øvre Eiker, Stein og Rørvik i Hole, Vesteren i Ringerike, Hennum og Gullaug i Lier, for å nevne noen. Videre anser jeg det som sannsynlig at en del funn helt uten funnopplysninger *kan* stamme fra offer, men at det er å trekke det langt å kategorisere alle kontekstløse funn som offerfunn. Det skal bemerkes at jeg ikke kjenner til funn av gjenstander som har vært pakka inn i never eller annet organisk materiale i materialet fra Buskerud, slik det kjennes eksempler på fra andre steder i landet; bl.a. 18 seinneolittiske flintskiver innpakka i never, funnet i Eid i Sogn og Fjordane (Fett 1960:7 i Bårdseth 1998:26). Det er ikke dermed sagt at slike nedleggelser ikke har vært vanlig i denne delen av Øst-Norge. Om noen av funna opprinnelig *har* vært pakka inn på denne måten, kan det organiske ha vært nedbrutt og forsvunnet på funntidspunktet, eller så kan det også være at finnerne ikke har vært oppmerksomme på dette. Leire er ført opp som tørr kontekst.

Fig. 7.1: Flintdolk av type VI fra EBA I, funnet på gården Lunde i Øvre Eiker (C.3574). Dolken blei funnet sammen med en annen type VI-dolk (C.3575), samt en tredje, nå tapt dolk, som trolig var av samme type og alder. Funnkonteksten er ukjent, men etter all sannsynlighet dreier det seg om et offerfunn av kategori 3B (se Tab. 7.1 ovenfor, jfr. app. IV og app. XII). Etter Ø. K. Johansen 1994:166.

7.6.Graver

Anton Wilhelm Brøgger var sentral i norsk forskning på yngre steinalder tidlig på 1900-tallet (se kap. 4). Ved studier av steinbrukende tid i Norge hadde man på Brøggers tid nesten utelukkende løsfunne oldsaker å støtte seg til i slutningene. Videre var et slikt arbeid i Norge særlig vanskelig, hevda han, som en følge av ”[...] den fuldstændige mangel på gravfund, der kan benyttes som udgangspunkt for dateringer”. En pessimistisk Brøgger anførte at den norske mangelen på neolittiske gravanlegg neppe kunne skyldes at det arkeologiske fagmiljøet hadde mangelfull kjennskap til landet. Utsiktene til å finne sånne måtte oppgis, mente Brøgger, da slike monumentale anlegg neppe gjemte seg bort i de godt oppdyrka landbruksstrøka på det sentrale Østlandet (A. W. Brøgger 1906:1-5). Kun dyssa på Skjeltorp (Lorange 1876; Østmo 1983) og de to sammenraste hellekistene i sandtaket på Verket i Hurum (Gustafson 1906:30; G. Gjessing 1945:430) var kjent på Brøggers tid. I løpet av det sekelet som har gått siden Brøgger avfeide mulighetene for å finne flere neolittiske graver på Østlandet, har nye funn og mengder av nyere forskning kunnet kaste mer lys over perioden. Så vel nye hellekister som dysser er påvist på Østlandet, men det er samtidig blitt enda mer tydelig at de monumentale gravanlegga ikke har vært like tallrike og vanlige gravformer som i våre skandinaviske naboland i øst og sør (Brøgger 1925:127-128; Østmo 1983:30-31, 2002:326; Ebbesen 1985; Heimann 1995; jfr. også Hansen & Rostholm 1993). Buskerud er ett av få fylker med flere sikre gravanlegg fra yngre steinalder, og en særlig framtrædende

rolle har dette fylket når det gjelder gravanlegg av monumental karakter: Blant Norges tre sikre, arkeologisk undersøkte dysser, fins to i Buskerud, nemlig ved Rødtangen i Hurum (se Lindblom 1980; Østmo 1985). Videre har to av landets om lag et dusin kjente, seinneolittiske hellekister stått i Buskerud, nærmere bestemt på en mektig morenerygg på Verket, også det i Hurum, rett overfor Svelvik.

7.6.1. Kildekritiske problemer ved identifikasjon av graver

Den magre kjennskapen vi har til gravskikkene i yngre steinalder på våre egner er en vesentlig begrensning når det gjelder mulighetene for å påvise flere gravanlegg på bakgrunn av funnopplysningene. Det lave antallet faglig kyndige ettergravinger på steder hvor det hevdes å ha blitt påvist graver, er et annet (jfr. Hinsch 1955:19, 1956:170; Østmo 2002a:325-326). Mye av kunnskapen vi har om datidas forhold i dagens Norge bygger i stor grad på gravfunn fra våre skandinaviske naboland (se bl.a. Hansen & Rostholm 1993 m/henv.). Fra Danmark er det blitt påvist at en mengde graver som har vært markert med lave hauger er blitt helt eller delvis sletta av pløying og annen jordbruksaktivitet (anf.arb:116-117). Inntrykket av at graver under flatmark har vært særlig vanlige i MNb kan skyldes de samme forholda. Man kan anta at en del gravhauger er blitt pløyd ut på samme vis i Norge, slik tilfellet var ved det ovennevnte gravfunnet fra Sigdal. Å legge mye vekt på å finne paralleller til samtidige funn fra andre egner kan imidlertid være uheldig fordi man kan overse vesentlige uttrykk for den norske steinalderkulturen, fordi man ikke finner igjen element man kjenner fra sørligere strøk. Noen steder er også steinaldergraver blitt påvist under seinere gravanlegg over bakken (jfr. H. Gjessing 1922:2; G. Gjessing 1945:fig.131 s.401; 432-433). Dette kan ha vært tilfelle flere steder: At steinaldergrava ikke er oppdaga, eller at flere slike hauger anlagt oppå steinaldergraver ikke er blitt arkeologisk undersøkt i det hele tatt. Endelig er det en mulighet for at gjenstander som er oppgitt som ”funden i en Gravhøi”, eller ”funnet i steinrøys”, kan skyldes tilfeldigheter: Ikke sjelden er redskap fra yngre steinalder blitt kasta opp i rydningsrøyser, og det kan derfor være vanskelig å skille grav- og rydningsrøyser fra hverandre (sml. G. Gjessing 1945:434). Sjøl om mindre røyser ser ut til å ha vært en vanlig gravform gjennom store deler av yngre steinalder i Norge, kan man ikke godta alle røysfunn som graver, om ikke opplysningene omkring funna er uvanlig gode. Dessuten kan det i enkelte tilfeller være vanskelig å skille mulige gravfunn fra røys eller steinpakning fra offerfunn gjort i tørr kontekst, nemlig slike som er gjort under eller ved større steiner. Dette kan særlig være et problem når det gjelder graver fra MNb; ei tid hvor graver under flat mark eller i steinpakninger regnes for å ha vært en vanlig gravform. Den rollen som jeg mener at

graver og offer kan ha hatt i folks liv i struktureringa av det sosiale livet under yngre steinalder, vil jeg gjøre rede for i det følgende kapittelet.

Fig. 7.2: Bergartsøks og en underkjeve fra et ca 2 år gammelt barn funnet nær hverandre på Spone i Modum. Kanskje dreier dette seg om ei neolittisk grav og ei sekundærgrav fra jernalderen (C.25354a-b). Foto: Ellen C. Holte, © KHM Oldsaksamlingen.

7.6.2. Traktbegerkulturens graver i TN og MNa

Tidligere kaltes TRB for ”megalittkultur” (Becker 1948). Om man ser bort fra langhaugene, veit vi imidlertid også fra Sør-Skandinavia at yngre steinalder blei innleda av det man kan kalle en *premegalittisk periode*, hvor nokså enkle graver under flatmark, eller under lav haug eller røys, var den vanligste gravformen (Thorvildsen 1941; Becker 1948; Brøndsted 1957; jfr. også Hinsch 1955; Fischer 2002; Andersson 2004). Gjennom hele TRBs tid synes ulike spiss- eller tynnakka flintøkser, etter hvert også tjukknakka varianter, å ha vært sentrale gravgaver, sammen med leirkar med karakteristisk traktforma munning og bergartsøkser med og uten skafthull, i tillegg til pilspisser av flint og smykker av rav (se bl.a. Østmo 1983, 1985; Ebbesen 1978). Ved overgangen fra sein tidligneolittisk til tidlig mellomneolittisk tid (TN C-MN I-II) satte bygginga av megalittgravene inn i deler av dagens Skandinavia (Østmo 1983:25). Mange personer kan ha blitt gravlagt i samme gravkammer, om enn ikke samtidig. Trass i store antall slike graver, har likevel neppe gravlegging i megalitt vært den enerådende

gravskikken i Danmark heller. Mer trolig er det at nokså enkle gravmæler vel har vært det vanligste for de fleste gjennom hele yngre steinalder (sml. Hinsch 1955:18; Skaarup 1993:106-107), slik det fins godt dokumenterte eksempler på fra Danmark (Brøndsted 1957:147, 189-191). Siden det kun kjennes færre enn en håndfull sikre megalitter fra hele Norge, er det opplagt at enklere gravformer må ha vært rådende på Østlandet og i Norge for øvrig på samme tid, og enklere gravminner må antas å ha vært det vanligste i Norge i MNa, som i TN. Rett nok er det en mulighet for at enkelte mindre storsteinsgraver og hellekister har blitt ødelagt i nyere tid, og steinhellene kan ha blitt brukt til trapper eller liknende på gårder i nærheten (jfr. Hinsch 1955:16-17; Lindblom 1980:149; Østmo 1983:9-12). Trolig har de døde hovedsakelig blitt lagt i enkle graver under flat mark, under steinpakninger, eller under nokså lave hauger eller små, jordblanda røyser (G. Gjessing 1945:354-355, 396-402.). Øksefunn fra slike små hauger eller røyser kjennes bl.a. fra Rønningen under Ertesprang i Sigdal (C.20524: Flintøks type III fra TN) og ett fra Rønnehvammen i Nore & Uvdal (C.21450: Flintøks type VII fra MNa). Erik Hinsch (1955:19-21) kom til sju sikre graver etter TRB i Øst-Norge, hvorav bare ett funn fra Buskerud, nemlig Rønningen-funnet fra Sigdal. Han har da riktignok oppført den tynnblada øksa fra den forsvunne dyssa på Holtenes i Hurum som ei kistegrav fra MNb (1956:213), men det lave antallet hos Hinsch stemmer neppe med antallet graver som faktisk foreligger i materialet (sml. Bjørn 1924; G. Gjessing 1945). Min gjennomgang har gitt fem sikre graver fra TN og MNa: Ei av dem er fra TN, tre fra overgangen mellom sein TN og MNa, mens det siste er fra MNa. I tillegg kommer to usikre gravfunn fra samme periode; ett fra TN og ett fra overgangen TN-MNa. Holtenes-dyssene har jeg altså plassert i overgangsfasen mellom TN og MNa, men jeg har gitt dem MNa-symbol i kartet over gravene (se Fig. 7.7). Det foreligger ei datering fra ei av dyssene, Holtenes III, som peker mot sein TN (ca 3500 f.Kr.). Det er imidlertid knytta noe usikkerhet til denne dateringa, som er ca 100 år eldre enn den eldste dateringa fra Skjeltorp-dyssa (Østmo 1985:75-77).

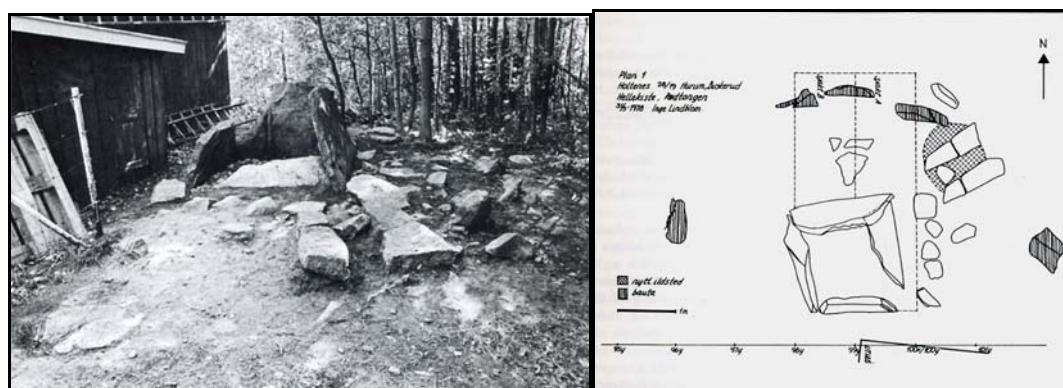

Fig. 7.3: "Holtenes I", ei av opprinnelig fire(?) dysser fra overgangen mellom TN og MNa på sørvestspissen av Hurumlandet. Etter Lindblom 1980, fig.1 og 2.

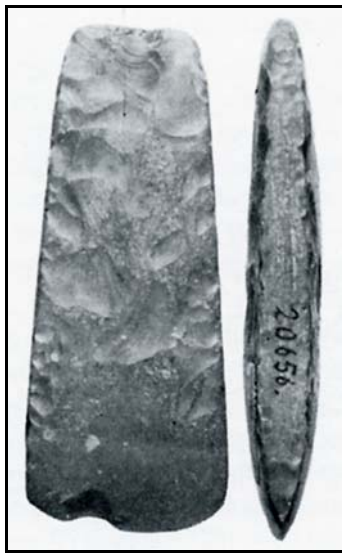

Fig. 7.4: Tynnakka, tynnblada flintøks av Nielsens type b1 (C.20656). Øksa er funnet i den nå fjerna dyssa "Holtenes IV", og skal trolig dateres til tidligste MNa. Etter Hinsch 1956:Fig.84b, s. 156.

7.6.3. Stridsøkskulturenes graver fra MNb

I MNb-fasen var graver hvor de døde blei lagt én og én eller to og to i sammenkrøket sideleie (*hockerstilling*), i enkeltgraver under flatmark, eventuelt under en steinpakning, den dominerende gravformen (Malmer 1975:35). I enkelte tilfeller kan det synes som om den døde sjøl og deler av gravgodset er blitt brent, eksempelvis i stridsøksgrava på Borgebunn i Østfold (C.26457, C.27262, se Hinsch 1956:178-179; se imidlertid også Malmer 1975:41-42). Blant gravgodset finner man vanligvis stridsøkser av bergart, ulike varianter av tjuknakka flintøkser, samt leirkar av rundbuka typer og i noen tilfeller ravperler; alt dette ofte plassert etter et noenlunde fast mønster (anf.arb.:42-44). Fra Danmarks og Sveriges stridsøkskulturer er det ikke uvanlig med sekundærgraver fra MNb nedsatt i eldre megalittiske anlegg fra traktbegerkulturen (Hinsch 1956:172), men slike tilfeller kjennes ikke fra de norske megalittene. MNb-daterte øksefunn som er funnet djupt i jorda (sand, grus eller leire), eller i tilknytning til steinansamlinger, kan derfor godt skrive seg fra gravanlegg (anf.arb.:172;175). Fra Danmark kjennes også eksempler på graver under haug. Flere tilfeller av gravhauger fra MNb har vi også i Norge, hevder Hinsch (1956:175-177; jfr. også G. Gjessing 1945:400-403). Disse hauggravene er imidlertid omdiskuterte. Hinsch (1956) regner opp 11 sikre og 20 mulige norske MNb-graver. Dertil kommer 18 funn fra sand eller grus, som han hevder kan være gravfunn (se Fig. 7.5) (anf.arb.:187; 211-214). Jeg har kommet fram til ett sikkert gravfunn fra MNb, samt tre usikre (se app. XI).

Fig. 7.5: *To tjukknakka flintøkser (tverregga t.v., hulegga t.h.) fra MNb, funnet sammen i sandjord på Svolstugu i Nore og Uvdal (C.21466a-b). Funnet er av Hinsch (1956:187) kalt gravfunn, men dette er svært usikkert (jfr. app. XII). Etter Hinsch 1956:Fig.98, s. 187.*

7.6.4. Graver fra SN

Seinneolittisk tid er den fasen av yngre steinalder som det kjennes flest sikre graver av former som også er kjente i sørligere deler av Skandinavia, nemlig hellekistene. En vanlig forklaring på dette er at fra denne tida er også store deler av Norge å regne med som en del av en fellesskandinavisk jordbrukskultur (Gjessing 1945; Hinsch 1956; Bakka & Kaland 1971; Østmo 1988a; Lillehammer 1994). Tyngdepunktet for hellekistebygginga i Skandinavia har ligget i det sørlige Sverige, hvor det kjennes om lag 1600 slike gravanlegg, og i det østlige Danmark (Lomborg 1973:121; Heimann 2001:86). Hellekistene i Øst-Norge skal utvilsomt sees som tett knytta opp mot en formodentlig felles, seinneolittisk gravskikk i de nærliggende svenske og danske områdene (jfr. Østmo 2002a, 2002b). Til tross for at antallet sikre hellekister i Norge begrenser seg til et dusin, og med en klar østnorsk konsentrasjon (anf.arb.), er betegnelsen ”hellekistetid” blitt brukt som betegnelse på denne siste fasen av yngre steinalder (Bjørn 1924; jfr. Østmo 2004a:50). Ut fra skjelettfunn og gravgods å dømme, har hellekister vært gravsted for flere individer, og blant gravgodset finnes gjerne flintdolker, flatehogde, hjerteforma pilspisser av flint m.m. (Østmo 2002a, 2002b). Fra Buskerud kjennes to sikre, nå ødelagte, hellekister, nemlig fra Verket i Hurum: Den ene kalles ”Verket I”, og inneholdt rester av tre skjeletter og hele fem flintdolker av type I og II (C.10476-10480). Kammeret har trolig vært brukt til gjentatte gravlegginger, kan hende i flere atskilte kammer. Grava er datert til 2030-1880 år f.Kr. (Østmo 2002b:14), og hører altså hjemme i SN I, ei datering som stemmer godt overens med dolkene (anf.arb:14; jfr. Lomborg 1973; Apel 2001). Den andre, ”Verket II”, var ca 2,5 m lang, og inneholdt en flintdolk type V og en seinneolittisk stridsøks av bergart (C.19886-19887). Ut fra nærheten til hverandre, har de to hellekistene på Verket tydelig hørt hjemme i samme tradisjon, men type V-dolken i den sistnevnte kan tyde på at denne er bygd etter kista med de noe eldre type I-dolkene; kanskje så

mye som et par hundre år seinere (se Østmo 2002a, 2002b; jfr. Apel 2001). Det er likevel en mulighet for at hellekistene har blitt reist samtidig, men at dolken i Verket II-kista stammer fra ei sekundær gravlegging, og at gravgodset fra eventuelle eldre gravlegginger i samme kiste ikke er blitt funnet. Ei tredje, mulig hellekiste i Buskerud kan ha stått på Rogndalsbråten i Øvre Eiker. Her blei det funnet ei enkel skafthulløks da man skulle fjerne "ei røys rundt noen større steiner". Øksa skal ha ligget inntil en stor stein, og med 15-20 cm jord over. Ut fra beskrivelsene å dømme, er det nærliggende å tro at dette har vært ei nå fjerna hellekiste.⁶

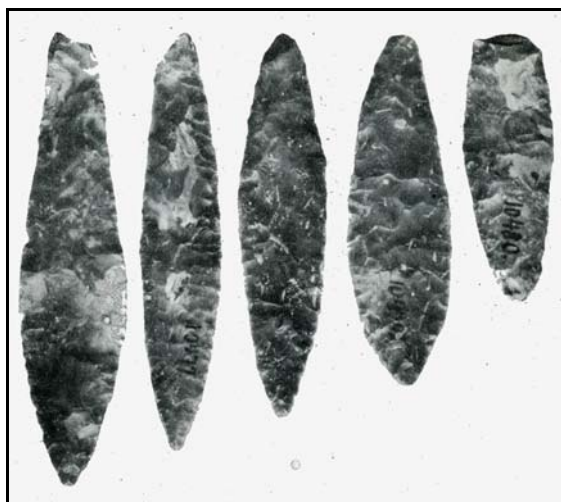

Fig. 7.6: På Verket ved Svelvikstrømmen på vestsida av Hurumlandet har det stått to hellekister fra SN (jfr. Fig. 7.7). Disse fem flintdolkene av type I og II (C.10476-10480) er fra "Verket I". Etter G. Gjessing 1945:Fig. 143, s. 430.

To sikre anlegg er ikke mye, sjøl om de utgjør en betydelig prosentandel av alle de kjente, norske hellekistene. Å bli stedt til hvile i ei slik grav har neppe vært mange forunt, og man må derfor anta at andre gravformer har vært vanligere. Fra Danmark veit vi at det ikke er uvanlig å finne rester etter SN-graver nedsatt sekundært i langt eldre, mellomneolittiske gravanlegg; så vel fra traktbegerkulturens dysser og jettestuer, som fra stridsøkskulturens enkeltgravhauger (Lomborg 1973; jfr. Ebbesen 1978). Videre fins det også eksempler på at de døde i yngre steinalders siste avsnitt er blitt lagt ned i graver under flatmark, i haug, samt i ulike trau-liknende, steinsatte graver (Lomborg 1973:96-129). Derfor kan det være grunn til å anta at graver under flatmark, i lav haug, røys eller liknende har vært det vanligste i Norge. Jeg anser derfor et funn fra Oppen, Ringerike, av ei skafthulløks i en forhøyning med mye stein som et sannsynlig gravfunn (C.32178). Som sikkert gravfunn fra SN er også ei hagebyhögaøks funnet sammen med skår av leirkar, i en liten, rund haug i Hole (C.11776). Etter min gjennomgang av funnopplysningene, har jeg kommet fram til fem sikre graver og åtte usikre graver fra seinneolittisk tid i Buskerud. Se ellers app. XI, samt Fig. 7.7 nedenfor.

⁶ Det har også stått ei hellekiste på Rogneberget mellom Svelvik og Drammen på vestsida av Drammensfjorden i dagens Vestfold (Østmo 2002b:15). Dette anlegget faller utenfor mitt undersøkelsesområde, men dets beliggenhet få km unna kistene på Verket i Hurum gjør at den nok skal forstås som del av samme tradisjon.

Med dette mener jeg å ha påvist mønstre i skikkene for nedleggelser av det jeg mener har vært kulturelt sentrale gjenstander. Slike mønstre i funnmaterialet gjenspeiler mønstre i handlinger (jfr. 5.8), som gjør det mulig å tolke visse sosiale forhold ut av oldsakenes kontekster. Dette kommer jeg nærmere inn på i det følgende kapittelet, samt i kap. 10.

C-nr.	Sted/gård	Kommune	Funn	Datering	Funnopplysninger
20524	Rønningen u. Ertesprang	Sigdal	1 tynnakka flintøks type IIIb, eggparti (bruksskadd)	TN	Funnet ca 1m dyp under planering av liten haug
20656	Holtenes	Hurum	1 tynnakka, tynnblada flintøks type b1	TN-MNA	Funnet under antatte bunnheller i dyssekammer i nå forsvunnet dysse ("Holtenes IV")
36731	Holtenes	Hurum	5 perler av rav, tangespisser av flint, skiferpiler, avslag av slipt flint, m.m.	TN (-MNA?) (3485±115 år f.Kr.)	Arkeologisk undersøkelse i dysseruin ("Holtenes III")
35104	Holtenes	Hurum	5 flintavslag, muligens fra boplass eldre enn dyssa	TN-MNA	Arkeologisk undersøkelse i dysseruin ("Holtenes I")
21450	Rønnehvammen nordre	Nore & Uvdal	1 tynnakka flintøks type VII	MNA	Funnet "da man kjørte væk sten fra en røis i en litenstensamling".
20578	Lassegard	Nore & Uvdal	1 tjukkknakka, rettegga flintøks av EGK-type	MNB	Funnet mellom steiner, "da der skulde kastes væk nogen stendyrer"
10476-10480	Verket	Hurum	5 flintdolk type I/II, et leirkar og rester av tre skjeletter	SN (2030-1880 år f.Kr.)	Funnet i hellekiste ("Verket I")
28741	Rogndalsbråten	Øvre Eiker	1 enkel skafthulløks	SN(-EBA)	Hellekiste? Funnet ved fjerning av røys rundt "noen større stein". Øksa lå ved foten av en stor stein, med ca 6" jord over
19886-19887	Verket	Hurum	1 flintdolk type V, 1 hagabyhøgaøks var. 4 og skjelettrest	SN	Funnet i hellekiste ("Verket II")
11776	"Børgentajet" (Borgen?)	Hole	1 hagebyhøgaøks var. 5, leirkarskår	SN	Øksa er funnet i "en liten rund haug, tillige med Skaar af Lerurner"
32178	Oppen	Ringerike	1 enkel skafthulløks uten skafthull	SN(-EBA)	Funnet "i en forhøyning med mye stein"

Tabell 7.2: Sikre neolittiske graver i Buskerud, som er markert inn sammen med de usikre gravene på Fig.7.7. Merk at dyssene ved Rødtangen er gitt MNA-datering.

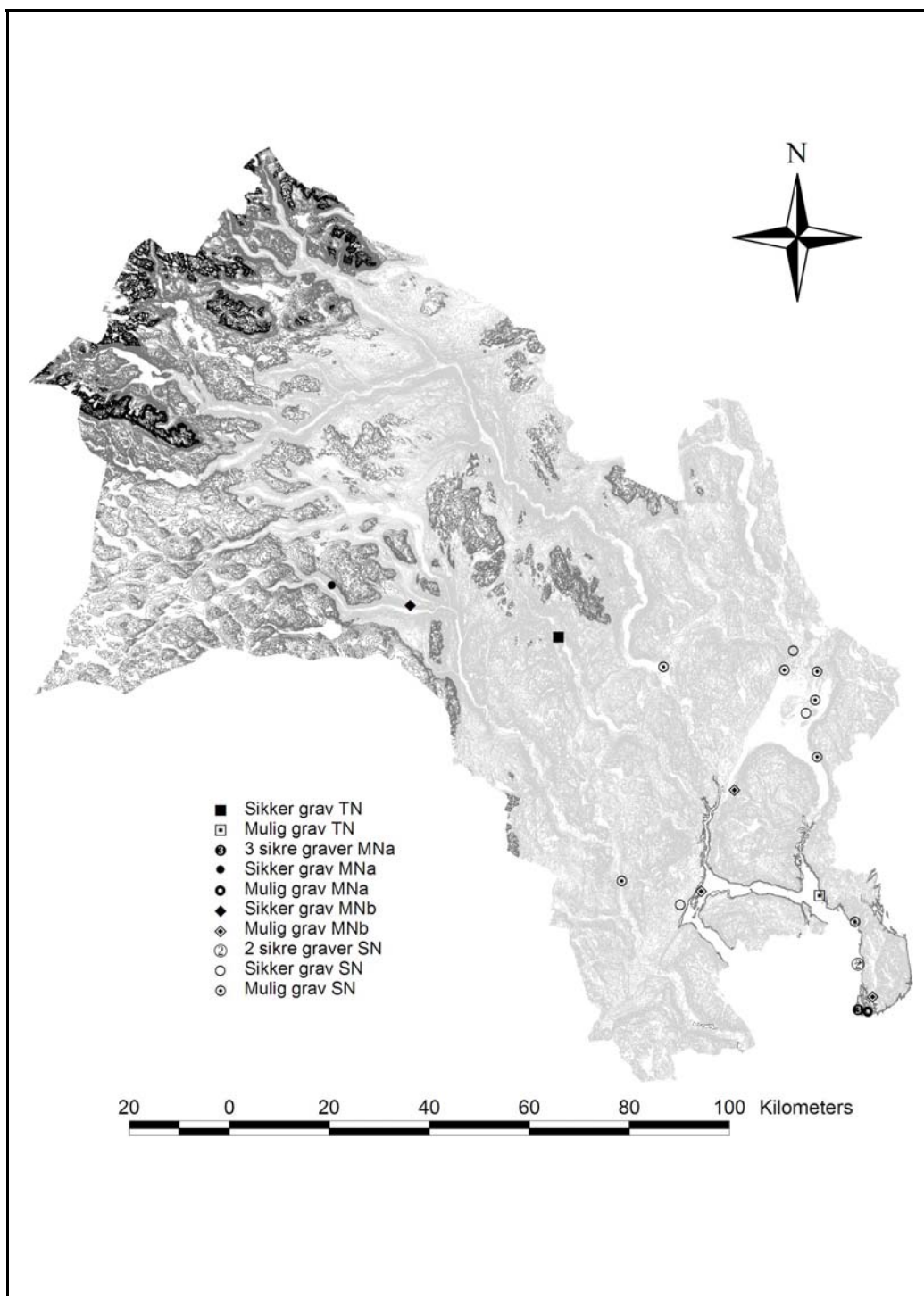

Fig. 7.7: Sikre og usikre graver fra neolitikum i Buskerud (jfr. app. XI).

8. OFFER DET? DEN SOSIALE FUNKSJONEN TIL OFFER OG GRAVER⁷

"[...] we know that we are not simply digging up objects: they must be related to their social context – eventually – or otherwise we regress into antiquarianism."
(Shanks & Tilley 1987:11)

8.1. Innledning

I dette kapittelet skal jeg komme nærmere inn på det neolittiske funnmaterialet som blei presentert i kapittel 6 og 7. Samtidig vil jeg også trekke inn enkelte av de teoretiske tankene jeg har lagt fram i kapittel 5. Jeg understreka i det foregående kapittelet sannsynligheten for at mange av de velbevarte, løsfunne storredskapene kan kontekstualiseres i kategoriene offer og graver. Jeg vil nå se nærmere på hva slags funksjoner jeg mener disse kategoriene kan ha hatt i konstruksjonen av sosiale rammer og ikke minst opprettholdelsen av slike gjennom yngre steinalder. Både offer og gravmateriale tolkes som uttrykk for religiøs praksis. Slik praksis kan sies å være konservativ av natur, og kan på sin side gi innblikk i mytologi og religiøse forestillinger. Nedenfor vil jeg gå inn på hvordan dette kan ha vært med på å forme samfunnet i neolittisk tid, og dermed levningene etter det.

8.2. Fra offer til depot og tilbake igjen

Denne funngruppa blei beskrevet i forrige kapittel, men da begrensa til kriterier for utskillelser av funn som kan sorteres under denne kategorien. Her vil jeg som sagt komme inn på kategoriens sosiale rolle, noe som igjen kan være med på å male sosiale kulisser til deler av det kulturhistoriske forløpet i yngre steinalder i Øst-Norge. *Offer*, eller *depot*, har vært en flittig anvendt analytisk kildekategori i over 100 år (Bårdseth 1998:5-9 m/henv.). Utskillelsen av kategorien, og diskusjonene omkring den, skjøt fart etter midten av 1800-tallet, da store funn fra danske myrer blei publisert (bl.a. Engelhardt 1969 [1863]). Kjente navn som Jens J. A. Worsaae og Sophus Müller brakte diskusjonene videre med nye publikasjoner av liknende danske funn (Worsaae 1866; Müller 1886). Sjøl om tolkninga av funnkategorien har endra noe karakter på denne tida, og benevninga på funnkategorien likeså, har likevel en del kriterier vært de samme underveis: Felles for de fleste av de lanserte definisjonene, er at slike funn er resultat av *gjennomtenkte nedlegginger* av en eller flere gjenstander, og som bestemt ikke kan plasseres innenfor kategoriene grav eller boplass. Funn som blir gjort i våtmark, vann, myr,

⁷ Inspirasjon til dette kapittelet fikk jeg da jeg hørte Patrik Nordströms foredrag "*Moderniteten och tidskapseln – från Jeremy Bentham till Voyager*" ved Nordic TAG-symposiet i Oslo våren 2001. Foredraget er ikke publisert, men enkelte av idéene er gjengitt her, med tillatelse fra foredragsholderen.

under eller ved store steiner, ved bergvegg eller nedlagt på spesielle vis er slike som vanligvis plasseres i denne kategorien (Mandt 1991:432-434; Karsten 1994:18-22). Ofte kan man se at steder hvor det er gjort slike funn er blitt gjenbrukt over tid. Det kan altså late til at sjølve plassen har hatt en avgjørende, lokaliserende rolle. Slike funn er av flere blitt tolka som rituelt nedlagte gaver til guder eller høyere makter, altså som regelrette *ofringer*. Müller (1886) mente imidlertid å kunne skille mellom såkalte sakrale og profane funn: På bakgrunn av funnomstendigheter og funnas sammensetning skulle det skilles mellom sakrale offergaver til gudene på den ene sida (også kalt *votivfunn*), og profane funn med en økonomisk tolkning som regelrette varelagre på den andre sida, hvor nedlagte gjenstander dessuten kunne hentes fram igjen ved seinere anledninger: *Depot* blei den gjengse betegnelsen på den siste funnkategorien (jfr. Shetelig 1922), og var altså ment som en nøytraliserende kategori av funn med ikke-religiøs karakter. Problemer med å uttale seg om intensjonen bak nedleggelsene førte til kritikk mot denne oppdelinga. En følge av dette er benevnelsen *depot* har blitt løfta fram som den mest riktige for alle typer funn av så vel økonomisk som religiøs karakter, fordi den er mer nøytral. Betegnelsen har de siste tiåra vært brukt om alle typer funn som er gjort i tørre og våte kontekster, og som kan skilles fra boplass- og gravfunn (Stjernkvist 1989; Karsten 1994). Følgelig kan man finne benevnelsene *depot*, eller *rituelle depot*, brukt i relativt moderne arkeologisk litteratur, hvor det mer enn antydes at en rituell eller religiøs kontekst skal forstås som bakgrunn for nedleggelsene (bl.a. Scheen 1980; Levy 1982; Østmo 1988a, 1998; Mikkelsen 1989; Mandt 1991; Ø. K. Johansen 1993; Bårdseth 1998; Melheim 2001; Glørstad 2002c). Dette viser at depot-benevnelsen er innarbeida og fortsatt i bruk, men at man stadig også forstår slike nedleggelse som ofringer. Benevnelsen *depot* gir i seg sjøl økonomiske konnotasjoner. Etter min mening er den kvasinøytrale benevnelsen *depot* i tillegg gjerne malplassert når man har å gjøre med gjenstander i nedleggelse som opplagt ikke er blitt lagt ned som forrådsartikler til seinere framhenting, men er funnet ute i innsjøer, myrer, elver eller liknende. Funnkonteksten utelukker i mange tilfeller ei slik tolkning: Der hvor gjenstander tydelig er nedlagt uten at hensikten har vært å ta dem fram igjen, for eksempel på vanskelig tilgjengelige steder, kan ikke funna tolkes innenfor økonomiske rammer. Derfor mener jeg at *depot* blir en feilaktig betegnelse, og man er tilbake til en situasjon hvor funna heller skal tolkes som *offer* og også omtales som nettopp det. Følgelig er offer den betegnelsen jeg gjennomgående har brukt på slike funn, også ved henvisninger til andre forfattere som benytter depot-benevnelsen på denne funnkategorien.

Det fins en rik flora av arkeologiske arbeid som tar sikte på å gjøre rede for både endringer og kontinuitet ved fortidige samfunn, med utgangspunkt i studier av offerfunn. Mange forskere betrakter offerfunna som gjenspeilinger av mangfoldige sosiale forhold: Både religion, offerskikk, økonomi og maktforhold er blitt lest ut av denne funnkategorien (Becker 1948; Hinsch 1956; Nielsen 1978; Ø. K. Johansen 1993; Karsten 1994; Vandkilde 1996a; Bårdseth 1998). Kategorien offerfunn er dermed veletablert. Jeg vil forfølge tanken om at man kan utlede sosiale aspekter fra rituell praksis i form av offer og graver og vil vektlegge de mentale og strukturerende sidene ved disse funnkategoriene. Religion er et problematisk tema i arkeologien (Melheim 1999 m/henv.), og det er problematisk å gripe meningene bak handlinger som blei utført for flere tusen år sida. Men *effektene* av gjentatte handlinger av rituell karakter mener jeg at man kan se antydninger til.

8.3. Religion og ”det uavhengelige”

”[...] det vil nu blive vor Opgave [...], at trænge mere og mere fra det Ydre ind i Folkenes indre Liv og lade det Religiøse, der til alle Tider og hos alle Folk har spillet en indgribende Rolle, komme til sin Ret.”
(Worsaae 1866:326)

I kap. 5 var jeg inne på at kultur i arkeologisk forstand i seg sjøl er noe som har å gjøre med materielle likheter i tid og rom. Videre er det brei enighet om at kultur som konsept har en iboende konservatisme i seg takket være de strukturene og tradisjonene som er med på å opprettholde kulturen og som også setter begrensninger for enkeltpersoners handlekraft gjennom sosiale normer (se bl.a. Boyd & Richerson 1985; sml. Barth 1960, 1969). Det vi oppfatter som *kultur* mener jeg kan sies å være produkt av *strukturer*. Tidligere har jeg også omtalt materiell kulturs sentrale, aktive rolle i folks konseptualisering av verden og opprettholdelsen av en strukturert hverdag (kap. 5, jfr. kap. 10). Jeg vil her hente fram igjen tankene fra Godelier (1999) og Weiner (1992). Kjernen i deres teorier ert på at visse gjenstander kan innta en helt spesiell rolle, hvor bruken, og dermed også henleggelsene av dem styres av et regelverk tufta på sosiale konvensjoner, innenfor det Arjun Appadurai (1986:5-15) har kalt *verdiregime*. Slike sosiale konvensjoner kan omfatte religion og oppfattelser av samfunnets forpliktelser overfor en gudeverden, slik Godelier (1999) understreker. Jeg anser offer og graver som uttrykk for religiøs praksis (se kap. 7). Praksisen kan legitimeres gjennom mytologi. Religiøs praksis er i stor grad prega av gjentakelser, og dermed innebærer dette en iboende konservatisme i religionen. En slik kontinuitet i praksis impliserer derfor ei kobling bakover i tid, eksempelvis til forfedrene (Connerton 1991:45). Kultur er på sin side et produkt av individers handlinger som er delvis styrt av sosiale normer.

Religion anses av også av Peter Berger (1993:18-19) som et uttrykk for ønske om stabilitet, *kosmos*, i en *kaotisk*, ustabil verden. Religiøse handlinger må stadig gjentas for å minne samfunnet om dets orden, som for å holde kaoskreftene på en armlengdes avstand. Særlig kan døden synes som en *sosial antitese*, med sterkt nedbrytende egenskaper. Håndteringa av slike kaoskrefter er sentral hos mennesker, og følgelig er gjenoppbyggelsen av kosmos viktig. Dette kan ikke skje på vilkårlig vis, men er underlagt visse mønster. Slik gjentakende religiøs aktivitet ivaretar verdensordenen (se Turner 1967; Bloch 1982). Jeg vil også tro at ofring av bestemte sett av gjenstander kan ha hatt en liknende, strukturerende rolle i fortidige samfunn. Gjenstander som inngår i slik gjentakende praksis kan få en forsterka strukturerende rolle, nettopp gjennom sin bruk i slike situasjoner (jfr. T. B. Larsson 1997). Gjenstander fungerer som garantister for hverdagslig stabilitet. De gir en kronologisk sikkerhet som støtter opp tilværelsen som et *sosialt anker*: Det genererer mentaliteter, som danner strukturer, som igjen utgjør en vesentlig del av det jeg vil kalle en "kulturell kjerne". Religiøs aktivitet kan vanskelig skilles fra andre sosiale prosesser eller aktiviteter, da slike tanker og handlinger er kulturelle fenomen (Larsson 1997:16; Melheim 2001:7; Andersson 2004:152). Den formen et samfunn tar, kan i stor grad sies å hvile på slik rituell, religiøs praksis. Jeg vil hevde det ligger en stor grad av *uavhengelighet* i religiøs praksis. Dette omfatter både gjenstander og steder (jfr. Lekberg 2000:158; sml. Tilley 1994).

Et handlingsmønster kan som nevnt legitimeres gjennom mytologi: "Vår måte" å handle på kan forsvares med støtte i at *vår måte* er lik *forfedrenes måte* å handle på. Yir yoront-folket i Australia levde, forut for misjoneringa på tidlig 1900-tall, av jakt og fiske (Sharp 2001). Fisket dreiv de nært land ved å svømme, enda det fantes både krokodiller, haier og dødelige maneter i de samme elvene og buktene. Noe annet vanntransportmiddel enn stokker å holde seg fast i når de svømte brukte de ikke, til tross for at de kjente til folk som hadde kanoer og enkle båter, og materiale til slike fantes der yir yoront'ene bodde. Yir yoront-folket forklarte dette med at deres forfedre ikke hadde båter eller kanoer. Aksept av en fremmed tanke i deres forfedremytologi var altså mer sosialt problematisk enn å tilegne seg den enkle teknologien som trengtes. Dette etnografiske eksempelet viser at et tankesett og ei mytologisk kobling til forfedrenes levesett og teknologi kan utgjøre hindringer mot opptak av teknologiske og subsistensstrategiske nyheter fra folk man har regelmessig kontakt med (anf.arb:192-193). Man kan tenke seg at TRB-befolkninga i Buskeruds yngre steinalder hadde visse holdninger, med bånd til gamle jeger-/sankertradisjoner, og at omlegging av subsistensøkonomi og levesett fordra sosiale og mentale holdningsendringer. Kanskje en liknende innfallsvinkel kan

være med på å forklare en tilsynelatende uvilje mot en aksept av et nytt erverv. Dette kommer jeg nærmere inn på i kap. 10 og 11.

8.4. Flaskepost og tidskapsler – noen moderne eksempler

Flaskepost får mange til å se for seg en skipbrudde kar på ei øde øy. Med stor møyen skribler han noen ord om posisjon og identitet på en lapp. Denne puttes i ei flaske som så kastes på havet i håp om at en framtidig finner av flasken vil kunne spore opp den skipbrudne, og bringe vedkommende dit han hører hjemme. Tidsperspektivet gjør flaskepost til en form for tidskapsel som i vid forstand kan bety noe fra fortida som bevares fram til nåtida, eventuelt noe fra nåtida som på tilsvarende vis bevares for framtida. I snevrere forstand kan man også føye til at dette også innebærer *hensikt*: Tidskapsler er resultater av noe som bevisst fjernes fra nåtida, og i samme moment også fra *tidas tann*, og som en framtidig, hypotetisk finner vil kunne anse som bevis på, eller i det minste som levninger etter, nåtida (Durrans 1992:51). Objekt som inngår i slike tidskapsler vil kunne forsynes med en permanens på tross av sin egentlige flyktige karakter. Tidskapsler ses her som en melding til framtida, sjøl om det er usikkert hva som menes med *framtid*. På denne måten kan framtidsperspektivet være legitimerende for nåtidig aktivitet (se Briggs 1992:83; Bawa Yamba 1992). På den annen side kan intensjonene bak slike være uensarta, og det er slett ikke sikkert at hovedintensjonen ved mange tidskapsler er at de *skal gjenfinnes*.

I bunn og grunn kan alle arkeologiske funn tolkes som tidskapsler, fordi disse er en form for øyeblikksbilder bevart for ei ettertid. Jeg vil i første rekke konsentrere meg om to funnkategorier, nemlig offer og graver, da disse helt bestemt må innebære en hensiktsmessig fjerning av gjenstander fra sirkulasjon mellom mennesker. Nå har neppe menneskene som befolka Buskerud og Øst-Norge i yngre steinalder ment å kommunisere med arkeologer som hypotetiske, framtidige finnere av et kommunisert budskap gjennom visse utvalgte gjenstander fra den neolittiske materielle kulturen. Men kanskje vi kan tolke noe ut av de to funnkategoriene ut fra en tidskapsel-tanke likevel? Det fins flere eksempler på det jeg vil kalle for moderne tidskapsler, og noen av de mest kjente er ført opp nedenfor. Blant disse finner man tilfeller hvor det som regnes som sosialt sentrale gjenstander, verdier eller symboler, tas ut av vanlig bruk og sirkulasjon. Samfunnets materialitet, og symboler på grunnverdier, kapsles inn, og modernitetens hverdag er i flere av de nedenfor nevnte eksemplene blitt tingliggjort. De bevares for ettertida og kan være ment som budskap til svært hypotetiske

finnere, eller de kan være en slags sannhetsmal, slik eksempelet fra Paris (se nedenfor) lenge har fungert (se Ascher 1974; Durrans 1992).

- Industrialisering og økende internasjonal handel var bakgrunnen for utviklinga av et ens system for mål og vekt. I Paris blei det derfor i 1799 deponert en meterstav av bestandig platina og et kiloslodd som prototyper (normaler) i Archives de la République. Ved Meterkonvensjonen i 1875 møttes utsendinger fra ei rekke land for å underskrive en internasjonal avtale om mål og vekt, og det blei siden framstilt flere arkivmeterstaver mest mulig like den opprinnelige. En av meterstavene blei erklært som internasjonal urprototyp, som nå oppbevares i Det internasjonale byrå for mål og vekt i Sèvres ved Paris (Kortner m.fl. 1988).
- I 1963 starta bygginga av det store varehuset Åhléns City i Stockholm sentrum. Sammen med grunnsteinen blei det støpt ned ei kobberkiste med 50 tidstypiske og populære artikler fra varehusets hyller, som skulle stå som representative symboler på det moderne dagliglivet i Sverige. Blant dem fantes et TV-apparat, LP-plater, termos, nylonstrømper og annen bekledning, samt sports-, kosmetikk- og leikeartikler. Til alle gjenstandene var det hefta lapper som fortalte om deres verdi i datidas kronemengde, samt i arbeidstid ut fra en gjennomsnittlig industriarbeiders timelønn. Nye gjenstander blei innmurt ved Åhléns Citys 30-årsjubileum i 1994, sortert under rubrikkene *Individ*, *Teknikk* og *Miljø*. Sammen med sakene fulgte begge gangene en lapp som skulle avsløre hensikten bak nedleggelsene for framtidige finnere: "*Till kommande släktsleds bättre kännedom om levnadsförhållandena i våra dagars Sverige [...]*" (Weiland 1994:7, 20).
- Romsondene Pioneer X og XI var begge bærere av små metallplater som skulle tilkjennegi deres tid og opphavssted. Voyager I- og II-sondene hadde til sammenlikning et mer ambisiøst program da de blei skutt ut seint på 1970-tallet, nemlig å formidle vår verdens historie til mulige utenomjordiske skapninger. Budskapet blei gravert inn i forgylte fonograf-kobberplater, ment som fortegnelse over ulikhetene i Jordas kulturer. Dette omfatta over 100 bilder, lyder av vind, hav, torden, samt hvaler, fugler og andre dyr. Musikk fra ulike tider og kulturer blei også en del av budskapet, samt hilsener på alt fra *akkadisk* til den moderne kinesiske dialekten *wu*, til sammen over 50 språk. Alt dette hadde en bruksanvisning for hvordan en eventuell finner skulle kunne tilegne seg disse dataene. Det vil drøye omkring 40 000 år før Voyager-sondene neste gang nærmer seg et annet solsystem (Sagan m.fl. 1978. For flere eksempler, se Durrans 1992).

Fig. 8.1: *Byantikvar Tord Nordberg (t.v.) og kjøpesenterets grunnlegger Gösta Åhlén (midten) murer inn tidskapselen med 50 tidstypiske gjenstander ved bygginga av Åhléns City i Stockholm i 1963. Etter Weiland 1994:20.*

8.5. Graver og offer som tidskapsler

Også gravanlegg kan forstås som en form for tidskapsler. Leninmausoleet i Moskva er blant de mest kjente eksemplene, hvor Lenins balsamerte lik oppbevares. Slike mausoleer kan synes å ha noe opphøyd og idealisert over seg, nærmest som platonske, idealiserte anlegg. Eksempler på monumentale gravanlegg kjennes også fra neolittisk tid i Buskerud, hvor restene etter to dysser i Hurum framstår som Norges eldste bevarte byggverk (Østmo 2004a:47). Kan hende har gravanlegg hatt en ekstra sterk forankrende, sosial virkning, når man betrakter døden som en trussel mot tilværelsens forutsigbarhet. Man må anta at også enklere graver har hatt samme effekt på fellesskapet som de monumentale anlegga; symboler på, og uttrykk for, en sosial virkelighet man ville holde fast ved. En djupere tanke bak tidskapsler knyttes tett opptil tidsaspektet, som er en del av kjernen i slike. De er kronologiske utsagn som griper vesentligheter og noe tidstypisk ved samtida. Jeg vil hevde at bygging eller nedleggelser av tidskapsler kan forstås på bakgrunn av en usikkerhet i forhold til den framtida man *veit* vil komme, ved å forsøke å kontrollere den ved hjelp av kjente og kjære gjenstander fra samtida. Samtidig kan gjentatte nedleggelser i et område man har tilknytning til, både som graver og som offer, sørge for ei betryggende kobling til (de mytologiske) forfedrene, som har handla på samme vis på samme sted tidligere. Slike nedleggelser har omdanna natur til et kulturlandskap, som igjen har fått et nytt og ladd meningsinnhold som har virka tilbake på de sosiale aktørene som har hatt tilknytning til det aktuelle området (jfr. Tilley 1994:202-208). Noe som kan gi en beroligende effekt i forhold til usikkerheten om framtida, kan derfor være å forsøke å diktere hva en framtidig finner (menneske eller guddom) vil tenke om den som står bak, og eventuelt belønne.

8.6. Graver og offer som livsforsikring

"Hver måned, den siste lørdagen i hver måned, la Boletta, eller mor, penger i skuffen under urskiven, akkurat som en sparebøsse, og det var nesten som en andakt når det skjedde [...], jeg stod med hendene på ryggen og fulgte med, myntene som ble stukket inn i den lille sprekken og det klingende, skarpe smellet når de falt på plass [...]."
(Lars Saabye Christensen 2001:85-86).

I romanen "Halvbroren" (2001) beretter Lars Saabye Christensen om hvordan familien Jebsen/Nilsen sparer livsforsikringspremien sin på ærbødig vis på fast sted og til faste tider, nærmest som rituelle handlinger. Livsforsikringa var ment som en form for sikkerhetsnett i trangere tider slik at de skulle kunne opprettholde det livet de var vant til å leve. Denne sparinga foregår innenfor fastlagte, andektige rammer ved faste anledninger årlig. Seansene med putting av myntene i skuffen kan minne om stemninga rundt gravlegginger eller måten rituelle ofringer av økser, dolker m.m. har foregått på under yngre steinalder. Kanskje kan sparinga av forsikringspremien også sammenliknes med den *rollen* de rituelle nedleggelsene av storredskaper hadde 3500-6000 år tidligere? Både gjenstandene som har inngått i ritualene, og stedene hvor slike handlinger blei utført, kan ha fått symbolske tilsnitt; de blir *uavhengelige*, og kan bidra til å opprettholde en samfunnsform. Ved stadige gjentakelser innenfor strenge rammer kan gjennomføringa av offernedleggelsene og gravleggingene reproduseres samfunnets sentrale verdier, normer og derigjennom en slags kulturell kjerne. Jeg mener at offer og graver dermed kan forstås som en slags livsforsikring som bidrar med permanens til sosiale strukturer i en flyktig verden. Både graver og offer kan danne koblinger mellom fortid, nåtid og framtid, og vil langt på vei kunne legitimere handling og derigjennom en opprettholdelse av en samfunnsstruktur som omfatter religiøse, økonomiske og materielle forhold. Mytologi, teknologi, handlingsmønster og tankesett kan alt være sider ved det sosiale liv som har noe uavhengelig over seg, og som vil borge for et reproduserende uttrykk i levningene etter handlinger.

Fig. 8.2: *Uslipt, hulegga flintøks fra Søndre Nørstebø, Nore og Uvdal (C.20423). Uslipte flintøkser opptre hyppig i offerkontekster, og det gjelder trolig også denne (jfr. app. XII). Slike ofringer av symbolsk viktige gjenstander har trolig vært med på å knytte bånd mellom folk og lokalmiljø, opprettholde kosmos og å reproducere sosiale strukturer. Etter Hinsch 1956:Fig. 79, s. 144.*

9. NATURVITENSKAPENES BIDRAG

9.1. Innledning

Tverrvitenskapen har lenge stått sterkt i skandinavisk arkeologi, kanskje spesielt innen steinalderforskninga. Allerede midt på 1800-tallet blei den første av flere såkalte *kjøkkenmøddingkommisjoner* nedsatt i Danmark, hvor geologer, zoologer og arkeologer møttes for å samarbeide. Målet var å avklare spørsmål knytta til de store kjøkkenmøddingene i Danmark og i fellesskap å øke forståelsen om steinalderen. Seinere har pollenanalyser og ulike naturvitenskapelige dateringsmetoder blitt føyd til blant tilnærmingmåtene. Slik har arkeologien fått en brei, tverrvitenskapelig plattform å støtte seg til (Hafsten 1958; A. B. Johansen 1988:167-169; Kristiansen 2002). I dette kapittelet vil jeg legge fram de naturvitenskapelige bidraga som jeg har funnet det vesentlig å trekke veksler på når det gjelder neolittisk tid i Norge, med vekt på Øst-Norge.

9.2. Strandlinjekurver

I et hundreår har det vært kjent at geologi og landheving kan bidra til forståelsen av kronologiske forhold i steinalderens materiale (W. C. Brøgger 1905; A. W. Brøgger 1906:52-55). På bakgrunn av landhevingskurven foreslo A. W. Brøgger i 1906 ei forbausende presis datering av yngre steinalder i Norge (A. W. Brøgger 1906:55). Siden har man i Øst-Norge kunnet plassere lokaliteter grovt tidsmessig med noenlunde sikkerhet (jfr. Glørstad 2002b). Typologiske kriterier har vært avgjørende for mine dateringer av oldsakene fra neolittisk tid i Buskerud. Strandlinjekurvene kan bidra med sentrale innspill når det gjelder funnstedenes sannsynlige økonomiske tilknytning: Har fangst og fiske i kystnære miljøer vært avgjørende for folks bosetning, eller ligger mange av funnstedene slik plassert at jordbruk synes som mer sannsynlig økonomisk bakgrunn for dem som etterlot seg gjenstandene? Strandlinjekurven for landhevinga i søndre Buskerud er nylig blitt utarbeida av geolog Rolf Sørensen (1999). Kurven er datert og er "sentrert" til Nøstvet-boplassen i Akershus. Denne antyder en temmelig lineær strandlinjeforskyvning på om lag 7 mm pr. år for nivåer yngre enn ca 4000 år f.Kr. Kurven knyttes til en smal sone fra øst-sørøst mot vest-nordvest på Sørøstlandet. Følgelig er beregningene på sitt sikreste i et belte fra Ås-Ski i Akershus, og vestover mot Drammen-Eiker-området. For alle verdiene råder en usikkerhet på $\pm 1-2$ m. For undersøkelsesområdet i mitt studium gir stigningsraten følgende strandlinjehøyder for

følgende årstall. Årstalla tilsvarer omtrent skillene mellom de fire ulike fasene av neolitikum, samt overgangen mellom den yngste av mine fire faser og resten av bronsealderen:

3400 f.Kr: Ca 35 m

2800 f.Kr: Ca 30 m

2300 f.Kr: Ca 26 m

1500 f.Kr: Ca 20 m

Dessverre har ikke de spesifikke høydene latt seg markere eksakt i kartmaterialet jeg har hatt til rådighet (se Fig. 10.2-10.6).

9.3. Pollenanalyser

Pollenanalytiske undersøkelser relatert til neolittiske spørsmål har dels gått ut på å etterspore inngrep i skog, og dels på å påvise blomsterstøv av kulturplanter og ugras som kan indikere at man har holdt beitedyr i et område (Danielsen 1970:119). Om det foreligger pollendiagram som ut fra nærhet til funnsted for neolittiske artefakter, kan pollen av korn eller lignende angi ei sannsynlig økonomisk bakgrunn for funna (Mikkelsen 1989:121). Slik kan vegetasjonen fortelle om kulturelle forhold. Undersøkelser av vegetasjonsutviklinga har vært gjort i Norge siden midt på 1900-tallet (Fægri 1945; Hafsten 1956, 1958). Det er særlig blomsterstøv som bunnfelles i myrer og våtmarker som kan anses som vegetasjonshistoriske arkiv. Funn av blomsterstøv fra flere ugrasarter fra kjempe-familien (smalkjempe, dunkjempe og groblad) kalles *primære beiteindikatorer*, og kan antyde at dyr har beita i det aktuelle området. Beiteindikatorer må imidlertid brukes med stor forsiktighet, siden slike også er påvist også i sammenhenger som er langt eldre enn neolittisk tid (Hafsten 1958:55; Bakka & Kaland 1971:24; se også Solhjell 1992:66-68).

9.3.1. Pollenundersøkelser i Buskerud

Fra Buskerud finnes enkelte blomsterstøvanalyser med dateringer som kan bidra med opplysninger om neolittisk tid. Disse er henta fra flere steder med god og representativ spredning. I en bosetningshistorisk undersøkelse i Hallingdal viser arkeologene Tom Bloch-Nakkerud og Inge Lindblom til pollenprøver fra Raggetjørn ved Nesbyen i Hallingdal, ikke langt fra Devegge, hvor det er funnet ei vestlandsøks fra MNa (Bloch-Nakkerud & Lindblom 1994:23-26, jfr. app. II). Fra dette diagrammet er det imidlertid ikke funnet korn eller beiteindikatorer eldre enn fra sein eldre bronsealder (se ellers Tab. 9.1 nedenfor). Det samme er tilfellet i prøver fra Hemsedal, nær gårdene Trøim og Vollo, hvor det er funnet flintøkser fra MNb. Riktignok har geografen Jens Chr. Nitter påvist tegn til tamdyrhold i pollen fra Ålsfjella fra seint i MNa, men dette har ikke støtte i de andre dataene (anf.arb.). Fra

Sponevollen og fra Vikemyra i Heggen sogn, sentralt i Modum kommune, fins det pollenanalyser som peker i samme retning som prøvene fra Hallingdal, enda funntettheten av neolittiske storredskaper er særdeles høy nettopp i dette området (Høeg, *in press*): Fra Disen nær Sponevollen kommer ei spissnakka og ei tynnakka flintøks fra TN, fra Spone kommer ei tjukknakka bergartsøks fra MNb(?), i tillegg til flere enkle skafthulløkser fra området (se Fig. 7.2). Fra Nore & Uvdal foreligger det pollenanalyser, nemlig fra Prestegardsmyra og fra Lunda-myra i åsen nord for Uvdalselva. Fra sistnevnte sted fins det pollen fra såkalte sekundære jordbruksindikatorer fra ca 3600 f.Kr., altså sein TN. Man skal imidlertid være forsiktig med å trekke noen konklusjoner i forhold til jordbruk ut fra slike pollen. Pollen fra korn dukker først opp så seint som i yngre jernalder her (Solhjell 1992:66-69). Det er funnet en flintdolk, ei MNb-flintøks og ei SN-flintøks på Kølmen, ei flintøks av MNb-type på Lassegard, ei tynnakka MNa-øks på Kyllsdal, samt ei TN-datert, tynnakka flintøks fra Persgard; gårder som alle ligger nær disse myrene. Endelig fins det pollenanalyser fra Svartvannsmyr og Kubakkmyr i Hurum (Høeg 2002). Kubakkmyra ligger på Ås-Ski-morenen, mens Svartvannsmyr er demma opp av den samme moreneryggen. Begge disse ligger nær Østeren, hvor det er funnet ei tynnakka bergartsøks fra TN. Fra Svartvannsmyra er det påvist beiteindikatorer som er datert til ca 3500 f.Kr, med andre ord seint i TN. Fra Kubakkmyr dukker slike opp først ved ca 2700 år f.Kr., altså tidlig i MNb. Sikre pollen-korn fra korn dukker derimot ikke opp i diagramma for Svartvannsmyr før i yngre bronsealder. For Kubakkmyr-prøvene er tolkningsproblemene større, og kornpollen kan påvises med sikkerhet først ved nivåer som tilsvarer tidlig middelalder, men korndyrkinga tok antakelig til her omkring 600 e.Kr., altså først i merovingertid (anf.arb.:280-281).

Pollenanalyser, Buskerud			
Lokalitetsnavn	Kommune	Primære beiteindikatorer	Korn
Kubakkmyra	Hurum	Ca. 2700 f.Kr./MNb	Ca. 1100 e.Kr./TMA
Svartvannsmyra	Hurum	Ca. 3500 f.Kr./sein TN	Ca. 800 f.Kr./YBA
Vikemyra	Modum	Ca. 700 f.Kr./YBA	Ca. 500 e.Kr./EJA
Sponevollen	Modum	Ca. 1000 f.Kr./YBA	Ca. 400 f.Kr./EJA
Raggetjørn	Nes	Ca. 1100 f.Kr./EBA	Ca. 500 f.Kr./EJA
Torvmyrane	Hemsedal	Ca. 1100 f.Kr./EBA	Ca. 600 e.Kr./YJA
Lunda-myra	Nore & Uvdal	Ikke påvist	Ikke påvist
Prestegardsmyra	Nore & Uvdal	Ca. 800 f.Kr./YBA	Ca. 700 e.Kr./YJA

Tab. 9.1: Pollenundersøkelser i Buskerud. Utarbeida på bakgrunn av Høeg *in press*; Solhjell 1992; Bloch-Nakkerud & Lindblom 1994; Høeg 2002.

De klimatiske forholda på Østlandet regnes for å ha vært minst like gunstige for jordbruk i yngre steinalder som i dag (Hafsten 1958:65; Danielsen 1970:19; Indrelid & Moe 1983:60).

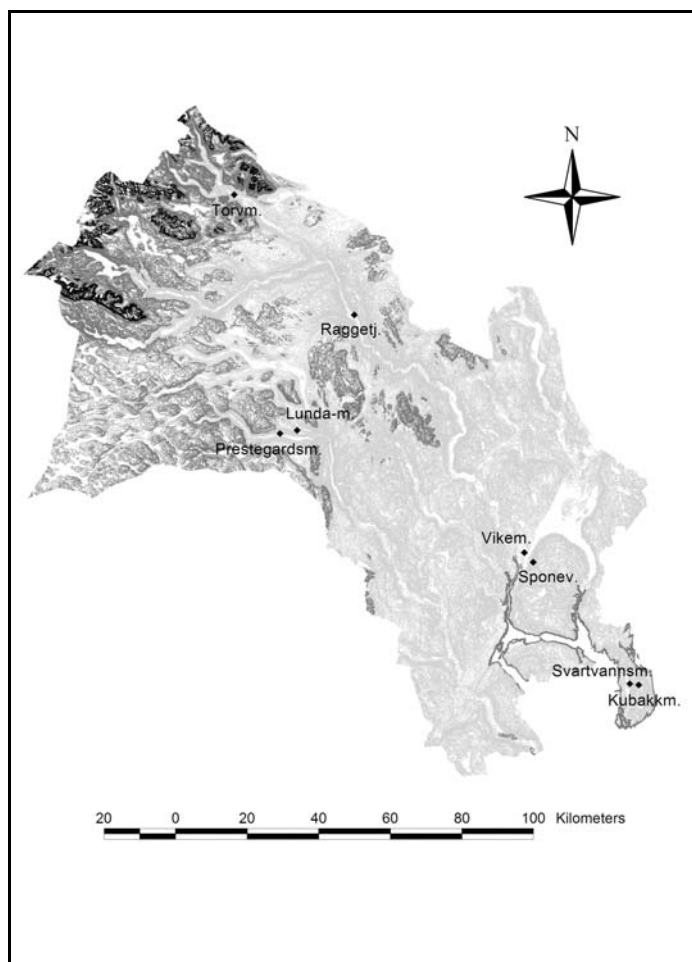

Fig. 9.1: Steder hvor pollenanalyser er utført i Buskerud. Havnivå heva til 20 m, 40 m-koten markert. >1500 m.o.h.= svart, >1000 m.o.h.= grått, <1000 m.o.h.= lys grått.

9.3.2. Pollenundersøkelser fra Sør-Norge for øvrig

Blant de andre pollenanalytiske undersøkelserne det er naturlig å trekke inn i denne sammenhengen, kan særlig Hafstens arbeider i det indre Oslofjordsområdet nevnes. Ulf Hafsten påviser en nedgang i almepollen omkring overgangen til TN, samt at små, spredte innslag av urter og til dels korn opptrer samtidig. *Almefallet* har blitt brukt som argument for at jordbruket var delvis sentrert rundt tamdyrhold og lauvfôring, men dette må avvises, siden almen synes å ha vært på markant tilbakegang i Oslostraktene allerede fra SM av (Hafsten 1958:60). Samtidig mer enn antyder Hafsten at enkelte tidlige kornpollen kan forklares med den viltvoksende strandrugens likhet med andre "tamme" kornsorter, og at man har tillagt ville planter en kulturell bakgrunn i betydninga jorddyrkende TRB-bønder må ha stått bak (anf.arb.:63). For MNb og SN framtrer i Hafstens diagram en tydelig tilbakegang i skogpollen og en kraftig økning i mengden ugras, urter og korn; langt mer markert enn i TN. Også i Mjøstraktene ser man den samme utviklinga, og liknende utvikling ellers i landet gjør yngre steinalders siste halvdel, særlig SN, til jordbrukets virkelige ekspansjonsfase over store deler av Sør-Norge (anf.arb.:66-67). Samtidig viser flere prøver at det blei sådd og høsta korn i så

skrinne jord at Hafsten mener at jakt fortsatt i SN og BA må ha vært viktig, og til dels avgjørende for hvor folk bosatte seg.

For Østfold har Anders Danielsen (1970) hevdet at det eldste jordbruket opptrådte allerede i TNs begynnelse. Kornpollen og beiteindikatorer har opptrådt like tidlig, og kan antyde at beitedyr og korndyrking blei starta omtrent samtidig (anf.arb.:120). Etter dette første innslaget synes jordbruket å forsvinne i sein TN og MNa. Denne hypotesen er imidlertid basert på så få pollenkorner at dette bør behandles varsomt (Østmo 1988a:234). I Telemark har Egil Mikkelsen og botanikeren Helge I. Høeg (1982, 1984, 1989) gjennomført og C14-datert ei rekke pollenanalyser. Det er påvisning av beiteindikerende pollen fra ca 3500 f.Kr. som markerer Mikkelsens skille mellom mesolittisk og neolittisk tid. Kornpollen dateres sammenlikningsvis til langt seinere avsnitt av yngre steinalder, nemlig til MN og med en vekst fra SN og seinere. Ut fra disse dataene skal korndyrking ha tatt til i Øst-Norge først i siste halvdel av yngre steinalder, mens det fins *indikasjoner* i pollenhorisonter på at beitedyr blei holdt tidligere (Indrelid & Moe 1983:65; Mikkelsen 1984:113). Undersøkelser fra Dokkfløy i Oppland kan være med på å understøtte dette, da det også her er funnet pollen fra beiteindikatorer datert til MN, men i svært beskjedne mengder. Sikre kornpollen og beiteindikatorer i en viss mengde opptrer opptrer her først i SN (Boaz 1998:315-325). Også på Vestlandet synes SN som perioden da jordbruksøkonomien etablerte seg for alvor (Bakka & Kaland 1971), eller stedvis seint i MNb (Fægri 1944:454-457).

9.4. Bein, kull og kornavtrykk

Som direkte bevis på jordbruk kan man regne funn av korn, samt bein og ekskrement fra tamme beitedyr, dersom de er funnet i sikker neolittisk kontekst; enten i kulturlag på neolittiske lokaliteter eller avtrykk av slike i neolittiske leirkar (Bakka & Kaland 1971:1-4). Fra mitt undersøkelsesområde kjenner jeg verken til funn av tamdyrbein eller korn(-avtrykk). Sjøl om boplassmateriale altså ikke har inngått i min analyse, vil jeg her likevel nevne funn fra enkelte boplasser som har vært sentrale i forståelsen av det eldste sørnorske jordbruket. Fra Auve ved Sandefjord kjennes et rikt materiale av både flint, mengder av skår av dekorerte leirkar og ikke minst nesten 30 000 fragmenter av dyrebein. Blant dem fantes også drøyt 30 bestembare biter av småfe og storfe, samt noen fragmenter av svin. Ellers viste materialet at sjøpattedyr og fisk var de viktigste artene man jakta på (Østmo 1984, 1993). Dateringene fra Auve er omdiskuterte, men det mest riktige synes å være MN, kanskje helst MNb. Fra ei av tuftene på Rødsmyra, Kråkerøy i Østfold, har det blitt påvist avtrykk av tokorn-hvete

(”emmer”) i leirklining (E. Johansen 1957:51-53). Sjølve tufta skal helst dateres til MNb, mens det er godt mulig at kornet kan ha kommet til seinere (K. B. Johansen 2002:108). I forskninga er også flere andre lokaliteter blitt løfta fram som mellomneolittiske med innslag av tamdyr og/eller korn. Blant disse er særlig Slettabø-boplassen i Ognå på Jæren og Kotedalen-boplassene på Radøy i Hordaland kjent (Skjølsvold 1977; A. B. Olsen 1992; Glørstad 1996). Det hersker imidlertid stor tvil rundt flere av de vitenskapelige dateringene fra disse lokalitetene, og det er også uklarheter omkring stratigrafien i noen tilfeller. Følgelig er de eldste naturvitenskapelige tegna til jordbruk i form av korndyrking og beitedyr i beste fall tvilsomme.

Fra omkring 1950 har man kunnet datere organisk materiale med ”*den berømte matematiske nøyaktighet*” (Barth 1947:268). Dateringer av trekullprøver har gitt vesentlig innsikt i kronologiske forhold, og brukes i utstrakt grad ved arkeologiske utgravninger. Visse usikkerhetsmomenter knyttes imidlertid fortsatt til slike dateringer. Særlig diskuteres den vitenskapelige utsagnsverdien til dateringer utført på matskorper fra leirkar, og til prøver innsamla i et såkalt kystfangstmiljø (se diskusjoner i Glørstad 1996; Østmo 1993a; Persson 1999; Fischer 2002). En grundig gjennomgang av de norske dateringene som foreligger på bl.a. korn og tamdyrknokler understreker dette (Prescott *in press*:Tab.1, jfr. Prescott 1996): Med et lite forbehold for det sentrale Oslofjordområdet, viser gjennomgangen at februk og åkerbruk kan påvises med sikkerhet i Norge først fra tidlig i SN av, muligens med dateringer som strekker seg bakover til MNbs aller siste tid (sml. Nærøy 1994:148). Om man godtar de eldste dateringene av korn og knokler av tamdyr som riktige, er disse like fullt beskjedne innslag i miljøer som på andre vis tilsier at jakt og fangst var vel så viktige i ervervet gjennom store deler av yngre steinalder. I Sør-Sverige og Danmark, derimot, skal det første sikre jordbruket tydelig assosieres med tidlig TRB, alt fra TNs første del (jfr. Hartz, Heinrich & Lübke 2002; Fischer 2002). Med støtte i de foreliggende analysene, synes det som om det er først i SN og EBA at jordbruksøkonomien synes å ha etablert seg i Norge. Både arkeologiske og sikre naturvitenskapelige data viser dette.

9.5. Sammenfatning og vurdering av det naturvitenskapelige materialet

Som vist, er det problematisk å legge stor vekt på naturvitenskapelige data, siden disse ofte er usikre for flere lokaliteters vedkommende. Dette gjelder både dateringer og stratigrafiske betraktninger fra sentrale lokaliteter. Botaniske dateringer er ofte oppnådd ved interpolering,

og standardavvik er store (se bl.a. Indrelid 1994:255; se også Østmo 1998:85). Funna fra Auve viser at de som bodde der (i MNb?) har hatt beitedyr, men kun i meget beskjedent omfang. Auve-materialet for øvrig viser at kystfangsten var den ervervsmessige bærebjelken her i mellomneolittisk tid. Dette kan synes å være gyldig også ellers i Sør-Norge: Ut fra de andre kjente, sørnorske lokalitetene å dømme, kan man nemlig ikke si sikkert påvise februk noe særlig tidligere enn i SN. Fra Danmark og Skåne kjenner man til sammenlikning lokaliteter med tamdyrknokler som er datert til aller tidligste TN (Fischer 2002:343-346). Hos Østmo (1988a, 1998) og Mikkelsen (1984, 1989) tillegges beiteindikatorene ei avgjørende rolle i markeringa av periodes skillet mellom mesolittisk og neolittisk tid. Begge disse forskerne har vært sentrale innen norsk forskning på yngre steinalder og etableringa av jordbruket på Østlandet. Pollenundersøkelsene fra Buskerud antyder at man kan ha holdt beitedyr på moreneryggen som krysser Hurumlandet alt fra seint i TN (Svartvannsmyra) eller fra tidlig i MNb (Kubakkmyra). Pollendiagramma fra Modum viser til sammenlikning en langt yngre opptreden av slike beiteindikatorer enda antallet funn fra nærområdet rundt Modum-myrene er vesentlig større enn på Hurum. Enda tettere er forekomsten av økse- og dolkefunn fra hele neolitikum i områdene rundt pollenprøvene i Uvdal. Her er imidlertid de eldste forekomstene av slike pollen datert til yngre bronsealder, slik de er det i prøver fra Nes og Hemsedal. Beiteindikerende pollen synes stedvis å opptre alt i seinmesolittisk tid, og ligger i tid opptil flere hundre år forut for arkeologiske funn (øksetyper, keramikk m.m.) som gjerne settes i sammenheng med tamdyrhold og åkerbruk (Indrelid & Moe 1983; Indrelid 1994). Dette synes å være klart underkommunisert av flere forskere og understreker usikkerhetene omkring disse dataenes utsagnsverdi (se Persson 1999:71-74).

10. TOLKNING AV BOSETNINGAS ØKONOMISKE RAMMER I BUSKERUDS NEOLITIKUM, PÅ BAKGRUNN AV STORREDSKAPENES SPREDNING

10.1. Innledning

Det tas i dette kapittelet utgangspunkt i at spredningsmønstre til en viss grad reflekterer utnyttelsen av landskapet og dets næringsgrunnlag. Dermed forteller dette også noe om den samtidige bosetninga. Bosetningas økonomiske grunnlag har lenge vært et springende punkt i forskninga på norsk og skandinavisk yngre steinalder. Jeg skal her diskutere funnspredninga og på bakgrunn av hvordan funna forholder seg til nærliggende ressurser i landskapet vil jeg foreslå ervervsmessige rammer for funna i de forskjellige underperiodene.

10.2. Kort om seinmesolittisk tid

Siden Mikkelsens (1975a) hypotese om at en sein flintpilbrukende fase, også kalt *kjeøyfasen*, eller *fase 4*, skal kronologisk plasseres mellom nøstvetfasen og TN i Øst-Norge, har de kronologisk-materielle forholda ved overgangen mellom SM og TN blitt klarere (sml. Indrelid 1973; Østmo 1976; Lindblom 1984). Kjeøyfasen kjennetegnes ved boplasser med enegga pilspisser, tangespisser av A-type og tverrspisser, samt stykker med hakk og kantstikler. En begynnende flekketeknologi med utgangspunkt i uregelmessige kjerner og kjerner med én plattform tok over for nøstvetfasens dominerende teknologi med mikroflekker slått fra håndtakforma kjerner (se bl.a. Glørstad 2004a:21-40, 51-56). Dette inntrykket bekreftes delvis av boplassfunn fra innlandet og fjellet (Odner 1965; Indrelid 1973; Boaz 1998). Den tverregga kjerneøkse av bergart som er med på å karakterisere nøstvetfasen gikk ut av bruk i kjeøyfasen, og andre steinøkser av trinne eller prikkhogde varianter var sjeldne (Mikkelsen 1975a; Glørstad 2004a:29). Bosetninga i SMs avslutning synes tydelig å være prega av at kystfangsten og fisket var viktige næringsveier (Lindblom 1984; Mikkelsen 1989). Flere har riktignok lufta tanken om at man med særskilte redskaper dreiv innsamling av planter på Østlandet i SM (Østmo 1976; Mikkelsen & Høeg 1977; Mikkelsen 1984, 1989; sml. Vinsrygg 1979; Solberg 1989b). Denne typen fødeinnsamling må likevel holdes atskilt fra den typen planteinnsamling som er interessant for yngre steinalders del. Det generelle inntrykket er likevel at fangstfolka i SM var fastboende innenfor begrensa områder (jfr. Lindblom 1984:74; Boaz 1998; Jaksland 2001:116-118; se også Mikkelsen 1975b; Bergsvik 2004). Den samme tendensen kjennes igjen i materialet fra våre skandinaviske naboland, bl.a. forsterka med

regelrette gravplasser. Slike kjennes bl.a. på Skateholmen på sørspissen av Skåne (L. Larsson 1995 m/henv.) og fra Bøgebakken og Vedbæk på Nordøst-Sjælland (Albrethsen & Brinch-Petersen 1975, 1977).

10.3. Bosetning/funn fra SM i relasjon til landskap og løsmasser

I likhet med de neolittiske storredskapene, har også mesolittiske økser hyppigst blitt funnet i dyrka mark. Håkon Glørstad har gjennomgått alle de nesten 900 nøstvetøksene og trinnøkseene fra mesolittisk tid, som kan knyttes til kjente gårder i lavlandet vest for Oslofjorden (Glørstad 2002c). Måten disse fordeler seg på i landskapet, synes tydelig å peke mot at den mesolittiske bosetninga i Sørøst-Norge klumpa seg til sand og morenejord. Også her forutsetter jeg en romlig nærhet mellom økseres funnsted og den samtidige bosetninga (jfr. kap. 5). Av dette seinmesolittiske spredningsmønsteret følger et annet, vesentlig poeng med relevans for behandlinga av det neolittiske materialet. Dette er at ikke alle funna forholder seg strengt til visse høydekoter langs strandlinja. Et betydelig antall mesolittiske øksefunn er nemlig gjort i en viss avstand fra SMs kystlinje, i *kystnære*, men ikke *strandbundne* områder. En større tetthet av funn i visse, begrensa områder kobler Glørstad opp mot Godeliers (1999) og Weiners (1992) tanker om uavhengelighet: Nedleggelsesmønstre og annen sosial praksis, samt økologiske faktorer har vært med på å etablere faste bånd mellom visse plasser i landskapet og befolkninga som har brukt dette landskapet. Steder eller mindre områder med mange funn kan kalles for landskapelige ankerpunkt. Gjentatte, intensjonelle nedleggelser på slike steder har vært med på å skape bånd mellom sted og folk, som har blitt opprettholdt over lang tid. Denne struktureringa av forholdet mellom folk og plass har bidratt med å skape trygghet og faste rammer i det sosiale livet, og det la grunnlag for reproduksjon av bosetningsmønsteret (sml. Andersson 2004). Blant områdene med høy tetthet av SM-funn i Buskerud kan nevnes spesielt det store Ås-Ski-trinnet og til det innenforliggende Aker-trinnet (se Fig. 10.1 nedenfor; jfr. Fig. 3.4). Konsentrasjonen til disse forekomstene av løsmasser har ei todelt forklaring, med ei pragmatisk side og ei kognitiv side, ifølge Glørstad (2002c): Dels hadde områder med veldrenert morenejord gunstige, lokale betingelser for så vel bosetning, som for jakt og fangst, og dels blei det i mesolitikum etablert en tradisjon for å bo i tett tilknytning til disse avsetningene. I det følgende vil jeg trekke veksler på Glørstads resultater, og sammenholde disse med spredningsmønsteret blant de neolittiske storredskapene, spesielt fra TN og MNa.

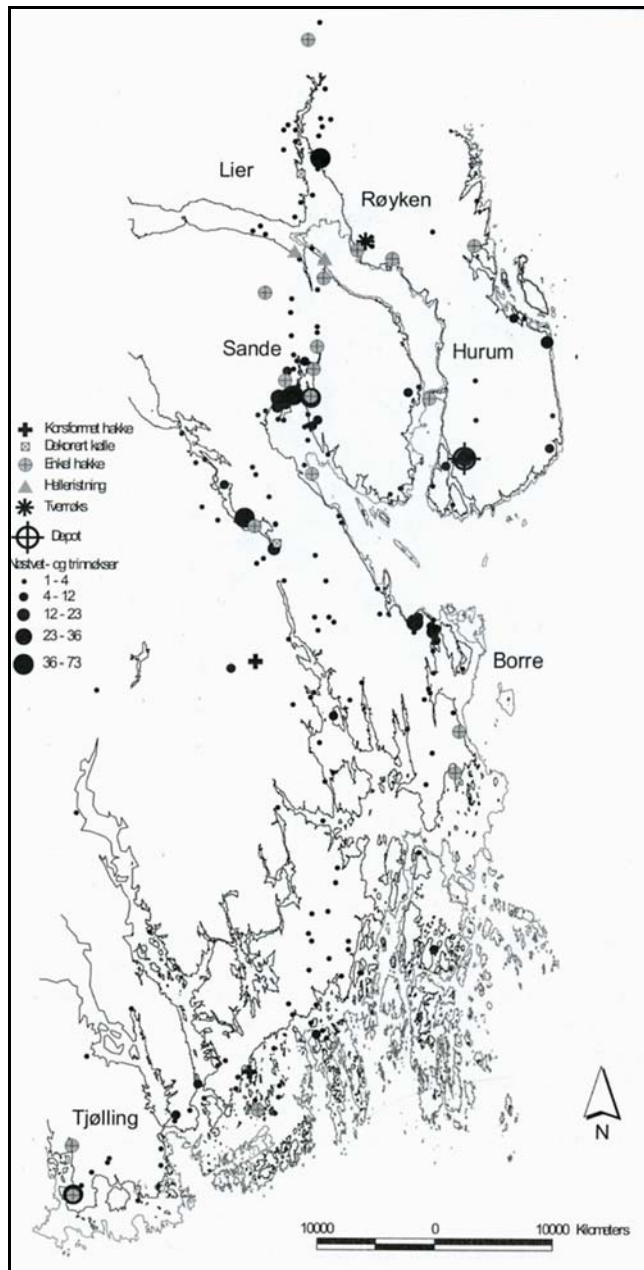

Fig. 10.1: *Konsentrasjoner av seinmesolittiske funn i lavlandet vest for Oslofjorden. Etter Glørstad 2002c: Fig. 8, s. 30.*

10.4. Tidligneolittisk tid (ca 3900-3350 f.Kr.)

Til denne perioden har jeg regna spiss- og tynnakka økser av flint og bergart, samt mangelkantøkser. De noenlunde sikkert daterbare gjenstandene er 55 i tallet, noe som gir en gjennomsnittlig funnfrekvens på 0,1 storredskap pr år i TN. Funna i Buskerud er særlig mange i det jeg har definert som tre grovt inndelte områder: Ett er Røyken-Lierfjordområdet, et annet er Eikerfjord- og Modumfjordområdet, og endelig fins det en konsentrasjon i Tyrifjordens nordøstre halvdel, fordelt på kommunene Ringerike, Hole og Modum. Bare et dusin av fylkets TN-funn er gjort utenfor disse tre grove områdene, med flest i Hurum og i Numedal. Funna er tettest og flest i fylkets nedre deler, og halvparten av alle funna er gjort

mindre enn 3 km i luftlinje fra kysten eller nærmeste fjordarm. En tredjedel av storredskapene fra TN er blitt funnet ved bredden av Tyrifjorden, eller på øyer, holmer og nes i denne store innsjøen, eller også langs Storelva, som fører vann fra både Sperillen og Randsfjorden ut i Tyrifjorden. Ser man bort fra funnet av ei atypisk bergartsøks ved Bjornesfjorden i Nore & Uvdal sentralt på Hardangervidda, synes bosetninga for øvrig stort sett å ha fulgt veldrenert sandjord langs vassdraga i dalene (se fig. 10.2). Dette enslige funnet fra Vidda kan ikke tillegges særlig vekt, men skal kanskje helst ses i relasjon til et vestnorsk materiale, med sin relative nærhet til Sørfjorden i Hardanger, Hordaland. Sammenlikningsvis tolker Østmo (1988a:222-224) for Østfolds del funnmiljøer i hellende terreng med morenejord som uttrykk for at *åkerbruket* hadde fått innpass på et tidlig tidspunkt. Innlandsfangsten hevder han neppe har spilt noen større økonomisk rolle. Likevel innrømmer han en viss opprettholdelse av bosetninga fra SM og inn i TN visse steder i innlandet, men ser helst for seg at det første jordbruket blei drevet av andre (innvandra?) folk som bosatte seg andre steder enn der jaktkulturen var sterk (Østmo 1998:99-100, 2004:43). Funna fra TN i Telemark fordeler seg på en liknende måte som i Buskerud: I Telemark er situasjonen for TN ikke særlig ulik den seinmesolittiske situasjonen i samme fylke, med konsentrasjoner til fjordene, men med mindre bruk av fjelltraktene i TN. Mikkelsen slutter seg til at fedrift kan ha tatt til seint i TN i kystnære strøk, og noe seinere lenger inn i landet, mens korndyrking starta seinere (Mikkelsen 1989:106-128).

Funnkonsentrasjonene i lavlandet i Buskerud i TN avviker fint lite fra spredninga av økser i SM (jfr. Glørstad 2002c). Jeg vil derfor tolke funnspretningsmønsteret fra TN som et uttrykk for ei i hovedsak kystnær bosetning, som i stor grad også var knytta til sandjord. Skikker for nedlegging av økser har tilsynelatende også fulgt en orden som blei etablert alt i SM, og bosetninga i TN kan karakteriseres som en tydelig kontinuitet fra seinmesolittisk tid (sml. Boaz 1998:317; Andersson 2004:144). Dette viser at sjøl ikke TN-funn på morenerygger et stykke fra den neolittiske kystlinja trenger å være ensbetydende med ei jorddyrkende befolkning, slik bl.a. A. W. Brøgger (1925) i sin tid hevda (sml. Østmo 1988a, 1998).

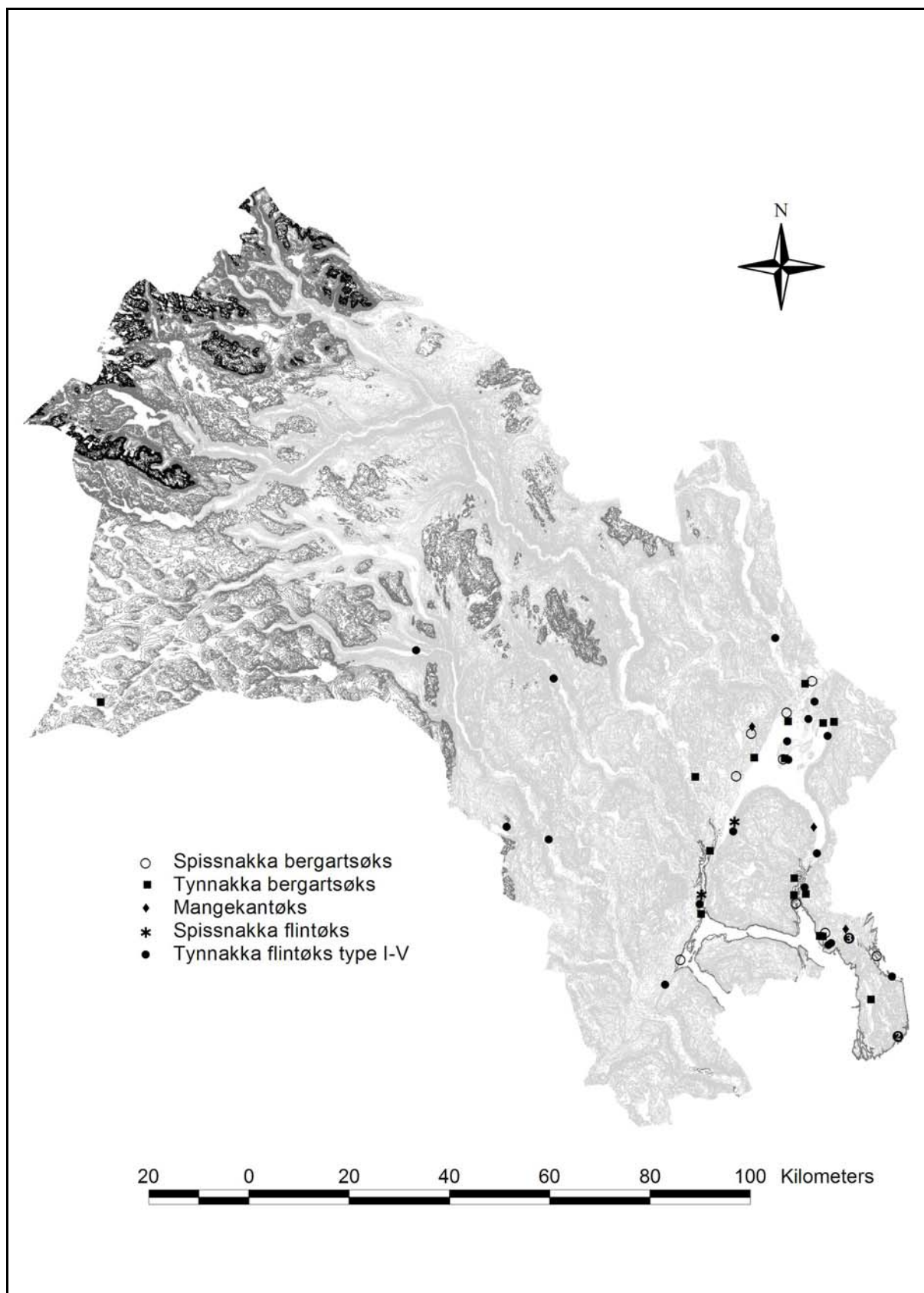

Fig. 10.2: Spredningskart som viser funn fra TN i Buskerud. Havnivå heva til 20 m, 40 m-kote utheva. >1500 m.o.h.= svart, >1000 m.o.h.= grått, <1000 m.o.h.= lys grått.

10.5. Jordbruk i TN?

I Svartvannsmyra i Hurum (ikke langt unna Ustad, hvor det er funnet ei tynnakka bergartsøks, C.15032), er det blitt påvist primære beiteindikatorer som er datert til ca 3500 f.Kr., altså tilsvarende TNs siste fase (Høeg 2002). Myra er demma opp av den store moreneryggen Ås-Ski-trinnet. Det skal derfor ikke utelukkes helt at man har holdt beitedyr i Hurum fra seint i TN av, og det *kan* sågar være ei kobling mellom den nevnte bergartsøksa og mulige beitedyr. Jeg har tidligere påpekt usikkerhetene knytta til bruken av beiteindikatorer for å kunne påvise et tidlig tamdyrhold. Det er heller ikke funnet slike pollen med tilnærma like gamle dateringer i noen av de andre pollensøylen som er samla inn i fylket (se Tab. 9.1; jfr. Solhjell 1992; Bloch-Nakkerud & Lindblom 1994; Høeg 2002). Om man aksepterer beiteindikatorene som økonomisk-kulturelle pekepinner, må et eventuelt februk ha vært et seint innslag, og i så fall av så beskjedent omfang at dette ikke har gitt utslag i bosetningsmønsteret. Som vist, så er funnspredninga i TN i stor grad sammenfallende med spredninga i SM, med bosetning både langs kysten og i tilknytning til morenemasser i innlandet. Kystfangsten, fisket og innlandsfangsten synes derfor å ha hatt omtrent den samme rolla som i SM. Om forholda lå til rette for jakt og fangst i sandjordsområdene i SM, har disse betingelsene neppe vært særlig annerledes i TN. Jeg kan derfor ikke se noen klare tegn til at noen endringer i ervervet har vært utslagsgivende for bosetningsmønsteret i Buskerud i TN. Jordbruket kan derfor trolig heller ikke ha vært av særlig økonomisk betydning. Dette antyder en opprettholdelse av så vel *økonomiske* som *bosetningsmessige tradisjoner*, og gir slik sett ikke det tilfeldige preget som Østmo (1988a:124-125) mener å se i Østfolds TN-materiale. Jeg vi hevde at dette trekket er tydelig underkommunisert, eventuelt ikke grundig nok undersøkt, i tidligere arbeid (jfr. Østmo 1988a, 1998; Mikkelsen 1989).

10.6. Mellomneolitikum A (ca 3350-2800 f.Kr.)

Tynnakka flintøkser av seine typer og enkelte tjukknakka flintøkser regnes til denne fasens vanligste storredskaper. De såkalte dobbelteggja stridsøksene dateres også til MNa, sammen med tynnakka, tynnblada økser og en del mer usikkert daterbare bergartsøkser. Til denne fasen har jeg også regna firesidige bergartsøkser av vestnorske typer. Til sammen har jeg plassert ca 45 gjenstander i MNa, noe som gir en gjennomsnittlig funnfrekvens på 0,08 pr år. Enkelte bergartsøkser med usikre dateringer er da ikke tatt med i regnestykket. Sammenlikna med TN, synes den største delen av funna fra MNa å forholde seg temmelig likt til de tilgjengelige naturressursene: Kysten, fjordarmene og de store vannveiene synes å ha vært

like viktige lokaliseringsfaktorer for bosetninga, med en liten økning i antall funn ved sandjord i innlandet. Den tette bosetninga som blei påvist i Eiker- og Modumfjordsområdet for TNs del, synes imidlertid å ha forskjøvet seg oppover vassdraget i MNa, til ferskvann langs Tyrifjordens bredder i Modum (se fig. 10.3). Også i MNa er morenemassene ved Røyken-Lierfjorden og nordre Tyrifjorden to klare konsentrasjoner. Fjellbygda Uvdal framstår her som et mindre TRB-tyngdepunkt i MNa, med sine to tynnakke flintøkser, men med stor avstand til nærmeste funn fra samme periode. Hallingdal har fire øksefunn fra MNa; et dalføre som til sammenlikning er helt uten funn fra TN. Disse fire er vel å merke alle vestlandsøkser, og skal trolig helst ses på som uttrykk for kontakt mellom Vest- og Østlandet, over de nordre delene av Vidda, ned Hallingdalsvassdraget, via Krøderen og mot Modum (se C.20963 fra Fly u. Rime, Ål kommune, laget av diabas fra Stakaneset, Flora, jfr. app. II).

Antallet graver er større fra MNa enn i TN, mens offerfunna er noe færre (se kap.7; app. XII). Jeg har da gått ut fra at ei tidlig MNa-datering er riktigst for Holtenes-dyssene. Gravmaterialet antyder at TRBs gravskikker var etablerte, i alle fall nærmest Oslofjorden i fylkets sørligste del. Det skal her påpekes at Holtenes ved Rødtangen i neolitikum var ei øy med en del sandjord, med formodentlig svært gunstige betingelser for fiske og fangst på spissen av Hurumlandet, med kort vei over kanalen til fastlandet. Holtenes-dyssene har alle vært bygd i hellinga like i vannkanten, og beliggenheten deres gjør at de synes å henvende seg mer til sjøen enn til opplandet lenger inn på Holtenes-øya (sml. Østmo 1985:fig.1, s.71). Min gjennomgang viser ingen større nedgang i antallet funn fra MNa, sammenlikna med den like lange TN-fasen, med hhv. 0,08 mot 0,1 gjenstand pr år. Muligens er min faseinndeling ikke i stand til å fange opp en eventuell nedgang i antallet funn fra TRBs siste del i MNas andre halvdel (MN III-V), men så sant mine dateringer av øksene stemmer, er det altså om lag like mange økser i de to TRB-fasene i yngre steinalders første halvdel. Det skal her understrekes at materialet ikke er stort, og man kan stille spørsmålstegn ved dets statistiske holdbarhet: En håndfull funn fra eller til ville gitt utslag i beregningene. Jeg mener likevel det ikke er grunnlag for å hevde noen klar nedgang i antall funn i Buskerud, slik andre har påpekt for Østlandets del for øvrig (bl.a. Hinsch 1955:104; Østmo 1988a:225-226).

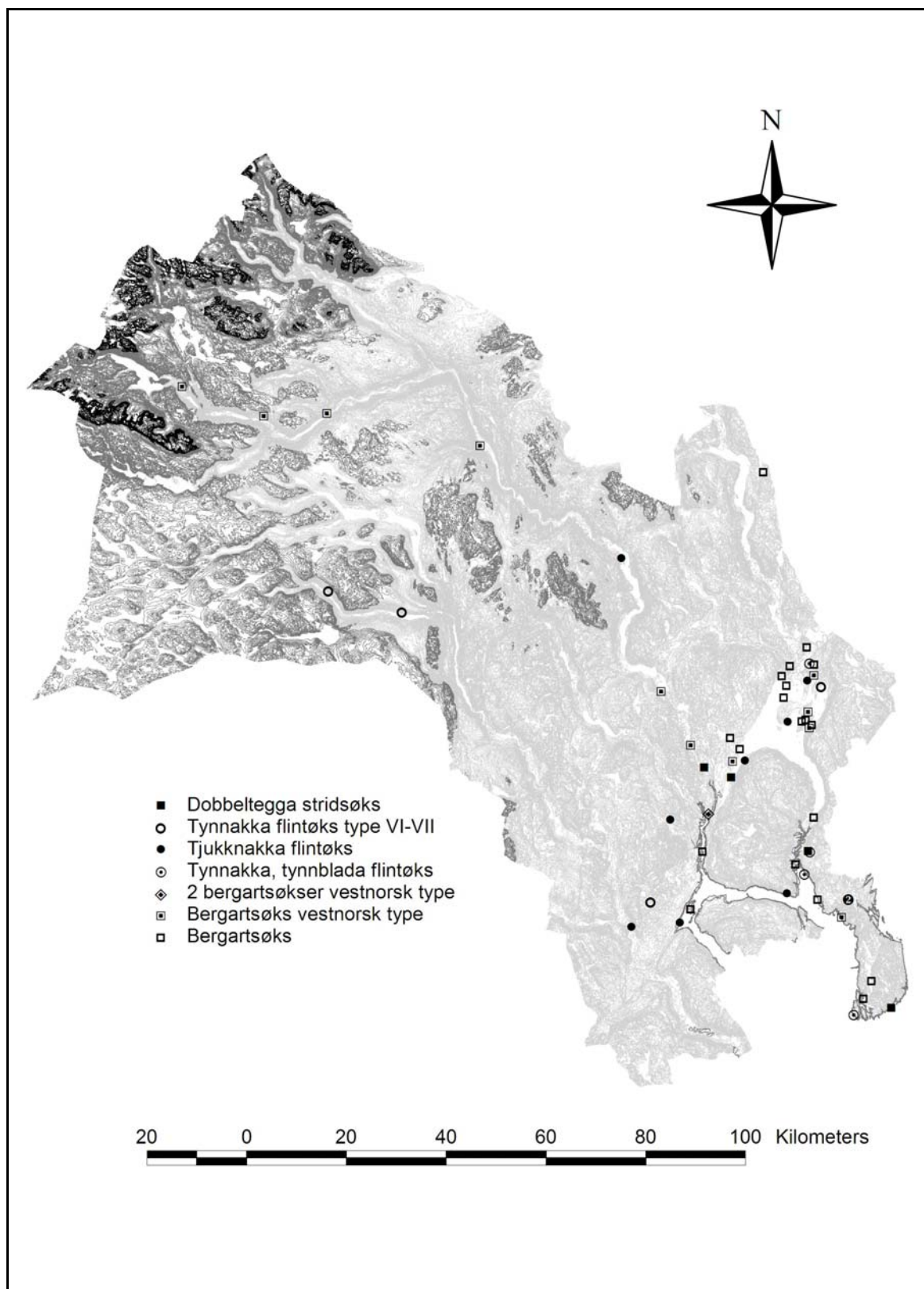

Fig. 10.3: Spredningskart som viser funn fra MNa i Buskerud. Havnivå satt til 20 m, 40 m-kote utheva. >1500 m.o.h.= svart, >1000 m.o.h.= grått, <1000 m.o.h.= lys grått.

10.7. Jordbruk i MNa?

Fig. 10.3 viser at bosetninga tilknytta sandjorda innenfor fjordarmene muligens har økt noe på bekostning av de strandbundne lokalitetene. Dette kan innebære en mulig (økende?) februk, men stadig vekk i meget beskjedent omfang, om man da i det hele tatt skal legge vekt på beiteindikatorene (jfr. kap. 9). Funnspredninga kan altså ikke understøtte hypotesen om ei økning av kystfangsten i denne perioden. Antallet økser kan ikke brukes som noen umiddelbar målestokk for demografi, sjøl om man kan anta et visst samsvar mellom antall økser og folketall. Det er i alle fall ikke noe ved den totale mengden storredskaper som kan gi grunnlag for å hevde noen større nedgang i befolkningstallet i MNa i forhold til TN. Sandjordas fortsatt viktige rolle kan ikke ses som noen "nødløsning" for TRB-menneskene i MNa, da dette bosetningsmønsteret ser ut til å ha lange tradisjoner; helt tilbake til SM. Dette taler imot Østmos slutning om at kystfangsten økte i betydning i MNa, sammenlikna med TN (se Østmo 1988a:225-226, 1990a; sml. Hinsch 1955). Bosetning ved mindre innsjøer kan ut fra Buskeruds MNa-materiale synes å ha vært marginalt viktigere, men materialet er statistisk i knappest laget til å kunne uttale seg med tyngde. En liknende tendens er påvist blant Telemarks MNa-funn (Mikkelsen 1989:fig.39, s.118). Gjentatte nedleggelser av sentrale, symbolsk viktige gjenstander i tilknytning til boplassene har inngått i en gammel og veletablert struktur og reproduisert det jeg vil kalle for et kulturlandskap uten åker, og trolig også uten beitemark (jfr. Tilley 1994:202-204). Et jordbruk kan ikke sikkert påvises, og derfor må det antas at det heller ikke i MNa har vært vesentlige endringer i ervervet. Jeg velger imidlertid å lite på at funna også denne gang representerer ei bosetning med jakt, fangst og fiske som klart viktigst i økonomien.

10.8. Mellomneolitikum B (ca 2800-2350 f.Kr.)

MNb kalles gjerne *stridsøkskulturenes tid* (se bl.a. G. Gjessing 1945; Østmo 1988a), da SNSØK og EGK regnes for å ha etterfulgt TRB (se imidlertid Malmer 1975). Antallet stridsøkser er tre ganger så stort som antallet stridsøkser fra TN og MNa til sammen, og funnfrekvensen i MNb er langt høyere enn de to foregående fasene, med sine ca 2,7 funn pr år. Tjukknakka bergartsøkser, tjukknakka smalmeisler, samt rett-, hul- eller tverregga flintøkser er ellers blant de vanligste gjenstandstypene fra MNb. Funnkonsentrasjonene er i grove trekk de samme som før, med mange funn i Røyken og Lierfjordområdet og ved Tyrifjorden. Eikerfjordområdet har en stor vekst i antall funn sammenlikna med MNa, mens

Hurum er en ny funnkonsentrasjon i MNb, spesielt ned mot øyene ved Rødtangen i sørvest, og delvis i kambrosilurfeltet langs østkysten av Hurum og Røyken. Til tross for likhetstrekk med MNa i det grove funnbildet, framtrer det likevel vesentlige endringer, hvor innlandet jevnt over tas mer i bruk enn før: Mer enn 30 % av det totale antallet oldsaker stammer fra dalene i innlandet, mot bare omkring 10-20 % for de to foregående fasenes del. Funna fra MNb er mer spredt, og forholder seg mindre til fjordarmene og mer til platåer eller skråninger (sml. Østmo 1988a:227-230; Mikkelsen 1989:201). En betraktelig større andel av funna stammer fra sandjord eller leirsletter et stykke unna saltvannet, noe som er særlig tydelig i Røyken og Lier. Det samme gjelder området på nordsida av Tyrifjorden: Det ser ikke lenger ut til at bredden av denne store innsjøen, med holmer, øyer og nes har vært bestemmende for bosetninga. Spredningskartet fra MNb (se fig. 10.4) viser snarere at funna nå konsentrerer seg på sandjorda et stykke unna vannet, og ikke nødvendigvis nær Storelva. Videre er det over 30 øksefunn i elvedalene i innlandet, og spesielt mange fra Numedal/Uvdal og Ål-Hol, fjelldalene som fører opp mot Hardangervidda. Mange av funna her er gjort høyt i hellingene, ofte opp mot 700-800 m.o.h. Antallet offerfunn fra Buskerud er tilsvarende mange flere fra MNb sammenlikna med de foregående fasene, mens gravmaterialet nok er underrepresentert, trolig grunna gravenes utforming (se kap. 7 og app. XI-XII).

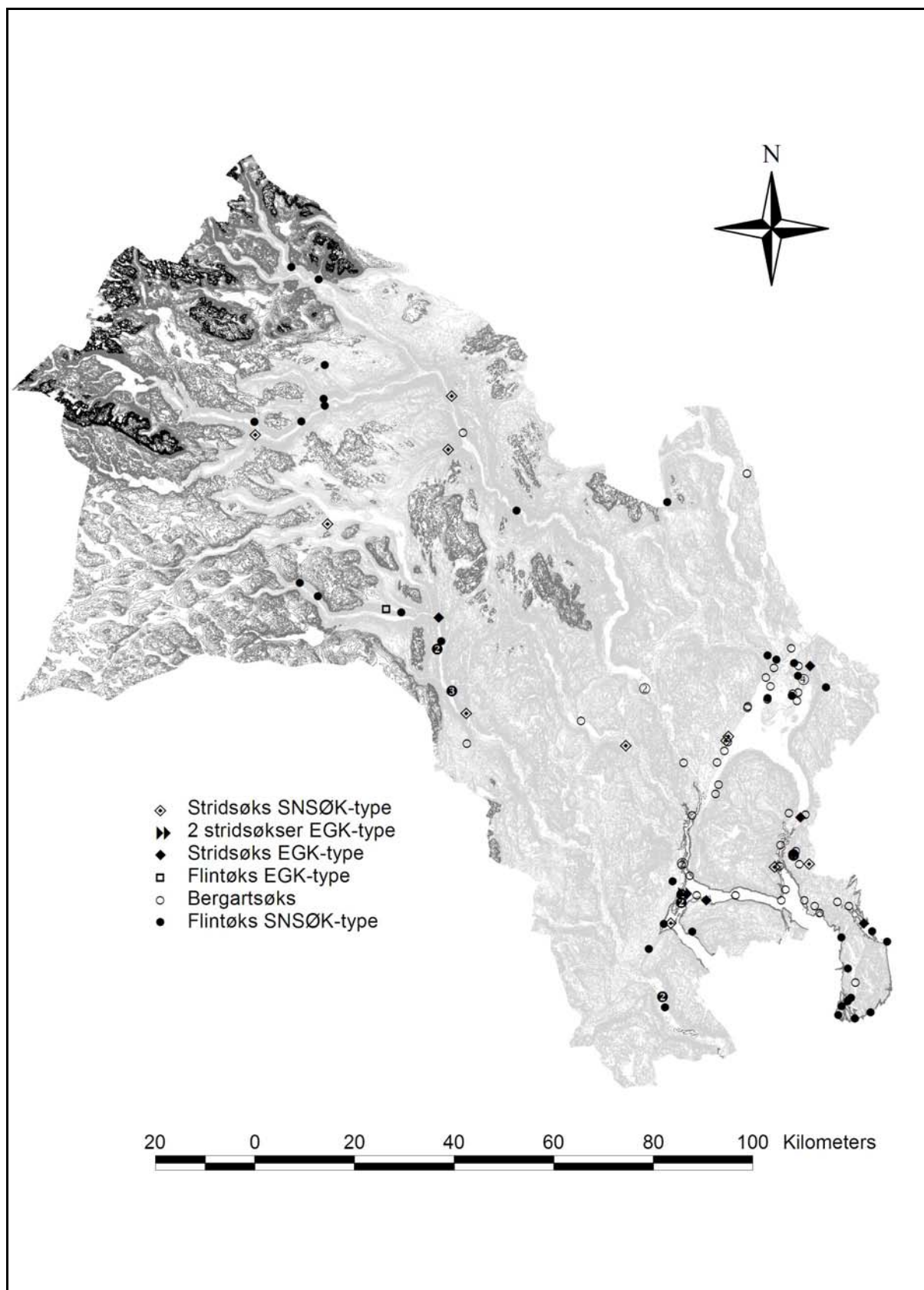

Fig. 10.4: Spredningskart som viser funn fra MNb i Buskerud. Havnivå satt til 20 m, 40 m-kote utheva. >1500 m.o.h.= svart, >1000 m.o.h.= grått, <1000 m.o.h.= lys grått.

10.9. Jordbruk i MNb?

Hinsch beklaga den norske mangelen på boplassfunn fra MNb, og hevda at både dette forholdet og den vide funnspredninga måtte skyldes en særegen sosial organisasjon og et spesielt næringsliv. Dette blei forklart på bakgrunn av en livsform tufta på februk og en halvnomadisk livsform med lite åkerbruk (Hinsch 1956:185; sml G. Gjessing 1945:390; Hougen 1947). Som fig. 10.4 viser, er funna fra MNb ikke bare langt flere enn i MNa, men viser også en klar tendens til større spredning, og til at innlandet tas i bruk i større monn enn tidligere. For Buskeruds del ser dessuten utnyttelsen av sandjord og leirsletter ut til å ha økt på bekostning av saltvann, sjøl om gunstige, lokale kvartærgeologiske forhold ved fjordene har vært lokaliseringsfaktorer også i denne fasen. Det foreligger et pollendiagram fra Kubakkmyra på den store, tverrgående moreneryggen i Hurum, hvor det er påvist pollen fra beiteindikatorer fra tidlig i MNb (Høeg 2002). Som gjennomgangen i kap. 9 viste, er det først fra MNb at man kan støtte seg til noenlunde sikre bevis for at det blei holdt beitedyr i Sør-Norge (jfr. kap. 9). Disse forskyvningene i bildet av funnspredninga synes å ha inntruffet nokså brått, og gir inntrykk av å være et mønster mer enn tilfeldigheter: Bruken av landskapet i MNb skiller seg fra de to foregående fasene. Dette må forstås som et endra bosetningsmønster sammenlikna med TN og MNa. Den forholdsvis store bruken av de høytliggende dalene som leder opp mot snaufjellet og Hardangervidda kan indikere at bosetninga skal knyttes opp mot et ekstensivt februk med forflytninger mellom beiter. Man må anta at man har drevet jakt og fangst i innlandet, sjøl om dette bestemt avvises av Østmo (1988a:228). Det at leira i de lavereliggende dalene også bebygges i MNb, kan forsterke dette: Leirjorda gir godt beite, men antas å ha vært for tung for den neolittiske formen for åkerbruk (se bl.a. Hafsten 1958:57; Østmo 1998:86). I et videre perspektiv synes vesentlige endringer å ha inntruffet over store deler av Sør-Norge i denne perioden: Også på Vestlandet synes bosetningsmønster og råstoffutnyttelse å endres betraktelig ved inngangen til MNb (Olsen & Alsaker 1984; A. B. Olsen 1992; Nærøy 1993). Sammenholdt med resultater fra andre undersøkelser ellers i Sør-Norge, anser jeg derfor endringene i landskapsutnyttelsen i Buskeruds MNb som vesentlige. Jeg mener de kan være så vesentlige at man kan snakke om et sannsynlig resultat av en begynnende, og raskt voksende, jordbruksøkonomi i form av februk med en viss betydning for økonomien, spesielt mot slutten av perioden (sml. Fægri 1944; Bakka & Kaland 1971; Østmo 1988a; Prescott *in press*).

10.10. Seinneolittisk tid-eldre bronsealder I (ca 2350-1500 f.Kr.)

Det er i første rekke flintdolker og enkle skafthulløkser som knyttes til denne siste fasen, sammen med bl.a. sigder og visse stridsøkser. Denne fasen er betydelig lengre enn de tre andre, men fordelt på antall år er likevel funna fra SN-EBA I (ca 350 stk) vesentlig høyere enn i noen av de andre fasene, med et snitt på om lag 4,1 storredskaper pr år (sml. Østmo 1988a:117-122). Delvis som et resultat av dette, skal omtrent halvparten av grav- og offerfunn plasseres i SN-EBA I (se kap. 7; app. XI-XII). Som i de foregående fasene, har de tettest befolka delene av fylket også i SN-EBA vært områdene ved Røyken-Lierfjorden, Eikerfjorden og rundt Tyrifjorden. Hurum kan vise til ytterligere økning i funnfrekvens i forhold til MNb, og videre viser mange SN-funn fra tidligere tynt befolka områder i de midtre delene av fylket at det i SN har foregått en viss ekspansjon reint geografisk, i hovedsak i de lavereliggende strøka. Eksempelvis er økningen i SN-funn fra Sigdal og Krødsherad drastiske, og et betydelig antall funn stammer fra Kongsberg og langs småelvene i Sokna-traktene i Ringerike, mellom Sperillen og Krøderen. Ingen av disse områdene har hatt særlig høy funntetthet i tidligere perioder. I Nore & Uvdal, derimot, er antallet funn halvert sammenlikna med MNb, mens kommunene i Hallingdal har om lag det samme antallet som i MNb. Spesielt tydelig er dette i spredninga av de enkle skafthulløksene. Øyene og holmene i Tyrifjorden, som var lite utnytta i MNb blei i SN igjen tatt i bruk i stor grad. Dette tolkes ikke som strandbundet bosetning, men skal trolig heller ses i lys av grunnforholda, og utnyttelse av den rike tilgangen på veldrenert morenejord her. Dette poenget kommer jeg tilbake til seinere i kapittelet.

Jevnt over er funna i Buskeruds tilknytta sandjord langs elvene og på morenerygger, og utnyttelsen av sandjorda ser altså ut til å ha vært mer intens i SN-EBA I enn tidligere i yngre steinalder. Denne prosessen kan ha tatt til i slutten av MNb (se ovenfor). Områder i innlandet som synes å ha vært lite i bruk i yngre steinalders tidligere faser, ser altså ut til å ha blitt tatt mer i bruk i yngre steinalders siste del, spesielt områdene mellom lavlandet nær Oslofjorden og fjelldalene, mens de høytliggende dalene nord i fylket brukes mindre, relativt sett, enn før. Funnspredninga gir altså et inntrykk av betydelig fortetting i de lavereliggende områdene. Ei liknende utvikling er også påpekt for deler av Hedmarks og Opplands vedkommende i SN (Hagen 1987:44; sml. Boaz 1998:315-325).

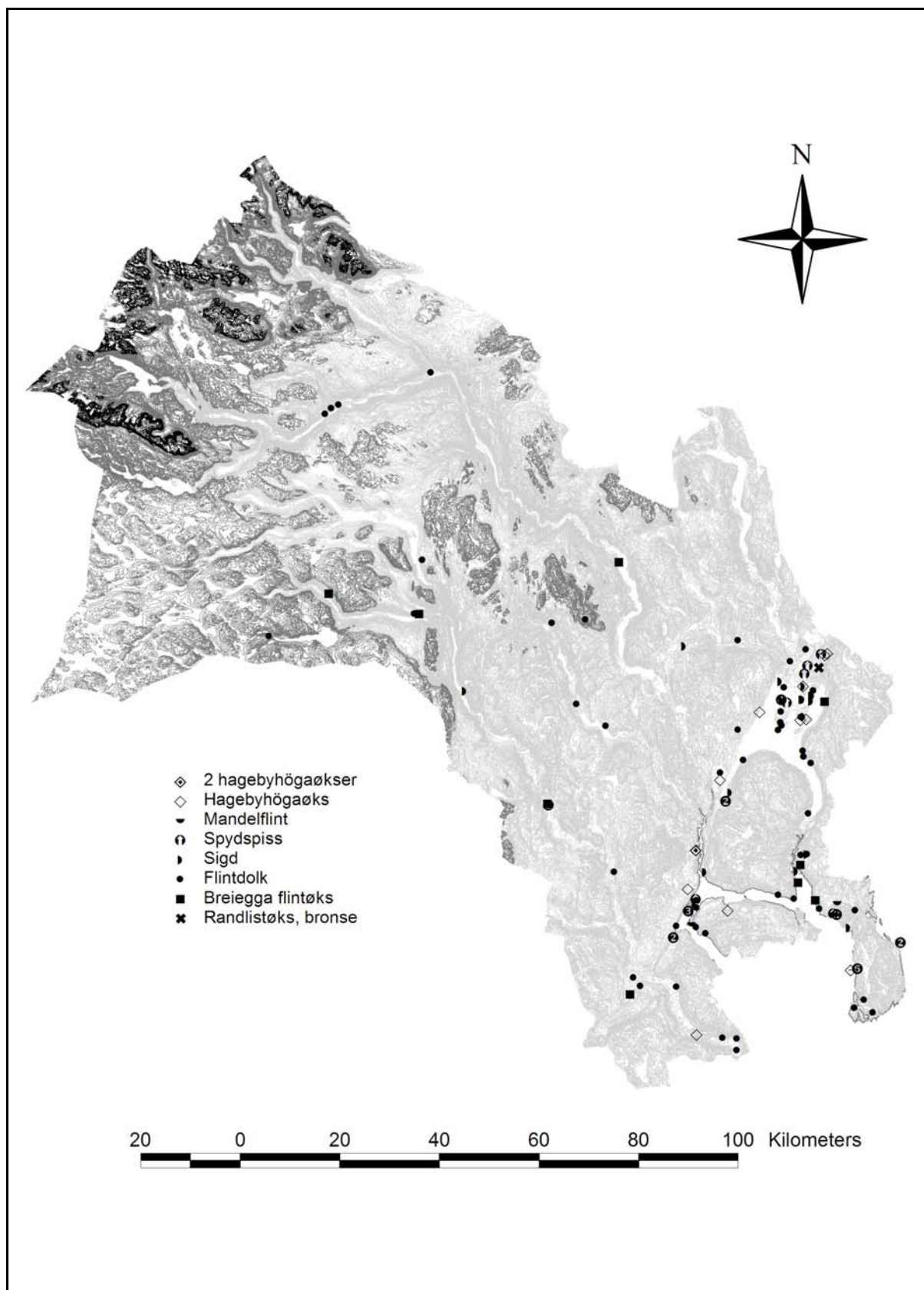

Fig. 10.5: Spredningskart som viser diverse funn fra SN-EBA I i Buskerud. Havnivå satt til 20 m. >1500 m.o.h.= svart, >1000 m.o.h.= grått, <1000 m.o.h.= lys grått.

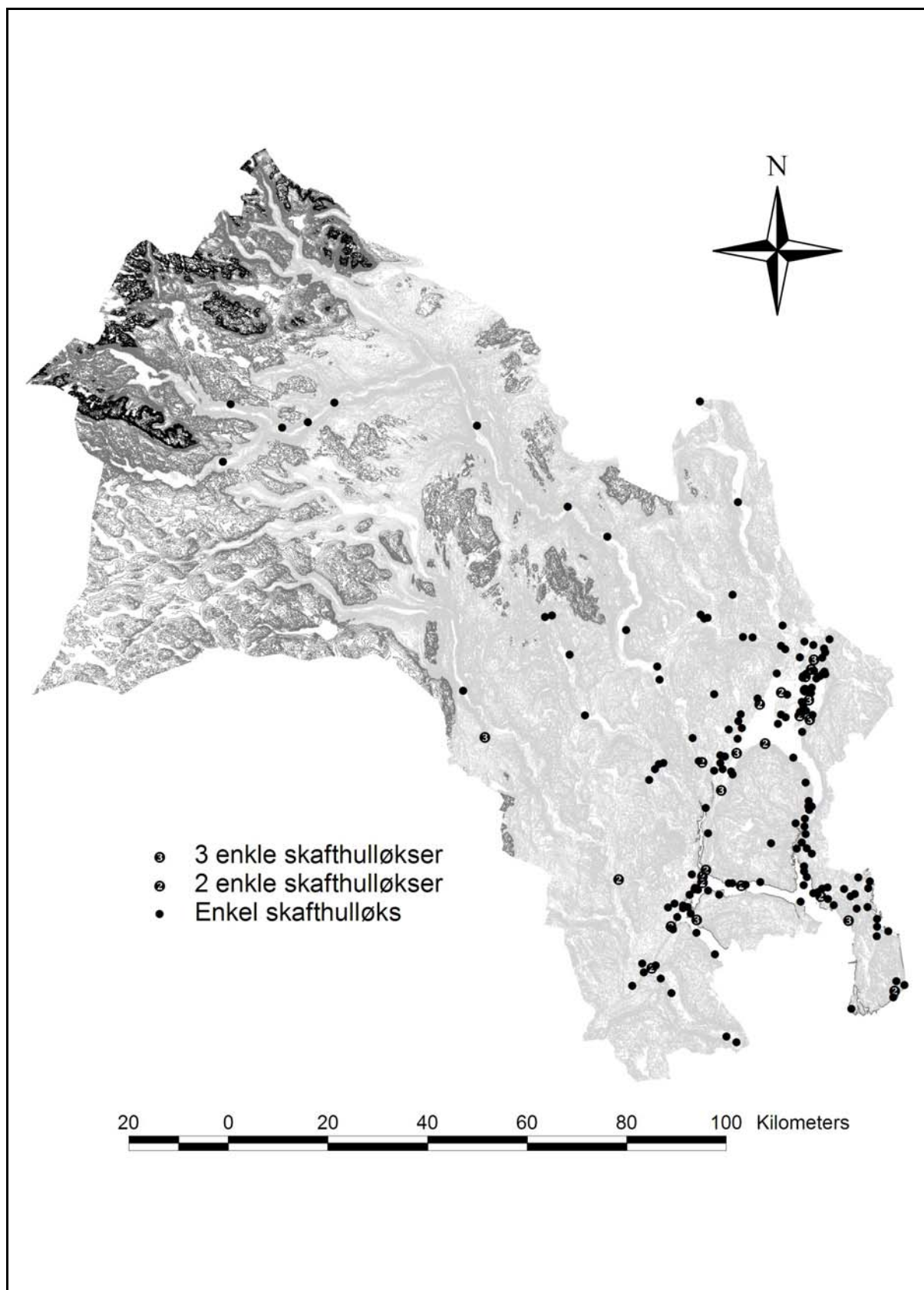

Fig. 10.6: Spredningskart som viser funn av enkle skaftthulløkser fra SN-EBA I i Buskerud. Havnivå satt til 20 m. >1500 m.o.h.= svart, >1000 m.o.h.= grått, <1000 m.o.h.= lys

10.11. Jordbruk i SN-EBA I?

Gjennomgangen av funna fra denne siste av de fire neolittiske fasene, visualisert i fig. 10.5 og 10.6, viser en geografisk og kvantitativ spredning i denne fasen i forhold til i MNb. Siden det er gjort flere funn i områder uten funn fra de foregående fasene, kan SN kalles en landnåmsfase. Dette landnåmet har imidlertid ikke omfatta hele fylket og alle dets mangfoldige økologiske soner, men viser en langt sterkere konsentrasjon til sandjord i lavlandet enn funna fra de andre periodene. Dette viser endra bruk av landskapet, og er i seg sjøl en pekepinn på at endringer i bosetningsmønsteret, og dermed trolig også i ervervet, kan ha funnet sted. Den mest tallrike gjenstandstypen fra SN-EBA I, de enkle skafthulløksene, settes gjerne også i sammenheng med en slik bebyggelsesekspanasjon, og det antas at de kan ha blitt brukt til bl.a. å rydde land (Østmo 1978:186-188; Burström 1995; Lekberg 2000). Ei spesiell funngruppe, nemlig de flatehogde flintsigdene, er en mer direkte kilde til forståelsen av den seinneolittiske økonomien enn funnas spredning i landskapet. Snaut 20 sigder kjennes fra Buskerud, men trolig er sigdene underrepresentert i SN-materialet. Dette kan skyldes deres ofte beskjedne størrelse, samt at de ofte blir funnet i fragmentert tilstand (Østmo 1988a; Rønne 2003a, 2003b). Derfor har trolig slike sigder ofte blitt sekundært opphøgd. Over halvparten av sigdene fra Buskerud er funnet på den fruktbare sandjorda i Hole og Ringerike, i et område hvor flere av fylkets største gårder i dag ligger (se følgende avsnitt, samt app. V). Sigdene har vært brukt til å skjære korn med, og de er dermed sikre bevis på at åkerbruket var til stede i Buskerud i SN. Korndyrking blei også drevet nokså langt oppe i elvedalene, noe en sigd fra Kravik ved Kravikfjorden i Nore & Uvdal viser. Det at det ikke kjennes liknende redskaper til kornhøsting fra de foregående neolittiske fasene kan styrke tanken om at korndyrking ikke var etablert i Sør-Norge før i SN, noe også de naturvitenskapelige resultatene tyder på. Fra overgangen MNb-SN stammer også de eldste sikre, norske dateringene av knokler fra tamme beitedyr, som viser at også beitedyr inngikk i økonomien (Skjølsvold 1977:69; Prescott *in press*). Trolig har februk, og en mulig praksis med setring i fjellet, vært viktige i sørnorske fjelltrakter i SN-EBA I (Prescott 1991, 1995, 1996, *in press*). Det skal imidlertid påpekes at ingen naturvitenskapelige undersøkelser fra Buskerud direkte kan bygge opp om dette (se kap. 9).

Fig. 10.7: Illustrasjonsfoto som viser hvordan flintsigdene har vært montert og hvordan de blei brukt. Etter Ø. K. Johansen 1994:133.

Så godt som alle SN-funna fra Buskerud stammer fra steder med veldrenert sandjord, og skiller seg fra MNbs spredningsmønster. Sannsynligvis er dette bildet et resultat av ei større omlegging av økonomien: Jordbruket i form av åkerbruk synes å ha etablert seg nokså raskt og over et stort område i SN, med bygg og hvete som de viktigste kornsortene (jfr. Bakka & Kaland 1971; Østmo 1998:99; Prescott *in press*). Jeg vil nedenfor komme inn på hvordan denne etableringa kan ha foregått, og hvilken rolle bosetningsformen har hatt.

10.12. Kort om bygningshistorie

Jeg har ikke gått gjennom yngre steinalders boplasser fra Buskerud i denne avhandlingen, verken det littiske materialet (avslag og småredskaper) eller tufter. Jeg vil her likevel kort skissere og trekke veksler på boplassmateriale som kan bidra med informasjon om samfunnsstruktur og erverv: Det fins få veldokumenterte tufter fra østnorsk neolitikum. Det generelle inntrykket som gis av slike fra TN og hele MN, er at de er varianter av enkle, runde gammer eller teltliknende konstruksjoner, slik de også kjennes fra SM (G. Gjessing 1945:176-191; Skjølsvold 1977:226-253; sml. Mikkelsen 1989; Boaz 1998; Jaksland 2002; Glørstad 2004a:69). Langt de fleste boplasser vi kjenner fra neolittisk tid, både med og uten bygningsrester, har klar tilknytning til jakt, fangst og fiske, enten ved kysten eller i fjellet (se Mikkelsen 1989; Østmo 1991:27). Fra Sør-Sverige og Danmark kjennes det rester etter større og mer permanente bygninger alt fra TN av, nemlig toskipa, rektangulære langhus, hvor taket har vært båret oppe av jordgravde stolper (M. Larsson 1992; Tesch 1992:292-296, 1993; Nielsen 1998:11; Malmer 2002:21-22). De eldste kjente langhusa i Norge er datert til SN (Johnsen & Prescott 1993; Børsheim m.fl. 2001; Børsheim 2005; Rønne 2003a, 2003b, 2005; Diinhoff 2005; Prescott *in press*; se også Hagen 1953; Løken 1998 m/henv.). Slike hus må

tolkes som bosetning som har vært fast tilknyttet organiserte tun i en regelrett gårdsbebyggelse (Rønne 2003a, 2003b, 2005; Glørstad 2004a:69-77; sml. Børsheim 2005:57; Diinhoff 2005:46). Det er ikke gjort funn av slike hus i Buskerud. Likevel må det antas at man har hatt en tilsvarende gårdsbebyggelse også her, kanskje med en særlig tetthet på Steinsletta i Hole kommune, hvor det bl.a. er funnet forholdsvis mange sigder.

Fig. 10.8: Steinsletta i Hole kommune, med Steinsfjorden i bakgrunnen til venstre. I dette fruktbare området er tettheten av flintsigder og enkle skafthulløkser spesielt høy (jfr. Fig. 10.5 og 10.6). Det er rimelig å anta at flere gårder ble etablert her tidlig i SN, med økonomisk basis i åkerbruk, à la gårdene ved Svinesund. Flere av fylkets største gårder ligger i dette området i dag. Blant dem er Stein gård, hvor Halvdanshaugen ligger, som sees på en lav høyde til venstre i bildet. Mot sør-sørøst. Foto: G. Reitan.

Huset er av Hodder (1990) tillagt stor betydning ved etableringa av jordbruket i Europa, både når det gjelder bofasthet, men også når det gjelder symbolikk og mentalitet (se også Tilley 1996; Sherratt 1998a). Hodder hevder bl.a. at huset har bidratt til å danne og å opprettholde skillene mellom naturen og det ville på den ene sida, og kulturen og det temma på den andre (hhv. *agrios* og *domus*). Man kan tenke seg at all investering av arbeid og tid i bygginga av et langhus gjør huset til noe av kjernen i det å knytte bånd mellom mennesker og steder (jfr. Løken 1998). Den bebyggelsesarkeologiske empirien fra Sør-Norge synes å understreke

tendensen man kan lese ut fra det øvrige neolittiske gjenstandsmaterialet; en tendens som forsterkes av flere husfunn fra EBA (Hagen 1987; Løken 1998). Langhusa ser ut til å opptre omtrent samtidig med de første sikre tegna til ei etablering av jordbruket. Arkitekturen har trolig vært en sentral del i denne sosioøkonomiske prosessen, sjøl om andre typer boplassfunn viser at man også i SN utnytta andre ressurser enn dyrkbar jord og beitemark (se Østmo 1993a; Prescott 1995). I SN-gårder av denne typen har flere forskere ment å ane røttene til seinere gårdsbosetning (se bl.a. Mikkelsen 1988; Østmo 1988a; Løken 1998). Med langhuset må man anta at psykologiske og mentale sider ved struktureringa av hverdagen og den gjentakende, sosiale praksisen har endra seg, med nytt syn på omgivelsene (både landskap og bosetning), som må ha skilt seg fra de foregående periodenes rådende oppfatninger om de samme fenomenene. Jeg regner det som sikkert at slike neolittiske gårder med langhus også fantes i Buskerud fra SN av.

11. HJEMLIGE STRUKTURER OG YTRE PÅVIRKNING

11.1. Seinmesolitikum

Mot slutten av seinmesolittisk tid har samhandlinga økt mellom jegerfolk i tilknytning til Skagerrak og deler av Østersjøen og de såkalte båndkeramiske bondekulturene i løssområdene i sør (Stafford 1999; Price 2001b; Fischer 2002; Klassen 2002). Gjenstander, ideer og impulser har bevega seg mellom folkegrupper og på tvers av økonomiske ulikheter mellom gruppene. De klare bevisa for denne kontakten er de såkalte skolestøksene. Flere titall slike er funnet i SM-kontekster i Øst-Danmark og Sørvest-Sverige opp til Halland, men trolig er de produsert i det østlige Sentral-Europa (Fischer 1993, 2002; Hartz, Heinrich & Lübke 2002; Malmer 2002; Klassen 2002). Den begynnende sørskandinaviske leirkarframstillinga i SM skal trolig ses i lys av de samme forholda (Andersen 1973). Trolig var man også i Sørøst-Norge kjent med denne overregionale kontakten (se bl.a. Glørstad 2002c:14-17). Jeg vil tro at en mental tilnærmingssprosess mellom folk i Skandinavia har pågått samtidig. Denne har vært både en nødvendig forutsetning for og et produkt av denne gradvis økende samhandlinga.

11.2. Tidligneolitikum og mellomneolitikum A

Overbevisende data viser at de første forsøk på å dyrke jord og å holde tamme beitedyr blei gjort i Danmark og i det sørlige Sverige rundt 4000 år f.Kr. (Persson 1999; Fischer 2002). I kjølvannet av dette dukka en del nye materielle innslag opp, og bl.a. slipte spiss- og tynnakka flintøkser, samt leirkar med S-forma profil blei i TN nokså vanlige innslag blant folk over det meste av Den skandinaviske halvøy, også i Norge. Med dette blei et større geografisk område innlemma i et felles nettverk hvor utveksling av bl.a. flint og leirkar var viktige element. Det er dette nettverket vi kjenner som TRB. Likevel kan man, som vist ovenfor, ikke si at TRB-befolkninga i Buskerud har hatt riktig den samme livsstilen som TRB-folk i Skåne og Danmark. Det gikk nemlig lang tid, trolig så mye som 1500-2000 år, før jordbruket kom til å spille noen vesentlig rolle i subsistensøkonomien i området jeg har undersøkt. Ressursutnyttelse og bruk av bergart som råstoff til økser kan ha inngått i disse tradisjonene (jfr. Olsen & Alsaker 1984; Gjerland 1985:145-148). Samhandlinga med jordbrukende TRB-grupper i sør og sørøst har imidlertid vedvart, noe ravsmykker og flintøksene vitner om (se bl.a. Østmo 1984:61, 1985:75 m/henv; Mjærum 2004). Ved overgangen mellom TN og MNa har skikken med å bygge megalitter nådd Øst-Norge og Buskerud: Kanskje har hele fire dysser stått ved Rødtangen på sørøstspissen av Hurumlandet, mens det bare kjennes ett

tilsvarende gravminne ellers i landet, nemlig på Skjeltorp ved Fredrikstad. Tre av disse er arkeologisk undersøkt, men alle har vært dårlig bevart, og funna i dem er få (Lindblom 1980; Østmo 1983, 1985). Til sammenlikning fins det hele 45 megalitter bare i Båhuslen, rett sørøst for Østfold, (Malmer 2002), mens det opprinnelige antallet i Danmark er anslått å ha vært opptil 25 000 (Skaarup 1993:104; Kaul 1998:8). Det beskjedne antallet storsteinsgraver i Norge er i seg sjøl et tegn på at den østnorske TRB-befolkninga ikke helt har fulgt de samme gravskikkene som i Sør-Skandinavia (jfr. Østmo 1983:31, Østmo 1988a:217, 1990a:19; sml. Hinsch 1955:16). Følgelig har de neppe hatt helt de samme religiøse forestillingene. Ut fra kjente boplassfunn og storredskapenes spredning å dømme har heller ikke byggeskikken og organiseringa av bosetninga fulgt samme mønster i Buskerud som i Sør-Skandinavia. Sammenholdt med de økonomiske ulikhetene, har etter alt å dømme folks oppfatninger og holdninger til det østnorske landskapet og omgivelsene også vært av en annen karakter her enn i andre områder med andre omgivelser og en annen økonomi. Jeg vil hevde at disse ulikhetene uttrykker forskjeller som bunner i tradisjoner og sterke strukturer. Disse kan ha opphav i for eksempel tankesett og mytologi, som igjen kan ha sprunget ut som psykologiske resultater under påvirkning av naturomgivelsene (sml. Sharp 2001): Jeg mener funna fra TN og MNa i Buskerud viser at man i de to første fasene av yngre steinalder har opprettholdt en livsstil som i liten grad skilte seg fra den som befolkninga i området hadde i det samme område i seinmesolittisk tid, til tross for enkelte nye, materielle innslag. Det østnorske landskapet har vært rikt på fisk og jaktbart vilt, noe som kan ha gjort fedrift og åkerbruk til lite attraktive valg.

Jeg har ovenfor kontekstualisert en del neolittiske løsfunn, og plassert dem i kategoriene offer eller graver. Slike regnes som intensjonelle, religiøse nedleggelser som jeg har forsøkt å tolke som ulike varianter av tidskapsler. Disse har hatt til hensikt å skape ontologisk sikkerhet, og har slik fungert som sosiale anker (Giddens 1984:50). De har gitt trygge rammer i en foranderlig verden, bl.a. ved å opprettholde og til stadighet å gjenskape de rette forbindelsene mellom menneskene og gudene. Gjentatte funn i et begrensa område kan røpe at befolkninga her har reprodusert viktige sosiale strukturer ved stadig å legge ned tidskapsler med bestandige gjenstander som ved nedleggelsen blei fjerna fra samtidas dynamikk. De har fungert som en form for livsforsikring med et klart framtidsperspektiv, slik at fortid, samtid og nåtid har inngått i legitimeringa av handlingene. Det later til at TRBs økser raskt har blitt integrert i den østnorske befolkningas religionsutøvelse. En slags sosial protokoll, materialisert ved typiske, vesentlige gjenstander, har virka som idealiserte og nærmest

platonske kapsler i offer eller gravanlegg. De har fungert som symboler på ”det uavhengelige” og grunnleggende ved en hel livsstil. Siden religiøse og ikke-religiøse handlinger vanskelig kan skilles fra hverandre, har dette hatt innvirkning på de fleste sider ved det levde livet i Buskerud i TN og MNa. Dette handlingsmønsteret var integrert i folks sinn. Handlinger som gikk på tvers av normen kan ha blitt sanksjonert gjennom jantelov-liknende strukturer. Jeg antar at dette også har omfatta et likhetsønske ved handlinger som har tatt form gjennom økseframstilling, øksebruk, subsistensøkonomi og boligbygging.

Alt i alt har dette lagt grunnlaget for kulturelle uttrykk som framstår som et mentalt, materielt og økonomisk kontinuum: De fleste sider ved Buskeruds levninger fra TRB-fasene TN og MNa skal forstås som opprettholdte tradisjoner for bosetning, erverv og nedleggelsesskikker, med røtter som strekker seg helt tilbake til SMs avslutning.

11.3. Mellomneolitikum B

Sammenlikna med de temmelig likearta TRB-fasene TN og MNa, er bildet av stridsøksfasen MNb et ganske annet: Funnas spredning i landskapet viser en annen ressursutnyttelse. Dette peker mot endra levesett og bosetningsform, og trolig en ny sosial organisasjon i forhold til TRB-fasen, kanskje med februk som sannsynlig bakgrunn (se bl.a. Hinsch 1956:185-187). Inntrykket av at MNb innebar noe annet og nytt sammenlikna med TRB, styrkes av det kjente gravmaterialet som fins i Norge (anf.arb.; Malmer 1975), som dermed uttrykker en annen religion, andre oppfattelser og holdninger; andre mentaliteter. Derfor går jeg ut fra at nokså store, kollektive endringer har funnet sted på det mentale planet. Likhetene mellom Øst-Norge og for eksempel det sørlige Sverige har kanskje vært større og flere i MNb enn hva det var under TRB-fasene. Derfor kan Buskerud og det norske Østlandet i MNb synes å være en innlemma del i et større stridsøkskompleks. Under TRB har kanskje impulsene, gjenstandene og de mentale endringsprosessene hatt mer preg av å krysse ei mental grense når disse blei sosialt akseptert her i Norge. I MNb synes Norge å ha vært den ytterste, nordvestre utstikkeren av kontinentale trender i vekselvirkning med lokale forhold som tradisjoner og økologiske faktorer. Disse endringene ser ut til å ha skjedd nokså raskt. Kanskje har vi i alt dette et av de klareste tegna på innvandring i forhistorien (se Hinsch 1956; Østmo 1988a; Kristiansen 1991; L. Larsson 1992; se imidlertid også Malmer 1975; Damm 1993)? Ei nyinnvandra folkegruppe kan være bakgrunnen for et annet syn på omgivelsene, med nye skikker og normer for så vel utforming, som for bruk og henleggelse av økser. Det nokså enhetlige inntrykket de mange offerfunna etterlater seg viser at sosioreligiøse normer blei

fulgt, og ikke minst opprettholdt. På nytt har sosiale strukturer overstyrt de individuelle handlingenes potensiale for å etterlate seg spor, men i MNb ser det gjeldende verdiregimet å være resultat av et helt nytt sett med normer og oppfatninger. Utviklinga i Buskeruds og det øvrige Øst-Norges MNb skal i alle fall ses som utslag av større folkevandringer på Kontinentet, spesielt knytta til de såkalte snorkeramiske gruppene, og seinere til klokkebeegerkulturen (Hinsch 1956; Kristiansen 1991; Malmer 1962:822-878, 1975:113-115, 2002:176; se også Skjølsvold 1977; Glørstad 1996). Få sikre dateringer fra overgangsfasen mellom MNa og MNb gjør det imidlertid problematisk å trekke sikre slutninger omkring denne overgangsfasen (jfr. L. Larsson 1992).

Det er mange uavklarte spørsmål omkring den kulturelle, økonomiske og materielle utviklinga i MNb, og forholdet mellom stridsøkskulturene og TRB er stadig en av steinalderarkeologiens gåter (jfr. Prescott & Walderhaug 1995). Det som imidlertid synes klart, er at et nytt sett av verdier, mentaliteter og religiøse forestillinger blei etablert i Buskerud og ellers i Sør-Norge, og at de kulturelle forholda i MNbs stridsøkskultur kan tolkes som et normativt system som har skilt seg fra det man hadde i (SM,) TN og MNa (jfr. Aksdal 2000). Dette har omfatta både religiøse, økonomiske og mentale aspekter, og de kjente gravenes nokså homogene utforming kan peke mot et fastlagt, strukturert mønster for religionsutøvelse, som i form av gjentagelser har bidratt til å reproducere det gjeldende verdiregimet (Malmer 1975). Sosiale strukturer må derfor antas å ha hatt innvirkning på de fleste andre sider av samfunnslivet, og generelt på handlinger på den sosiale arena (panoptikon/catwalk, jfr. 5.11). Også her har trolig den norske topografien og økologien innvirka på disse forholda i noen grad. De naturgitte betingelsene på Østlandet kan igjen være noe av bakgrunnen for en viss annerledes-het også i MNb, om man sammenlikner med sørskandinaviske områder.

11.4. Seinneolitikum og eldre bronsealder I

Fra og med SN synes, som vist ovenfor, befolkninga i Buskerud å ha livnært seg i hovedsak som bønder, slik det ser ut for at befolkninga i det øvrige Sør-Norge har gjort (jfr. bl.a. Bakka & Kaland 1971; Østmo 1988a; Prescott *in press*). Storredskapene forholder seg strengt til lett dyrkbar sandjord i Buskerud. Et sannsynlig åkerbruk kan leses ut av funn av flintsigder blant disse. Dernest gir andre sørnorske funn av rydningsrøyser, rester etter langhus, samt funn av korn i sikre kontekster god grunn til å tro at slik gårdsbebyggelse også har eksistert i mitt undersøkelsesområde. I SN var altså Norge økonomisk ”på linje” med de sørskandinaviske

områdene (Østmo 1988a:231). Imidlertid er også denne perioden fattig på monumentale gravanlegg i Buskerud, sammenlikna med de hellekiste-rike områdene i Sverige (jfr. Heimann 2001; Østmo 2002). Med 13 graver (sikre og usikre medregna) er dog antallet graver betydelig større enn tallet for MNb (se Tab.7.2, jfr. app. XI). Funna fra norske, seinneolittiske graver og offer tyder etter min oppfatning på at også religiøse forestillinger var de samme som dem man har hatt i Sør-Sverige og Danmark. Min bakgrunn for å hevde dette for SNs del og ikke for TNs og MNas del, når andelen av denne periodens gjenstander som kan henføres til graver ikke er vesentlig større enn i de tidligere periodene, ligger nettopp i bosetningas økonomiske grunnlag: Fra og med SN var jordbruksøkonomien med sikkerhet etablert, og uatskillelig fra denne etableringa må også mentale forandringer ha funnet sted. I dette legger jeg at gårdene med de neolittiske langhusa, åkrene og rydningsrøysene, som etter alle solemerker også har funnes i Buskerud (om enn ikke arkeologisk påvist – ennå) vitner om en annen persepsjon av omgivelsene enn i de tre foregående fasene. De har hatt en langt mer bestandig karakter enn eldre neolittiske hustyper, og langhusa fra SN-EBA I som er dokumenterte i norsk jord synes å være bygd i henhold til et mønster og idéer, med klare likhetstrekk til samtidig gårdsbebyggelse i Sør-Sverige og Danmark (se under 10.7; Børshheim 2005:58). Skikken med religiøst motiverte offernedleggelser av gjenstander i blei ført videre også i SN-EBA. Mens arkitektur, åker og rydningsrøysen kan ha overtatt som forankring til lokalmiljøet, kan den fortsatte skikken med å nedlegge tidstypiske gjenstander (jfr. app. XII; sml. Bårdseth 1998) ha blitt tillagt ei sentral betydning når det gjelder fruktbarhet i åkerbruk og avling.

Den kontinentale *klokkebegerkulturen* og den økende metallbruken var trolig viktige elementer i bakgrunnen for den skandinaviske utviklinga i overgangsfasen mellom MNb og SN, og den seinere *Ûnetice-kulturen* har vært en del av bakgrunnen for utviklinga i overgangen mellom SN og EBA (Sherratt 1998b): Både flintøkser med breie, utsvingte egger og flatehogde flintgjenstander som flintdolker og pilspisser med agnorer kan ses som en littisk respons til kontinental bronseteknologi (se bl.a. Prescott 1996; Vandkilde 1996b; Ø. K. Johansen 2000; se også Skjølsvold 1977 om funn av klokkebeger fra sein MNb på Slettabø, Jæren). Til forskjell fra de svært usikre dataene omkring jordbrukets rolle i TN og hele MN, har man i SN tydelig akseptert en annen sosial praksis. Denne nye livsstilen har etter alt å dømme vært etablert over et stort geografisk område alt fra nokså tidlig i SN av. Jeg har vanskelig for å tro at slike djuptgripende endringer kan inntre i løpet av et hundreår eller to. Derfor skal kanskje MNb ses som en nøkkel til å forstå den videre utviklinga i SN og EBA.

Jeg vil tro at den økende overregionale samhandlinga på det europeiske kontinentet, og ikke minst integreringa av Øst-Norge i dette med MNb førte til ei gradvis nedbrytning i en sosial struktur med lange røtter (sml. Sharp 2001:189-194), og nye kanaler for kommunikasjon blei oppretta. Dette la forholda til rette for en endelig aksept av ny livsstil som resultat (jfr. Prescott & Walderhaug 1995; sml. Tilley 1984; Sharp 2001 om nedbrytning av sosiale strukturer). Kanskje siste del av MNb var en langsom mental modningsprosess, hvis påvirkningskraft man i TN og MNa aktivt hadde stagga.

Sammenfattende kan man si at normene for utforminga av de fleste storredskapene som var vanlige i Buskerud og det øvrige Øst-Norge i neolitikum har vært regulert av intersubjektive konvensjoner i Sør-Skandinavia. Bruken av dem og nedleggesesskikkene har imidlertid vært styrt av lokale, østnorske sosiale normer og strukturer. Med SN-EBA har trolig også disse skikkene hatt et konformt preg over store områder. Disse områdene har omfatta både Sør-Norge og resten av Skandinavia, med enhetlige kulturelle og økonomiske måter å markere sin rette, uavhengelige måte å leve og handle på. Med det mener jeg ikke at den siste av fasene i min firedeling av yngre steinalder er ikke å betrakte som ei avslutning, som på en ”pen måte” runder av perioden. I stedet utgjør denne fasen en periode som fortjener stor oppmerksomhet, siden det trolig er her at grunnlaget legges for videre utvikling gjennom resten av bronsealderen og inn i jernalderen (se Prescott 1991; Prescott & Walderhaug 1995). Sjøl om gjenstandene som har inngått i skikk og bruk endra seg til ulike tider, gir såvel byggeskikk, som erverv og offerskikker inntrykk av en ny, langvarig kontinuitet som tok til med SN. Kanskje kan røttene til det vi kjenner som ”gården” søkes så langt tilbake i tid som SN (jfr. Mikkelsen 1988; Rønne 2005).

12. SKIKK, BRUK OG ERVERV I BUSKERUDS NEOLITIKUM.

OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Den primære fokus i denne hovedfagsavhandlinga har vært å diskutere befolkningas økonomiske grunnlag gjennom neolittisk tid i Buskerud, analysert i et langtidsperspektiv. Som ei naturlig oppfølging av dette, har jeg også undersøkt når jordbruket synes å ha blitt en vesentlig faktor i ervervet. Dernest har jeg beskrevet de sosiale prosessene som jeg mener har danna bakgrunnen for den kulturelle (deriblant den økonomiske) utviklinga over tid, nærmere bestemt over de ca 2400 åra som danner analysens kronologiske rammer.

Som empirisk grunnlag har jeg undersøkt alle de neolittiske storredskapene fra Buskerud fylke, totalt omkring 630 gjenstander. Jeg har typologisert og datert alle disse, med unntak av de enkle skafthulløksene, som jeg har regna som sikre funn fra SN-EBA I. Med utgangspunkt i denne gjennomgangen, har jeg fordelt oldsakene på fire underperioder mellom ca 3900 og 1500 år f.Kr. (TN, MNa, MNb og SN-EBA I). Jeg har ikke operert med et skarpt skille ved overgangen mellom SN og EBA, fordi enkle skafthulløkser og flintdolker også var i bruk i EBA I. Funnopplysningene til alle gjenstandene er gjennomgått, og på bakgrunn av tilveksttekstene og typologiske kriterier har jeg framstilt disse geografisk og kronologisk: Funnstedene (gårdene) for gjenstandene er visualisert med ulike symboler på funnspredningskart for hver av de fire neolittiske fasene (se Fig. 10.2-10.6).

Med forbehold om noen av bergartsøksene, er gjenstandene fra Buskerud i all hovedsak av de samme typene som kjennetegner yngre steinalder også i Sør-Sverige og Danmark, allerede fra TN av (jfr. app. I-X). Jeg har imidlertid forsøkt å problematisere koblinga mellom de mange, i hovedsak løsfunne, neolittiske storredskapene og en jordbruksøkonomi (sml. A. W. Brøgger 1906; Østmo 1990a, 1998). Derfor har jeg behandla neolitikum som kun en kronologisk horisont, og jeg har ikke lagt noen stringent økonomisk betydning i periodebenevnelsen. Jeg mener man i større grad må forsøke å forstå østnorsk yngre steinalder ut fra de premissene som ligger til grunn for bosetninga i Øst-Norge, i første rekke naturforhold og tilgjengelige ressurser. Åpenbart har disse til alle tider vært sterkt innvirkende på praktiske forhold ved det levde liv, så som ferdsel og erverv. Jeg har hatt som utgangspunkt at slike faktorer, i samspill med religion, mytologi og tradisjon, også har hatt innvirkning på kognitive sider ved forhistoriske samfunn. Periodens lange varighet gir et godt utgangspunkt for å studere endringer, eventuelt fravær av endringer, i landskapsutnyttelsen i et langtidsperspektiv. Jeg

har derfor hevdet at de kulturelle uttrykk som oldsakene representerer har et delvis psykogenetisk opphav, og at deres relasjon til funnmiljøets ressurser kan undersøkes ved hjelp av en mentalitetshistorisk tilnærming.

For å få det arkeologiske gjenstandsmaterialet i "tale", har jeg bl.a. hentet inspirasjon fra den såkalte Annales-skolen, en retning innen historieforskninga med opphav i Frankrike. Historikere med bakgrunn fra denne tradisjonen har hatt fokus på kognitive sider ved fortidige samfunn, nærmere bestemt kollektive holdninger, oppfatninger og forståelser, som med en samlebetegnelse kan kalles *mentaliteter*. Annales-historikere etterstreber gjerne, gjennom punktnedslag i historien, å kartlegge handlingsmønstre, for så å gripe den bakenforliggende sosiale konteksten enkelthandlingene har sprunget ut av: Normer og strukturer. Slike undersøkes best i et langtidsperspektiv, og dette kan kalles en kontekstuell måte å skrive historie på. En slik måte å granske fortida på, med grundige detaljstudier for deretter å slutte seg til et overordna, sosialt plan, har etter min mening en åpenbar relevans for arkeologien om man tolker gjenstander som uttrykk for handlinger: Både langtidsperspektivet og kognitive/mentale sider ved fortidige samfunn er blant arkeologiens hovedbeskjeftigelser (jfr. Hodder 1982a, 1986:121-155, 1987a, 1987b).

Jeg har ovenfor argumentert for at alle ting inngår i en stadig omformende og skapende dynamikk, og at ingenting bare *er*. Slik var det også i steinalderen, da den overregionale samhandlinga mellom østnorske og danske og sørsvenske grupper tiltok alt i SM, og fortsatte inn i neolittisk tid. I dette har utveksling av gjenstander, impulser og ideer vært sentralt, og en begynnende jordbruksøkonomi kan spores fra tidlig TN i Sør-Skandinavia. Jeg har i denne avhandlinga kommet fram til at materialet fra Buskerud ikke gir grunnlag for å hevde ei like tidlig etablering av en økonomi basert på jordbruk. Etter mitt syn kan ikke februk og åkerbruk påvises med sikkerhet før i SN, men med et mulig begynnende jordbruk i løpet av MNb. Buskeruds funnmateriale fra neolitikums to første faser (TN og MNa), derimot, viser ikke vesentlige endringer i utnyttelsen av landskapets ressurser i forhold til mesolitikums avslutning. Jeg mener dette tydeliggjør at man under de to TRB-fasene aktivt har gått inn for å bevare en tilstand, deriblant levevis og erverv. I sosiologien anerkjennes det at praksis, definert som ulike typer handlinger utført i en sosial setting, kan forstås som et resultat av strukturer. Samtidig vil praksis, i kraft av gjentakelser, også bidra til å opprettholde de samme strukturene som handlingene springer ut av (Giddens 1981, 1984; Sartre 1991). I tråd med dette begrenses enkeltmennesker, som aktører på den sosiale arena, til å utføre handlinger

innenfor visse rammer, eller normer, som til enhver tid er gjeldende. Paksis som avviker fra normen kan sanksjoneres av fellesskapet. Den sosiale gruppa man tilhører vil dermed fungere som det jeg har kalt et *normalitetstribunal*, slik at gjeldende normer reproduseres. Normer og strukturer vil kunne stagge påvirkningskrafta fra impulser utenfra, og slik vil de samtidig bidra til å forsinke endringsprosesser: De skaper en bevissthet hos aktørene, og reproduserer kort og godt den gjeldende samfunnsformen og dens gjeldende verdiregime. Gjenstander kan innta sentrale roller i slik praksis, og så vel utforming, som bruk og henleggelser av gjenstander må antas å ha vært omfatta av et tilsvarende system av sosiale konvensjoner gjennom hele neolitikum. Særlig sentrale har trolig symbolsk og sosialt viktige saker som redskaper, våpen og leirkar vært, slike som vi med sikkerhet kan si har inngått i religiøs praksis i form av offernedleggelser og som gravgods (jfr. Weiner 1992; Godelier 1999). Jeg har tolka disse to funnkategoriene som *tidskapsler*, hvor visse gjenstander har fungert som tingliggjorte symboler på en uavhengelig ”kulturell kjerne”. Slike har vært som sosiale anker med den hensikt å garantere hverdagslig stabilitet, og å bevare en viss levemåte inn i framtida. Gjentatte nedleggelser i et område kan ha gitt ei kobling også bakover i tid, til foregående generasjoner som har levd på samme vis i samme miljø.

På bakgrunn av dette, og med støtte i at det er funnet få sikre, typiske gravfunn fra neolitikum i Buskerud som ellers i landet, samt at langhustradisjonen ser ut til å ha opptrådt først fra SN av, har jeg forsøkt å vise at strukturer, mentale forhold, religiøse forestillinger og tradisjoner ikke har vært helt de samme i det meste av Norge som i Sør-Skandinavia. Noe av årsaken til dette har jeg påstått kan ligge i de norske naturforholda, som jo er av en ganske annen karakter enn det landskapet man finner i Sør-Sverige og Danmark. Slik jeg ser det, har dette bokstavelig talt danna kulissene for, og kanalisert, den østnorske makropsykologien. Rike ressurser i en variert fauna på land og til sjøs kan ha ført til at en sosial aksept av et erverv som involverte dyrking eller februk ganske enkelt var lite interessant i Norge. Gjennomgripende mentale (herunder også religiøse) endringer måtte altså til for at februk og åkerbruk skulle slå rot på Østlandet. Jeg har tolka det tidlige SN som det virkelige gjennombruddet for det nye ervervet, muligens som et resultat av en lang tilvenningsfase representert ved MNb. Med stridsøkskulturene, og deres overregionale kontaktnett og opphav i folkevandringer blant jordbrukende grupper på Kontinentet (også til Norge?), har den gamle TRB-tradisjonen blitt brutt ned.

I denne avhandlinga har jeg diskutert jordbrukets rolle og dets etablering på Østlandet. Jeg mener storredskapene fra Buskerud har utgjort et tilstrekkelig representativt materiale for å kunne belyse denne utviklinga, og jeg har kommet fram til at jordbruksøkonomien trolig blei etablert på et noe seinere tidspunkt på Østlandet enn det tidligere har blitt hevda. Min analyse av materialet fra Buskerud er forhåpentligvis med på å male et rikere bilde av neolittisk tid på Østlandet. Det er ikke foretatt liknende undersøkelser i denne utstrekninga tidligere, og jeg vil hevde at mitt bidrag kan komplettere og nyansere vår oppfatning av perioden (sml. Østmo 1988a, 1998; Mikkelsen 1989). Med funnspredningskart og ei kognitiv tilnærming til materialet og den landskapsutnyttelsen dette ser ut til å være uttrykk for, har jeg dernest forsøkt å vise en fruktbar måte å gripe det neolittiske materialet an på. Bl.a. har jeg vist at periodebruddet mellom mesolitikum og neolitikum bærer preg av å være et "skinnbrudd". Perioden fra SM til og med MNa skal helst ses som ei tid med høy grad av kontinuitet; mer enn av endring, slik jeg ser det. En liknende karakteristikk kan gjelde for tida fra tidlig i SN, store deler av bronsealderen og opp mot den eldste jernalderen (jfr. Prescott 1995, *in press*). SN og EBA synes å preges av kontinuitet, mens mer gjennomgripende skifter har funnet sted innad i bronsealderen. Det er i ettertid at endringer framtrer, mens for folk som levde i området i den aktuelle tidsfasen har disse endringene gått så sakte, at de neppe har hatt noen oppfatning om endring i det hele tatt. Dette fordi de levde på den samme måten som de foregående generasjonene, og fordi de med sine repeterende handlingsmønstre reproduserte det levesettet som de kjente som sitt, som den rette måten å leve på. Dette har omfatta både utforming og bruk av gjenstander. De strukturelle forholda mellom mennesker og miljø, med ferdselsårer og boplassområder, påvirkes og endres imidlertid kontinuerlig, og er en pågående, strukturerende prosess (Fahlander 2003:5). Det er dette som er den lange varigheten, det Braudel har kalt *la longue durée*, makronivået i hans tidsmodell (se under 5.3). Mikronivået med enkelthendelsene, den korteste av Braudels intervaller, lar seg også undersøke i tilfanget av storredskaper fra Buskerud. Nedleggelser av slike saker i offer eller graver faller inn under denne kategorien av tid, i likhet med alle undersøkte boplasser. De er punktnedslag i fortida, som gjennom grundige undersøkelser kan fortelle oss noe om det beskrevne makronivået med de sosiale normene og strukturene. Mesonivået, derimot, er det vanskeligere å gripe fatt i, enda dette intervallet nok er å forstå som en nøkkelkontekst, særlig i forhold til endringsprosesser som foregår i et relativt høyt tempo. Et eksempel på en fase på dette konjunktturnivået vil jeg hevde er brytningstida mellom MNa og MNb, og trolig også tilsvarende overgangen fra MNb til SN.

Med dette berører jeg begrensningene som finnes i mitt perspektiv på yngre steinalder: I et langtidsperspektiv kan kortvarige endringsprosesser med begrensa omfang sløres av de store linjene. Blant temaene jeg ikke har diskutert, finnes bl.a. det indoeuropeiske spørsmålet og diskusjonen omkring den gropperamiske kulturen. Den førstnevnte problemstillinga er en lang og komplisert diskusjon som krever langt større detaljorientering enn hva jeg har hatt i min tilnærming. Dette temaet krever stor plass, og ligger noe på sida av hva jeg har framheva som vesentlig i min tolkning (se bl.a. Prescott & Walderhaug 1995; Østmo 2004a:49-50). Det gropperamiske spørsmålet er mer relevant, da dette er merkelappen på ei funngruppe som har vært sentral i forskningshistorien siden ca 1950, når det gjelder erverv i mellomneolittisk tid. GRK er likevel ikke drøfta. Det er først og fremst fordi jeg har hatt storredskapene som min primære kilde, mens GRK kjennetegnes, i den grad det finnes noen dekkende definisjon av kulturen, av kystnære boplassfunn med nettopp gropornerte leirkar (se bl.a. Skjølsvold 1977; Browall 1991; Østmo 2004b m/henv.). Verken boplassfunn eller leirkar har inngått i min undersøkelse. Det ville vært interessant å fått et klarere grep om forholda mellom TRB og STK i brytningen mellom MNa og MNb, og muligens kunne GRK bidra til å klargjøre flere spørsmål omkring økonomi og andre kulturelle forhold. Begge disse to skisserte diskusjonene kunne undersøkes best ved grundige studier i en slik mellomlang kontekst, og kan være sentrale temaer å gripe fatt i for framtidens forskning på yngre steinalder.

Jeg vil hevde at resultatene fra denne analysen av neolitikum i Buskerud kan kaste nytt lys over jordbrukets rolle i Øst-Norge, og ikke minst være med på å danne et rikere bilde av jordbrukets etableringsfase. Blant annet har jeg kommet fram til at det ikke er grunnlag for å hevde at fedrift eller åkerbruk har vært vesentlige økonomiske bærebjelker i samfunnsorganiseringa. Ikke før tidligst i MNb og ikke *med sikkerhet* før i SN kan arkeologiske og naturvitenskapelige data (sml. Østmo 1988a, 1998; Mikkelsen 1989). Som langt viktigere elementer i utforminga av den sosiale praksis har trolig folks mentaliteter vært. Slike forhold endres gjerne sakte og studeres derfor best i et langtidsperspektiv ("la longue durée"). Detaljerte punktnedslag i forhistorien kan gi fruktbare innblikk i handlingsmønstre, og ut fra dette kan man slutte seg til den sosiale arenaens normative og strukturerende aspekter.

13. LITTERATURLISTE

Aksdal, Jostein

- 2000 The Battle-Axe Culture in Western Norway. Form, Function and Context. I *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology*, redigert av D. Olausson & H. Vandkilde, s. 105-120. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 31. Lund.

Albrethsen, S. E. & E. Brinch-Petersen

- 1975 Graverne på Bøgebakken, Vedbæk. *Søllerødbogen*, s. 9-60. Søllerød.
- 1977 Excavation of a Mesolithic Cemetary at Vedbæk, Denmark. *Acta Archaeologica Vol. 47*, s. 1-28. København.

Andersen, Søren H.

- 1973 *Overgangen fra ældre til yngre stenalder i Sydskandinavien set fra en mesolitisk synsvinkel*. Tromsø Museums Skrifter 14. Tromsø.

Andersson, Magnus

- 2004 Domestication and the first Neolithic concept. 4800-3000 BC. I *Stone Age Scania. Significant places dug and read by contract archaeology*, redigert av M. Andersson, P. Karsten, B. Knarrström & M. Svensson, s. 143-190. Riksantikvarieämbetets Skrifter No 52. Lund.

Apel, Jan

- 2001 *Daggers, knowledge and power. The social aspects of flint-dagger technology in Scandinavia 2350-1500 cal BC*. Coast to coast-book no. 3. Uppsala.

Appadurai, Arjun

- 1986 Introduction: Commodities and the politics of value. I *The social life of things. Commodities in a cultural perspective*, redigert av A. Appadurai, s. 3-63. Cambridge.

Ariès, Philippe

- 1976 *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the Present*. Oversatt til engelsk av Patricia M. Ranum. London.

Ascher, R.

1974 How to build a time capsule. *Journal of Popular Culture* 8, s. 241-253.

Bailey, G. N.

1981 Concepts, time scales and explanations in economic prehistory. I *Economic Archaeology*, redigert av A. Sheridan & G. Bailey, s. 97-117. Oxford.

1983 Concepts in time in Quaternary prehistory. *Annual Review of Anthropology* 12, s. 165-192.

Bailyn, Bernard

1999 Braudel's Geohistory – A Reconsideration. I *The Annales School. Critical Assessments. Volume III: Fernand Braudel*, redigert av S. Clark, s. 13-18. London.

Bakka, Egil & Per E. Kaland

1971 Early Farming in Hordaland, Western Norway. Problems and Approaches in Archaeology and Pollen Analysis. *Norwegian Archaeological Review* 4/2, s. 1-35.

Barrett, John C.

1994 *Fragments from Antiquity*. Oxford.

2001 Agency, the Duality of Structure, and the Problem of the Archaeological Record. I *Archaeological Theory Today*, redigert av I. Hodder, s. 141-164. Cambridge.

Barth, Fredrik

1947 Nye muligheter for aldersbestemmelser av arkeologiske funn. *Viking XI*, s. 267-268.

1960 Diffusjon – et tema i studiet av kulturelle prosesser. I *Kultur og diffusjon. Bulletin nr.10*, s. 35-43. Oslo.

1969 Introduction. I *Ethnic groups and boundaries*, redigert av F. Barth, s. 1-38. Oslo.

1993 *Balinese worlds*. Chicago.

1994 *Manifestasjon og prosess*. Oslo.

2002 Towards a richer description and analysis of cultural phenomena. I *Anthropology beyond culture*, redigert av B. King & G. Fox, s. 23-36. Oxford.

Bauge, Sølvi

1960 Fylke. *KLNM* 5.

Bawa Yamba, C.

1992 Going there and getting there: the future as a legitimating charter for life in the present. I *Contemporary futures. Perspectives from social anthropology*, redigert av Sandra Wallman, s.109-137. ASA Monographs 30. London.

Becker, Carl-Johan

- 1948 *Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder. Studier over traktbægerkulturen i Danmark.* Aarbøger for nordisk oldkyndighed 1947. København.
- 1958 Den tyknakkede flintøkse. Studier over tragtægerkulturens svære retøkse i mellem-neolitisk tid. *Aarbøger* 1957, s. 1-37. København.

Berg, Evy

- 1986 *De neolittiske flintøksene i Vest-Norge. Typologisk/kronologisk inndeling. Bakgrunnen for flintøksenenes oppkomst, og forholdet til de lokale tradisjonene.* Upublisert hovedfagsavhandling. Universitetet i Bergen.
- 1993 Symbolic aspects of selected groups of Neolithic axes/adzes in Western Norway. *UO Årbok 1991/1992*, s. 69-84. Oslo.

Berger, Peter

- 1993 *Religion, samfund og virkelighed. Elementer til en sociologisk religionsteori.* Oversatt til dansk av Erik Lyng. Oslo.

Bergsvik, Knut Andreas

- 2004 Bofaste jeger- og fiskerfolk på Vestlandet. I *Før Norge ble Norge. Fra istid til jernalder*, redigert av Einar Østmo, s. 30-41. Oslo.

Binford, Lewis R.

- 1962 Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28, s. 217-225.
- 1977 *For Theory Building in Archaeology.* New York.

Bintliff, John

- 1991a The contribution of an Annaliste/structural history approach to archaeology. I *The Annales School and Archaeology*, redigert av J. Bintliff, s. 1-34. Leicester.
- 1991b (red.) *The Annales School and Archaeology*. Leicester.

Bjørn, Anathon

- 1924 *Stenalderstudier*. Videnskabselskapets Skrifter. II. Historisk-filosofisk Klasse 1924. No.5. Kristiania.
- 1926 Tidlig metallkultur i Øst-Norge. *Oldtiden XI*.
- 1928 *Bidrag til den yngre stenalder i Østnorge*. UO Årbok 1927. Oslo.

Bjørn, Anathon & Anders Nummedal

- 1930 Boplassfund fra yngre stenalder i Aust-Agder. *UO Årbok 1929*. Oslo.

Bloch, Maurice

- 1982 Death, women and power. I *Death and the regeneration of life*, redigert av M. Bloch & J. Parry, s. 211-230. Cambridge.
- 1992 What goes without saying. The conceptualization of Zafimaniry society. I *Conceptualizing Society*, redigert av Adam Kuper, s. 127-146. European Association of Social Anthropologists. London.

Bloch-Nakkerud, Tom & Inge Lindblom

- 1994 *Far etter folk i Hallingdal: På leiting etter den eldste historia*. Gol.

Boaz, Joel

- 1998 *Hunter-Gatherer Site Variability: Changing patterns of site utilization in the interior of eastern Norway, between 8000 and 2500 B.P.* UO Skrifter, Ny rekke Nr.20. Oslo.

Bourdieu, Pierre

- 1977 *Outline of a Theory of Practice*. Oversatt av R. Nice. Cambridge.
- 1995 *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo.
- 1996 Det kabylske huset – eller verden snudd på hodet. I *Symbolsk makt*, s. 7-27. Oslo.

Boyd, R. & P. J. Richerson

1985 *Culture and the evolutionary process*. Chicago.

Boye, Vilhelm

1879 Arkeologiske meddelelser. Årsberetning fra Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring 1878. Kristiania.

Braudel, Fernand

1972 *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. I/II. Oversatt av Siân Reynolds. New York.

1980 History and the Social Sciences: The Longue Durée. Oversatt av Sarah Matthews. I *On History*, s. 25-54. Chicago.

Briggs, Jean L.

1992 Lines, cycles and transformations: temporal perspectives on Inuit action. I *Contemporary Futures. Perspectives from Social Anthropology*, redigert av Sandra Wallman, s. 83-108. ASA Monographs 30. London.

Browall, H.

1991 Om förhållandet mellan trattbägarkultur och gropkeramisk kultur. I *Västsvenska stenåldersstudier*, redigert av Browall, Persson & Sjögren, s. 111-143. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter no. 8. Göteborg.

Brøgger, Anton Wilhelm

1906 *Studier over Norges stenalder I: Øxer uden skafthul fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge*. Videnskabsselskabets Skrifter 1906, I, No. 2. Kristiania.

1908 Norges vestlands stenalder. Typologiske studier. *BM Aarbog 1907*, I. hefte. Bergen.

1909 *Den arktiske stenalder i Norge*. Kristiania.

1925 *Det norske folk i Oldtiden*. Institutt for sammenliknende kulturforskning, Serie A, VI. Oslo.

Brøgger, W. C.

1905 *Strandliniens beliggenhed under stenalderen*. Norges geologiske undersøkelser no. 41. Kristiania.

- 1906 Bilag II: Om bergartene i de skafthulløse øxer af sten. I *Studier over Norges stenalder I: Øxer uden skafthul fra yngre stenalder fundne i det sydøstlige Norge*, av A. W. Brøgger, s. 165-175. Videnskabselskabets Skrifter 1906, I, No. 2. Kristiania.

Brøndsted, Johannes

- 1957 *Danmarks Oldtid I. Stenalderen*. København.

Burström, M.

- 1995 Gårdstankar. Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar. I *Hus & gård i det förurbana samhället*, redigert av H. Götberg m.fl., s. 163-178. Riksantikvarieämbetets Arkeologiska Undersökningar. Skrifter Nr 14. Stockholm.

Børsheim, Ragnar L.

- 2005 Toskipede hus i neolitikum og eldste bronsealder. *Primitive tider 7-2004*, s. 49-59.

Børsheim, Ragnar m.fl.

- 2001 Kvåle – bosetning og jordbruk fra steinalder til i dag. *Frå haug ok heidni 4*, s. 7-19. Stavanger.

Bårdseth, Gro Anita

- 1998 *Depot som arkeologisk kjeldekategori. Ein analyse av depot og depotskikk frå mesolitikum til førromersk jernalder i Sande og Volda kommunar, Møre og Romsdal fylke*. Upublisert hovedfagsoppgave, UiO.

Cabantous, Alain

- 1990 *Le ciel dans la mer: Christianisme et civilisation maritime (XVe-XIXe siècle)*. Paris.

Cederlund, C. O.

- 1961 Yxor av Hagebyhögatyp. *Fornvännen 1961*, s. 65-79.

Christensen, Lars Saabye

- 2001 *Halvbroren*. Oslo.

Clark, S.

- 1999 Introduction. Fernand Braudel. I *The Annales School. Critical Assessments. Volume III: Fernand Braudel*, redigert av S. Clark, s. vii-xi. London.

Clarke, David

- 1968 *Analytical Archaeology*. London.
1973 Archaeology: the loss of innocence. *Antiquity* 47, s. 6-18.

Connerton, Paul

- 1991 *How societies remember*. Cambridge.

Cornell, Per & Fredrik Fahlander

- 2003 *Social praktik och stumma monument. Introduktion till mikroarkeologi*. Gotarc serie C, arkeologiska skrifter no.46. Gøteborg.

Damm, Charlotte

- 1993 The Danish Single Grave Culture – Ethnic Migration or Social Construction? *Journal of Danish Archaeology 10-1991*, s. 199-204. Odense.

Danielsen, Anders

- 1970 Pollen-analytical late quarternary studies in the Ra district of Østfold, Southern Norway. *UB Årbok, Matematisk-Naturvitenskapelig serie 1969, No.14*. Bergen.

Dark, K. R.

- 1995 *Theoretical archaeology*. London.

Delumeau, Jean

- 1985 *Angst im Abendland: die Geschichte kollektiver Ängste im Europa des 14. bis 18. Jahrhunderts*. Oversatt til tysk av M. Hübner, G. Konder & M. Roters-Burck. Hamburg.

Diinhoff, Søren

- 2005 Tidlige jordbrugsbosætninger på Vestlandet med spor efter toskibede langhuse. *Primitive tider 7-2004*, s. 41-48.

Dobres, Marcia-Anne

2000 Introduction og Social Agency and Practice: The Heart and Soul of Technology. I *Technology and Social Agency. Outlining a Practice Framework for Archaeology*, redigert av M.-A. Dobres, s. 1-10 og s. 127-163. Oxford.

Durkheim, Émile

1957 *The Elementary Forms of Religious Life*. London.

Durrans, Brian

1992 Posterity and paradox: Some uses of time capsules. I *Contemporary futures. Perspectives from social anthropology*, redigert av Sandra Wallman, s. 51-67. ASA Monographs 30. London.

Ebbesen, Klaus

1975 *Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln*. København.

1978 *Tragtægerkultur i Nordjylland. Studier over jættestuetiden*. Nordiske Fortidsminder. Serie B – in quarto, Bind 5. København.

Elias, Norbert

1939 *Über den Prozess der Zivilisation I-II*. Frankfurt am Main.

Engelhardt, Conrad

1969 [1863] *Thorsbjerg Mosefund. Beskrivelse af de oldsager som i aarene 1858-61 ere udgravede af Thorsbjerg Mose ved Sønder-Brarup i Angel; et samlet fund, henhørende til den ældre jernalder og bevaret i den Kongelige Samling af Nordiske Oldsager i Flensborg*. København.

Eriksen, Thomas Hylland

2001 *Øyeblikkets tyranni. Rask og langsom tid i informasjonssamfunnet*. Oslo.

Evans, Christopher

1985 Tradition and the Cultural Landscape: An Archaeology of place. *Archaeological Review from Cambridge, Vol.4*, s. 80-94. Cambridge.

Fahlander, Fredrik

2003 *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*. Gotarc Series B no 23. Göteborg.

Febvre, Lucien

1999 Un livre qui grandit: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. I *The Annales School. Critical Assessments. Volume III: Fernand Braudel*, redigert av S. Clark, s. 3-12. London.

Fenton, M. B.

1984 The nature of the source and the manufacture of Scottish battle-axes and axe-hammers. *Proceedings of the Prehistoric Society* 50, s. 217-243.

Fett, Per

1960 *Førhistoriske minne i Fjordane. Davik prestegjeld*. Bergen.

Fischer, Anders

1974 Introduktionen af korn og kvæg i Sydsandinavien – en befolkningspres-model. *Kontaktstencil* 8, s. 91-111. København.

1993 Mesolithic inland settlement. I *Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark*, redigert av S. Hvass & B. Storgaard, s. 58-64. Århus.

2002 Food for feasting? I *The Neolithisation of Denmark. 150 Years of Debate*, redigert av A. Fischer & K. Kristiansen, s. 341-393. Sheffield.

Forssander, J.E.

1936 *Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas*. Skrifter utgivna av Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund XXII. Lund.

Foucault, Michel

1972 *Archaeology of Knowledge*. London

1977 *Overvåkning og straff*. Oversatt til norsk av Dag Østerberg. Oslo.

Fried, M. H.

1967 *The evolution of political society*. New York.

Fægri, Knut

- 1944 On the introduction of agriculture in Western Norway. *Geologiska Föreningen i Stockholms Förhandlingar* 66. Stockholm.
- 1945 A pollen diagram from the sub-alpine region of Central South Norway. *Norsk geologisk tidsskrift* 25, s. 99-126.

Giddens, Anthony

- 1981 *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Stanford.
- 1984 *The constitution of society*. Cambridge.

Gjessing, Gutorm

- 1945 *Norges steinalder*. Oslo.

Gjessing, Helge

- 1920 *Rogalands steinalder*. Stavanger.

Gjessing, Just & Tore Ouren

- 1983 *Det beste store Norge atlas*. Oslo.

Gjerland, Berit

- 1985 *Bergartsøkser i Vest-Noreg. Distribusjon sett i forhold til praktisk funksjon, økonomisk tilpassing og tradisjon i steinalderen*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.

Glob, P. V.

- 1945 Studier over den Jyske Enkeltgravskultur. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1944, s. 1-283. København.
- 1952 *Danske Oldsager, II. Yngre Stenalder*. København.

Glørstad, Håkon

- 1996 *Neolittiske smuler. Små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge*. UO Varia 33. Oslo.

- 2002a *Neolittisk renessanse. Hypoarkeologiske tekster om neolitikum i Sør-Norge*.
Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo. Acta Humaniora nr. 143. Oslo.
- 2002b (red.) *Svinesundprosjektet Bind I. Utgravinger avsluttet i 2001*. UO Varia 54. Oslo.
- 2002c Østnorske skafthullhakker fra mesolitikum. Arkeologisk og forhistorisk betydning –
illustrert med et eksempelstudium fra vestsiden av Oslofjorden. *Viking LXV*, s. 7-48.
- 2003 (red.) *Svinesundprosjektet Bind 2. Utgravinger avsluttet i 2002*. UO Varia 55. Oslo.
- 2004a (red.) *Svinesundprosjektet Bind 4. Oppsummering av Svinesundprosjektet*. UO Varia
57. Oslo.
- 2004b (red.) *Svinesundprosjektet Bind 3. Utgravinger avsluttet i 2003*. UO Varia 56. Oslo.

Glørstad, Håkon & Espen Uleberg

- 2002 200 års flid for massenes føtter eller digitalisering av Oldsaksamlingens funn fra
steinalder. I *UKM – En mangfoldig forskningsinstitusjon*, redigert av Ellen Høigård
Hofseth, s. 73-82. UKM Skrifter nr. 1. Oslo.

Godelier, Maurice

- 1999 Introduction. Concerning Things that are Given, Things that are Sold and Things that
must not be Given or Sold, but Kept. I *The Enigma of the Gift* av M. Godelier, s. 1-10.
Cambridge.

Grieg, Sigurd

- 1926 *Hadelands eldste bosetningshistorie*. Videnskabselskapets Skrifter. II. Historisk-
filosofisk Klasse 1925. No.2. Kristiania.
- 1943 *Vestfolds oldtidsminner*. Arkeologiske landskapsunderøkelser i Norge II. Oslo.

Gräslund, Bo

- 1974 Relativ datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi. *TOR XVI*.

Gustafson, Gabriel

- 1902 Den norske oldforskning; et tilbakeblikk og et fremtidsprogram. *Foreningen til norske
fortidsminnesmærkers bevaring. Aarsberetning for 1901*. Kristiania.
- 1906 *Norges oldtid. Mindesmærker og oldsager*. Kristiania.
- 1914 Megalitiske graver i Norge. *Oldtiden. Tidsskrift for norsk forhistorie*, s. 1-8.
Kristiania.

Hafsten, Ulf

- 1956 Pollen-analytic investigations on the late Quaternary development in the inner Oslofjord area. *UB Årbok 1956, Naturvitenskapelig rekke, Nr 8*. Bergen.
- 1958 Jordbrukskulturens historie i Oslo- og Mjøstrakten belyst ved pollenanalytiske undersøkelser. *Viking XXI/XXII*, s. 51-74.

Hagen, Anders

- 1953 Jydehaug. Jernalders gravfunn og steinalders åker. *Norveg. Tidsskrift for folkelivsgransking. Ny serie av Ord og Sed 3*, s. 211-227.
- 1987 Behov og vekst. Ekspansjon og arealbruk i Øst-Norge i neolittisk tid og bronsealder. *Viking L-1987*, s. 37-64.

Hansen, M. & H. Rostholm

- 1993 Single graves and Late Neolithic graves. I *Digging into the past. 25 years of archaeology in Denmark*, redigert av S. Hvass & B. Storgaard, s. 116-129. Århus.

Hartz, Sönke, Dirk Heinrich & Harald Lübke

- 2002 Coastal farmers – the neolithisation of northernmost Germany. I *The Neolithisation of Denmark. 150 years of debate*, redigert av A. Fischer & K. Kristiansen 2002, s. 321-340. Sheffield.

Hawkes, Christopher

- 1954 Archaeological Theory and Method. Some Suggestions from the Old World. *American Anthropologist 56*, s. 155-168.

Heimann, Curry

- 1995 Hällkistor och stenåldersöar. *Värmland förr och nu 1995. Årsbok från Värmlands museum, Årgång 92*, s. 40-52.
- 2001 The landscapes of gallery graves in Sweden. The use of gallery graves in the transformation of Neolithic landscapes. I *One Land, Many Landscapes. Papers from a session held at the European Association of Archaeologists Fifth Annual Meeting in Bournemouth 1999*, redigert av T. Darvil & M. Gojda, s. 85-95. BAR International Series 987, 2001.

Helgen, Geir

- 1977 Vind og vargtid på overgangen fra eldre til yngre jernalder. *UO Årbok 1975/1976*, s. 87-92. Oslo.

Helliksen, Wenche

- 1993 A. W. Brøggers ideer(?). Norsk arkeologi og europeiske trender på begynnelsen av 1900-tallet. *UO Årbok 1991/1992*, s. 21-26. Oslo.

Hexter, J. H.

- 1999 Fernand Braudel and the Monde Braudellien... I *The Annales School. Critical Assessments. Volume III: Fernand Braudel*, redigert av S. Clark, s. 30-84. London.

Hinsch, Erik

- 1955 Traktbegerkultur – megalitkultur. En studie av Øst-Norges eldste, neolitiske gruppe. *UO Årbok 1951-1953*, s. 10-177. Oslo.
- 1956 *Yngre steinalders stridsøkskulturer i Norge*. UB Årbok 1954. Bergen.

Hodder, Ian

- 1982a *Symbols in Action*. Cambridge.
- 1982b *The Present Past*. London.
- 1986 *Reading the Past. Current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge.
- 1987a The Contribution of the Long Term. I *Archaeology as Long-Term History*, redigert av I. Hodder, s. 1-8. Cambridge.
- 1987 b (red.) *Archaeology as Long-Term History*. Cambridge.
- 1990 *The domestication of Europe: structure and contingency in Neolithic societies*. Oxford.
- 1992 *Theory and practice in archaeology*. London.
- 2001 Introduction: A Review of Contemporary Theoretical Debates in Archaeology. I *Archaeological Theory Today*, redigert av I. Hodder, s. 1-13. Oxford.

Hougen, Bjørn

- 1946 Disenfunnet. Et dyssetids votivfunn fra Østre Aker. *Viking X*, s. 199-206.
- 1947 *Fra seter til gård*. Oslo.

Huby, Guro

- 1992 Trapped in the present: The past, present and future of a group of old people in East London. I *Contemporary futures. Perspectives from social anthropology*, redigert av Sandra Wallman, s. 36-50. ASA Monographs 30. London.

Høeg, Helge I.

- 2002 Resultatene fra den pollenanalytiske undersøkelsen på Hurum i Buskerud. Foredrag holdt under høsteskursjonen til Hurum/Holmsbu den 11.september 1999. *Det Norske Videnskaps-Akademi. Årbok 1999*, s. 261-284. Oslo.
- in press* *Resultater fra pollenanalytiske undersøkelser i Modum kommune.*

Højlund, Flemming

- 1975 Stridsøksekulturens flintøkser og –mejsler. *KUML 1973-1974*.

Indrelid, Svein

- 1973 Hein 33. En steinalderboplass på Hardangervidda. Forsøk på kronologisk og kulturell analyse. *UB Årbok, Humanistisk serie. 1972 No.1*. Bergen.

Ingold, Tim

- 2000 *The perception of the environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London.

Jaksland, Lasse

- 2001 *Vinterbrolokalitetene – en kronologisk sekvens fra mellom- og seinmesolitikum i Ås, Akershus*. UO Varia 52. Oslo.
- 2002 Berget 1 – en senmesolittisk boplass med hyttetuft. I *Svinesundprosjektet Bind I. Utgravinger avsluttet i 2001*, redigert av H. Glørstad 2002, s. 35-72. UO Varia 54. Oslo.

Jennbert, Kristina

- 1984 *Den produktiva gåvan. Tradition och innovation i Sydskandinavien för omkring 5 300 år sedan*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N° 16. Lund.

Johansen, Arne B.

- 1969 *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget I. Den teoretiske bakgrunn og det første analyseforsøk.* Bergen.
- 1978 *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget II. Naturbruk og tradisjonssammenheng i et sørnorsk villreinområde i steinalder.* Bergen.
- 1988 Tverrvitenskap. *Festskrift til Anders Hagen.* Arkeologiske Skrifter fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen No.4 – 1988, s. 167-178. Bergen.

Johansen, Erling

- 1957 Det første Kråkerøy. I *Kråkerøy. En østnorsk kystbygd*, redigert av K. W. Engebretsen, s. 36-105. Halden.
- 1976 Før byen ble by. I *Sarpsborg før 1839*, redigert av E. Johansen, L. Opstad & M. Dehli. Sarpsborg.

Johansen, Kristine B.

- 2000 Byttenettverk, allianser og aggresjon. Mellomneolittiske boplasser rundt Oslofjorden og i Bohuslen. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- 2002 Hvor gamle er Rødsmyratuftene? *Primitive tider* 5, s. 103-115.

Johansen, Øystein Kock

- 1981 *Metallfunnene i østnorsk bronsealder. Kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon.* UO Skrifter, Ny rekke Nr.4. Oslo.
- 1993 *Norske depotfunn fra bronsealderen.* UO Skrifter. Ny Rekke. Nr.15. Oslo.
- 1994 *Eikers historie bind 1.* Øvre og Nedre Eiker kommuner.
- 2000 *Bronse og makt. Bronsealderen i Norge.* Oslo.

Johnson, T. & C. Prescott

- 1993 Late Neolithic houses at Stokkset, Sande in Sunnmøre. I *Minneskrift Egil Bakka*, s. 70-89. Arkeologiske Skrifter Historisk Museum 7. Bergen.

Karsten, Per

- 1994 *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, N° 23. Stockholm.

Kaul, Flemming

1998 *Europas dysser og jættestuer*. København.

Kilpatrick, A.

1991 Symbolic Behavior and Social Territories: Neolithic TRB Mortuary Traditions in Bohuslän, Sweden. I *Västsvenska stenåldersstudier*, redigert av Browall, Persson & Sjögren, s. 185-201. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter no. 8. Gøteborg.

Klassen, Lutz

2002 The Ertebølle Culture and Neolithic continental Europe: traces of contact and interaction. I *The Neolithisation of Denmark. 150 years of debate*, redigert av A. Fischer & K. Kristiansen, s.303-317. Sheffield.

Knapp, B. (red.)

1992 *Archaeology, Annales and Ethnohistory*. Cambridge.

Kortner, Olaf m.fl. (red.)

1988 *Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon, Lau-Mu*. Oslo.

Kotre, J.

1984 *Outliving the Self. Generativity and the interpretation of lives*. Baltimore.

Kristiansen, Kristian

1991 Prehistoric Migrations – the case of the Single Grave Culture and Corded Ware Cultures. *Journal of Danish Archaeology* 8-1989, s. 211-225. Odense.

2002 The Birth of Ecological Archaeology in Denmark: history and research environments 1850-2000. I *The Neolithisation of Denmark. 150 years of debate*, redigert av A. Fischer & K. Kristiansen, s. 9-35. Sheffield.

Ladurie, Emmanuel LeRoy

1980 *Montaillou. En fransk by 1294-1324*. Oversatt til svensk av Jan Stolpe. Stockholm.

Lamberg-Karlovsky, Carl

1985 The longue durée of the acient Near East. I *De l'Indus aux Balkans, Recueil Jean Deshayes*, redigert av J.-L. Huot, M. Yon & Y. Calvet, s. 55-72. Paris.

Larsson, Lars

- 1988 The use of the landscape during the Mesolithic and Neolithic in Southern Sweden. I *Archaeologie en landschap*, redigert av M. Bierma m.fl., s. 31-48. Groningen.
- 1992 Settlement and environment during the Middle Neolithic and Late Neolithic. I *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*, redigert av L. Larsson, J. Callmer & B. Stjernkvist, s. 91-160. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N° 19. Lund.
- 1995 Man and sea in Southern Scandinavia during the Late Mesolithic. The role of cemeteries in the view of society. I *Man and Sea in the Mesolithic*, redigert av A. Fischer, s. 95-104. Oxford.

Larsson, Mats

- 1992 The Early and Middle Neolithic Funnel Beaker Culture in the Ystad area (southern Scania). Economic and social change. I *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*, redigert av L. Larsson, J. Callmer & B. Stjernkvist, s. 17-90. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N° 19. Lund.

Larsson, Mats & E. Olsson

- 1997 *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellan-Sverige*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 23. Stockholm.

Larsson, Thomas B.

- 1997 *Materiell kultur och religiösa symboler. Mesopotamien, Anatolien och Skandinavien under det andra förkristna årtusendet*. Arkeologiska studier vid Umeå universitet. Umeå.

Latour, Bruno

- 1991 Technology is society made durable. *The sociological review monograph 1991*, 38, s. 103-131.

Leeuw, Sander van der & James McGlade

- 1997 Introduction: Archaeology and non-linear dynamics – new approaches to long-term change. I *Time, Process and Structured Transformation in Archaeology*, redigert av S. v.d. Leeuw & J. McGlade, s. 1-31. London.

Lefebvre, Georges

- 1947 *The Coming of the French Revolution*. London.

Lekberg, Per

- 1997 Enkla skafthålsyxor i gravar. *TOR* 29, s. 137-155.
- 2000 The lives and lengths of shaft-hole axes. I *Form, Function & Context. Material Culture Studies in Scandinavian Archaeology*, redigert av D. Olausson & H. Vandkilde, s. 93-104. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 31. Stockholm.

Lévi-Strauss, Claude

- 1966 *The savage mind*. London.

Levy, Janet E.

- 1977 *Social and Religious Organization in Bronze Age Denmark. An Analysis of Ritual Hoard finds*. BAR International Series 124. Oxford.

Lillehammer, Arnvid

- 1994 *Fra jeger til bonde – inntil 800 e.Kr.* Aschehougs Norgeshistorie Bind 1. Oslo.

Lindblom, Inge

- 1980 Etterundersøkelse og restaurering av en hellekiste fra yngre steinalder, Holtenes i Hurum, Buskerud. *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen*, s. 149-153. UO Skrifter 3. Oslo.
- 1984 Former for økologisk tilpasning i Mesolitikum, Østfold. *UO Årbok 1982/1983*, s. 43-86. Oslo.

Lindman, Gundela

- 1985 *Förhistoriska aggressionsstrukturer i det västsvenska landskapet*. GOTARC Series B, No.2. Gothenburg Archaeological Theses. Göteborg.

Lomborg, Ebbe

- 1959 Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit. *Acta Archaeologica, Vol. 30*. København.
- 1973 *Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südsandinavischen Spätneolithikums*. Nordiske Fortidsminder. Serie B – in quarto, bind 1. København.

Lorange, Anders

- 1876a Sur l'âge de la pierre en Norvège. *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 7e session. Stockholm, 1874*. Stockholm.
- 1876b *Samlingen af Norske Oldsager*. Bergen.

Lowenthal, David

- 1985 *The past is a foreign country*. Cambridge.

Løken, Trond

- 1998 Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronsealderen på Opstad i Tune, Østfold. Vurdert på bakgrunn av de siste 20 års bosetningsforskning. I *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*, redigert av E. Østmo, s. 173-195. UO Skrifter, Ny rekke Nr. 21. Oslo.

Madsen, Torsten

- 1978 Perioder og periodeovergange i neolitikum. Om forskjellige fundtypers egnethed til kronologiske opdelinger. *Hikuin 4*.

Malina, J. & Z. Vasìcek

- 1990 *Archaeology yesterday and today*. Cambridge.

Malmer, Mats P.

- 1962 *Jungneolithische Studien*. Lund.
- 1975 *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Lund.

- 1989 Etnoarkeologiska synpunkter på stridsyxekulturen. I *Institute of Archaeology Report Series, Vol.36*, redigert av L. Larsson, s. 7-12. Lund.
- 2002 *The Neolithic of South Sweden. TRB, GRK and STR*. Stockholm.

Mandt, Gro

- 1991 *Vestnorske ristninger i tid og rom. Kronologiske, korologiske og kontekstuelle studier*. Upublisert doktgradsavhandling, Universitetet i Bergen.

Marx, Karl

- 2000 [1852] *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. London.

Mathiassen, Therkel

- 1948 *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*. Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-Historisk Række, II. København.
- 1959 *Nordvestsjælland Oldtidsbebyggelse*. Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-Historisk Række, VII. København.

Mauss, Marcel

- 1954 Essai sur le don: Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques. *L'Année sociologique, Nouvelle Série I*, s. 30-186. Paris.

Meinander, Carl Fr.

- 1961 *De subneolitiska kulturgrupperna i Norra Europa: Föredrag hållit vid Finska Vetenskaps-societetens sammanträde den 19.december 1960*. Societas scientiarum Fennica. 4, Årsbok XXXIX B. Helsinki.

Melheim, Anne Lene

- 1999 Om arkeologi og religion. *Nicolay* 79, s. 4-17.
- 2001 *Gjennom ild og vann. Graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.

Mikkelsen, Egil

- 1975a Mesolithic in South-Eastern Norway. *NAR vol.8*, s. 19-36.

- 1975b *Frebergsvik. Et mesolitisk boplassområde ved Oslofjorden*. UO Skrifter. Ny rekke nr.1. Oslo.
- 1982 Introduksjon av jordbruk i Øst-Norge. I *Introduksjonen av jordbruk i Norden. Foredrag holdt ved fellesnordisk symposium i Oslo april 1980*, redigert av T. Sjøvold, s. 129-142. Oslo.
- 1984 Neolitiseringsen i Øst-Norge. *UO Årbok 1982/1983*, s. 87-128. Oslo.
- 1988 Territorier og økonomiske, sosiale og politiske strukturer i forhistorisk tid. *Viking LI-1988*, s. 9-42.
- 1989 *Fra jeger til bonde. Utviklingen av jordbrukssamfunn i Telemark i steinalder og bronsealder*. UO Skrifter, Ny rekke, Nr. 11. Oslo.

Mikkelsen, Egil & Helge I. Høeg

- 1977 Hakker av elg- og hjortehorn funnet i Norge. *UO Årbok 1975/1976*, s. 11-28. Oslo.

Mjærum, Axel

- 2004 *Å gi øksene liv. Et biografisk perspektiv på slipte flintøkser fra sørøstnorsk tidlig- og mellomneolitikum*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Oslo.

Moberg, Carl-Axel

- 1978 Some developments in North European Prehistory in the Period 1969-1976. *NAR 11, vol.1*.

Moore, Henrietta

- 1987 Problems in the analysis of social change: an example from the Marakwet. I *Archaeology as long-term history*, redigert av I. Hodder, s. 85-105. New directions in archaeology. Cambridge.

Montelius, Oscar

- 1874 *Sveriges forntid, vol.I: Stenåldern*. Stockholm.

Morris, Ian

- 2000 *Archaeology as Cultural History. Words and Things in Iron Age Greece*. (Part I-1: Archaeology as Cultural History s. 3-37, Part IV-6: The Past, the East, and the Hero of

Lefkandi s. 195-256, Part IV-7: Rethinking Time and Space s. 257-308, Part V-8: Conclusions s. 309-312). Oxford.

Munch, Jens Storm

1963 De første menneskene i bygda. I *Hurums historie*, redigert av Sigfred L. Eier. Hurum.

Müller, Sophus

1886 Votivfund fra Sten- og Bronzealderen. *Aarb. 1886*, s. 216-251. København.

Nielsen, Poul Otto

1978 Die Flintbeile der frühen Trichterbecherkultur in Dänemark. *Acta Archaeologica Vol.48*, s. 61-138. København.

1979 De tyknakkede øksers kronologi. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1977, s. 5-71. København.

1981 *Danmarkshistorien. Stenalderen 2. Bondestenalderen*. København.

1998 De ældste langhuse. Fra toskibede til treskibede huse i Norden. *Bebyggelseshistorisk tidsskrift. Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid. Nr. 33-1997*, s. 9-29.

Nielsen, O. F. & P. O. Nielsen

1985 Middle and Late Neolithic Houses at Limensgård, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology, Vol.4*, s. 101-115.

Nærøy, Arne Johan

1987 *Redskapstradisjon I Hordaland fra 5500 til 4000 før nåtid – en lokalkronologisk studie*. Upublisert hovedfagsavhandling, Universitetet i Bergen.

1993 Chronological and Technological Changes in Western Norway 6000-3800 BP. *Acta Archaeologica Vol. 63*, s. 77-95. København.

1994 *Troll-prosjektet. Arkeologiske undersøkelser på Kollsnes, Øygarden k., Hordaland 1989-1992*. Arkeologiske Rapporter 19. Bergen.

Odner, Knut

1965 Vivik ved Holmevatn. *Viking XXIX*, s. 201-242.

Olsen, Asle Bruen

- 1981 *Bruk av diabas i vestnorsk steinalder*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- 1992 *Kotedalen – en boplass gjennom 5000 år. Bind 1. Fangstbosetning og tidlig jordbruk i vestnorsk steinalder. Nye funn og nye perspektiver*. Bergen.

Olsen, Asle Bruen & Svein Alsaker

- 1984 Greenstone and Diabas Utilization in the Stone Age of Western Norway: Technological and Socio-Cultural Aspects of Axe and Adze Production and Distribution. *NAR* 17/2, s. 71-103.

Olsen, Bjørnar

- 1997 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo.

Olausson, Deborah

- 1998 Battleaxes: Home made, made to order or factory products? I *Proceedings from the Third Flint Alternatives Conference at Uppsala, Sweden, October 18-20, 1996*, redigert av L. Holm & K. Knutsson, s. 125-140. Occasional papers in archaeology 16. Uppsala.

Pélégryn, Jacques m.fl.

- 1988 “Chaînes opératoires”: Un outil pour le préhistorien. *Technologie préhistorique. Notes et Monographies Techniques N° 25*. Paris.

Persson, Per

- 1999 *Neolitikums början. Undersökningar kring jordbrukets introduktion i Nordeuropa*. Gøteborg.

Plumb, John H.

- 1969 *The death of the past*. London.

Prescott, Christopher

- 1991 Kulturhistoriske undersøkelser i Skrivarehelleren. *Arkeologiske Rapporter 14*, Historisk Museum, Universitetet i Bergen.

1995 *From Stone Age to Iron Age. A study from Sogn, western Norway*. BAR, Int. Series 603. Oxford.

1996 Was there *really* a Neolithic in Norway? *Antiquity*, vol. 70 no 267, s. 77-87.

in press Settlement and economy in the Late Neolithic and Bronze Age of Southern Norway. Some points and premises. Hittil upublisert *AmS Varia*.

Prescott, Christopher & Eva Walderhaug

1995 The Last Frontier? Processes og Indo-Europeanization in Northern Europe: The Norwegian Case. I: *Journal of Indo-European Studies*, vol. 23, no ¾, s. 257-280.

Price, T. Douglas

2000a Europe's first farmers: an introduction. I *Europe's First Farmers*, redigert av T. Douglas Price, s. 1-18. Cambridge.

2000b The introduction of farming in northern Europe. I *Europe's First Farmers*, redigert av T. Douglas Price, s. 260-300. Cambridge.

Ramstad, Morten

2000 Brytinga mellom nord og sør – ei faghistorisk analyse med utgangspunkt i Møre i yngre steinalder. *Primitive tider* 3 s. 54-79.

Renfrew, Colin

1972 *The Emergence of Civilisation*. London.

1994 Towards a cognitive archaeology. I *The Ancient Mind. Elements of Cognitive Archaeology*, redigert av C. Renfrew & E. Zubrow, s.3-12. New directions in archaeology. Cambridge.

2001 Symbol before Concept. Material Engagement and the Early Development of Society. I *Archaeological Theory Today*, redigert av I. Hodder, s. 122-140. Cambridge.

Renfrew, C. & E. Zubrow (red.)

1994b *The Ancient Mind. Elements of Cognitive Archaeology*. New directions in archaeology. Cambridge.

Rowley-Conwy, P.

- 1995 Making First Farmers Younger: The West European Evidence. *Current Anthropology* 36 (2), s. 346-353.

Rud, M.

- 1979 *Jeg ser på oldsager*. København.

Rygh, Oluf

- 1999 [1885] *Norske Oldsager*. Trondheim [Kristiania].

Rønne, Ola

- 2003a Torpum 9a og Torpum 16 – boplasser med spor fra nøstvetfasen, senneolitikum, bronsealder og eldre jernalder. I *Svinesundprosjektet Bind 2. Utgravninger avsluttet i 2002*, redigert av H. Glørstad, s. 143-182. UO Varia 55. Oslo.
- 2003b Stensrød – boplass med spor fra nøstvetfasen, senneolitikum, bronsealder og eldre jernalder. I *Svinesundprosjektet Bind 2. Utgravninger avsluttet i 2002*, redigert av H. Glørstad, s. 187-219. UO Varia 55. Oslo.
- 2005 Hus og gård i senneolitikum på Svinesund. *Primitive tider 7-2004*, s. 61-69.

Sackett, James

- 1982 Approaches to style in lithic archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 1, s. 59-112.

Sagan, Carl m.fl.

- 1978 *Murmurs of Earth: the Voyager interstellar record*. New York.

Sandemose, Aksel

- 1931 *En sjømann går i land*. Oslo.
- 1933 *En flyktning krysser sitt spor. Fortelling om en morders barndom*. Oslo.

Sartre, Jean-Paul

- 1988 *Existensialismen är en humanism*. Stockholm.
- 1991 *Critique of dialectical reason*. London.

Scheen, Rolf

- 1979 *De norske flintdolkene. En typologisk-kronologisk analyse.* Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- 1980 Flintdolken, det vanligste våpen fra norsk bronsealder. *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen*, s.169-174. UO Skrifter, Ny rekke Nr.3. Oslo.

Service, Elman R.

- 1962 *Primitive social organization.* New York.

Shanks, Michael

- 2001 Culture/Archaeology. The Dispersion of a Discipline and its Objects. I *Archaeological Theory Today*, redigert av I. Hodder, s. 284-305. Cambridge.

Shanks, Michael & Christopher Tilley

- 1987 *Social Theory and Archaeology.* Cambridge.

Sharp, Lauriston

- 2001 Steel axes for stone-age Australians. I *Sosialantropologiske grunntekster*, redigert av T. Hylland-Eriksen, s. 181-194. Oslo.

Shennan, Stephen

- 1996 Cultural Transmission and Cultural Change. I *Contemporary Archaeology in Theory. A Reader*, redigert av I. Hodder & R. W. Preucel, s. 282-295. Oxford.

Sherratt, Andrew

- 1998a The Transformation of Early Agrarian Europe: The Later Neolithic and Copper Ages 4500-2500 BC. I *Prehistoric Europe. An Illustrated History*, redigert av B. Cunliffe, s. 167-201. Oxford.
- 1998b The Emergence of Elites: Earlier Bronze Age Europe, 2500-1300 BC. I *Prehistoric Europe. An Illustrated History*, redigert av B. Cunliffe, s. 244-276. Oxford.

Shetelig, Haakon

- 1922 *Primitive tider i Norge. En oversigt over stenalderen.* Bergen.

1925 *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. Institutt for sammenliknende kulturforskning, Serie A, Forelesninger 5A. Oslo.

Skjølsvold, Arne

1977 *Slettabøboplassen. Et bidrag til diskusjon om forholdet mellom fangst- og bondesamfunnet i yngre steinalder og bronsealder*. AmS Skrifter 2. Stavanger.

Skaarup, Jørgen

1993 Megalithic graves. I *Digging into the past. 25 years of archaeology in Denmark*, redigert av S.Hvass & B.Storgaard, s. 104-109. Århus.

Solberg, Bergljot

1989a The Neolithic transition in Southern Scandinavia: Internal transition or migration? *Oxford Journal of Archaeology* 8(3), s. 261-296.

1989b Køller, klubber og hakker av stein. Lite påaktede gjenstandsgrupper i vestnorsk yngre steinalder. *UO Årbok 1986-1988*, s. 81-102. Oslo.

Solhjell, Kåre Olav

1992 *Bygdehistorie for Nore & Uvdal, bind 1. Frå steinalderen til år 1800*. Nore & Uvdal kommune.

Solli, Britt

1993 Arkeologi og Michel Foucaults "arkeologi". *UO Årbok 1991/1992*, s. 15-20. Oslo.

Spierenburg, Peter

1991 *The Broken Spell*. London.

Stafford, Michael

1999 *From Forager to Farmer in Flint. A Lithic Analysis of the Prehistoric Transition to Agriculture in Southern Scandinavia*. Århus.

Stjernkvist, Berta

- 1989 Arkeologiskt material som belägg för religion. Tolkningen som problem. I *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16.-18.januari 1989*, redigert av L. Larsson & B. Wyszomirska, s. 57-66. Lund.

Sundström, Lars

- 2003 *Det hotade kollektivet. Neolitiseringsprosessen ur ett östmellansvenskt perspektiv.* Coast to coast-books no.6. Uppsala.

Sundström, Lars & Jan Apel

- 1998 An Early Neolithic axe production and distribution system within a semi-sedentary farming society in Eastern Central Sweden, c. 3500 BC. I *Proceedings from the Third Flint Alternatives Conference at Uppsala, Sweden, October 18-20, 1996*, redigert av L. Holm & K. Knutsson, s.155-192. Occasional papers in archaeology 16. Uppsala.

Sørensen, Rolf

- 1979 Late Weichselian deglaciation in the Oslofjord area, South Norway. *Boreas* 8, s. 241-246.
- 1999 Tre kalibrerte (14C) strandforskningskurver fra Sør-Østlandet. Sammendrag – NGFs 16. landsmøte i Stavanger, 6.-8. januar. *Geonytt Årgang* 25, s. 97.

Tesch, Sten

- 1992 House, farm, and village in the Köpinge area from the Early Neolithic to the Early Middle Ages. I *The Archaeology of the Cultural Landscape. Field Work and Research in a South Swedish Rural Region*, redigert av L. Larsson, J. Callmer & B. Stjernkvist, s. 282-344. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N° 19. Lund.
- 1993 *Houses, farmsteads and long-term change. A regional study of Prehistoric settlements in the Köpinge area, in Scania, Southern Sweden.* Lund.

Thomas, Julian

- 1991 *Rethinking the Neolithic.* Cambridge.
- 1993 Discourse, Totalization and “The Neolithic”. I *Interpretative Archaeology*, redigert av C. Tilley, s. 357-394. Oxford.

Thomsen, C. J.

1836 *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. København.

Thorvildsen, K.

1941 *Dyssetidens Gravfund i Danmark. Aarbøger for nordisk oldkyndighed 1941*.
København

Tilley, Christopher

- 1982 An assessment of the Scanian Battle-Axe Tradition: Towards a social perspective.
Scripta Minora, Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis 1981-1982:1.
Lund.
- 1984 Ideology and the legitimation of power in the middle neolithic of southern Sweden. I
Ideology, Power and Prehistory, redigert av D. Miller & C. Tilley, s. 111-145.
Cambridge.
- 1994 *Phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Oxford.
- 1996 *An Ethnography of the Neolithic. Early Prehistoric Societies in Southern Scandinavia*.
New Studies in Archaeology. Cambridge.

Trigger, Bruce G.

1989 *A History of Archaeological Thought*. Cambridge.

Turner, Victor

1967 Betwixt and between: the liminal period in Rites de passage. I *Forest of symbols*,
redigert av V. Turner. New York.

Tønnesson, Kåre

1989 *Revolusjonen som rystet Europa. Frankrike 1789-1815*. Oslo.

Vandkilde, Helle

- 1996a *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Århus.
- 1996b Radiocarbon Dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia. I
Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC, redigert av K.
Randsborg, s. 183-198. København.

Vinsrygg, Synnøve

1979 Reiskapar til sanking/primitivt jordbruk? Analyse av steinkøller med bora hol frå Rogaland. *Viking XXXXII*, s. 27-68.

Weber, Max

1976 *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. London.

Weiland, Agneta

1994 *30 år i Stockholms hjärta*. Stockholm.

Weiner, Anette B.

1992 *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving*. Oxford.

Welinder, Stig

1985 *Tunnackiga stenyxor och samhälle i Mellansverige 5000 B.P.* UO Varia 11. Oslo.

Wiessner, Polly

1983 Style and social information in Kalahari projectile points. *American Antiquity* 48, s. 253-276.

1985 Style or isochrestic variation? A reply to Sackett. *American Antiquity* 50, s. 160-165.

Wobst, H. Martin

1997 Towards an "appropriate metrology" of human action in archaeology. I *Time Process and Structured Transformation in Archaeology*, redigert av James McGlade & Sander Van der Leeuw, s. 426-449. London.

Worsaae, Jens J. A.

1866 Om nogle Mosefund fra Broncealderen. *Aarb.1866*, s. 313-327. København.

Zvelebil, Marek

1989 On the transition to farming in Europe, or what was spreading with the Neolithic: a reply to Ammerman. *Antiquity* 63, s. 379-383.

- 1993 Hunters or farmers? The Neolithic and Bronze Age societies of northeast Europe. I *Cultural transformations and interactions in eastern Europe*, redigert av J. Chapman & P. Dolukhanov, s. 146-162. Avebury.

Østmo, Einar

- 1976 Torsrød. En senmesolittisk kystboplass i Vestfold. *UO Årbok 1972-1974*, s. 41-52. Oslo.
- 1978 Schaftlochhäxte und landwirtschaftliche Siedlung. Eine Fallstudie über Kulturverhältnisse im südöstlichsten Norwegen im Spätneolithikum und in der älteren Bronzezeit. *Acta Archaeologica* 48, s. 155-206. København.
- 1980 Steinalderbøndernes hus. *Universitetets Oldsaksamling 150 år. Jubileumsårbok 1979*, s. 80-88. Oslo.
- 1983 Megalitgraven på Skjeltorp i Skjeberg. *Viking XLVI – 1982*, s. 5-35. Oslo.
- 1984 Auve. Noen inntrykk fra en mellomneolittisk kystboplass i Vestfold. *Viking XLVIII – 1983*, s. 42-65.
- 1985 En dysse på Holtenes i Hurum. Nytt lys over østnorsk traktbegerkultur. *Viking 1984*, s. 70-82.
- 1988a *Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. UO Oldsaksamlingens Skrifter, Ny rekke nr. 10. Oslo.
- 1988b Hvor mange perioder bør vi regne med i Østlandets yngre steinalder? Et bidrag i kronologidebatten. *Viking LI-1988*, s. 43-51.
- 1989 Begrepet arkeologisk kultur og dets anvendelighet ved studiet av bronsealder og keltetid. *UO Årbok 1986-1988*, s. 7-18. Oslo.
- 1990a The rise and fall of the TRB in Southeast Norway. I *Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen. Material des Internationalen Symposiums Dymaczewo, 20.-24. September 1988. Teil I*, redigert av Dobrochna Jankowska, s. 19-26. Poznan.
- 1990b *Helleristninger av sørskandinaviske former på det indre Østlandet. Fylkene Buskerud, Akershus, Oslo, Oppland og Hedmark*. UO Skrifter. Ny rekke, Nr.12. Oslo.
- 1991 Gård og boplass i østnorsk oldtid og middelalder. Aktuelle oppgaver for forskning og forvaltning. *UO Varia* 22. Oslo.
- 1993a Auve i Sandefjord – sanddynen, snorstempelkeramikken og C14-dateringene. *Viking LVI – 1993*, s. 37-64.
- 1993b Hellerbosetning i østnorsk yngre steinalder. Utgravningen av Sandtrahelleren i Tjølling, Larvik, Vestfold. *UO Årbok 1991/1992*, s. 87-102. Oslo.

- 1998 Da jordbruket kom til Norge. Funn fra TN A-fasen i Østfold. I *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*, redigert av E. Østmo, s. 83-108. UO Skrifter. Ny rekke nr. 21. Oslo.
- 2000 Elleve trøndske steinøkser. Traktbegerkulturen nordafjells. *Primitive tider* 3, s. 80-101.
- 2002a ”-et stykke forarbeidet gul flint.” Nytt om senneolittiske hellekister i Norge. I *UKM – En mangfoldig forskningsinstitusjon*, redigert av Ellen H. Hofseth, s. 325-331. UKM Skrifter 1. Oslo.
- 2002b Senneolittiske hellekister i Syd-Norge. En interimrapport. *In Situ 2000-2001*, s. 5-25.
- 2004a Steinalderens jordbruk. I *Før Norge ble Norge. Fra istid til jernalder*, redigert av E. Østmo, s. 42-53. Oslo.
- 2004b En fangstboplass fra yngre steinalder på Solbakken i Idd, og en uventet elgskulptur. Et notat. *Viking LXVII-2004*, s. 35-48.

14. DIVERSE LISTER

14.1. LISTE, TABELLER

Tab. 2.1: Kronologisk skjema for neolitikum i Øst-Norge.

Tab. 7.1: Kriterier for identifikasjon av offerfunn.

Tab. 7.2: Sikre neolittiske graver fra Buskerud.

Tab. 9.1: Pollenanalyser i Buskerud.

14.2. LISTE, FIGURER

Fig. 3.1: Kart over Sør-Norge med østnorske fylker og byer markert

Fig. 3.2: Kart over Buskeruds 21 kommuner

Fig. 3.3: Kart over Buskeruds viktigste vassdrag, fjorder og

Fig. 3.4: Kart over de vesentligste israndsavsetningene rundt Oslofjorden

Fig. 6.1: Spissnakka flintøks fra Skott, Øvre Eiker.

Fig. 6.2: Tynnakka bergartsøks fra TN, funnet på Skjør vold i Ringerike.

Fig. 6.3: Tjukknakka bergartsøks fra MNb, funnet på Fyran, Krødsherad.

Fig. 6.4: Tjukknakka bergartsøks fra MNb, funnet på Fossberget under Ullern, Øvre Eiker.

Fig. 6.5: Mangekantøks fra Skjeggerud, Lier.

Fig. 6.6: Jysk stridsøks fra Ås Nordre, Øvre Eiker.

Fig. 6.7: Stridsøks av Malmers D:1a-type, funnet i Fiskumvannet, Øvre Eiker.

Fig. 6.8: Stridsøks av Malmers D:2-type, funnet på Eiken i Sigdal.

Fig. 6.9: To enkle skafthulløkser fra SN-EBA I, funnet på Tandbergbakken, Øvre Eiker.

Fig. 6.10: Flintøks fra MNb og grepet av en flintdolk fra SN; boplassmateriale fra Hurum.

Fig. 7.1: Flintdolk fra EBA I, funnet på Lunde i Øvre Eiker.

Fig. 7.2: Bergartsøks og bit av kjeven av et ca 2 år gammelt barn, funnet nær hverandre i leirjord på Spone i Modum.

Fig. 7.3: "Holtenes I", dysse på sørvestspissen av Hurumhalvøya.

Fig. 7.4: Tynnakka, tynnblada flintøks funnet i den nå fjerna dyssa "Holtenes IV".

Fig. 7.5: To tjukknakka flintøkser funnet sammen på Svolstugu, Nore & Uvdal.

Fig. 7.6: Fem seinneolittiske flintdolker av type I fra hellekista "Verket I".

Fig. 7.7: Kart over sikre og usikre neolittiske graver i Buskerud.

Fig. 8.1: En tidskapsel mures inn i grunnmuren på kjøpesenteret Åhléns i Stockholm i 1963.

Fig. 8.2: Uslipt, hulegga flintøks fra MNb. Offerfunn fra Søndre Nørstebø, Nore & Uvdal.

Fig. 9.1: Pollenprøver fra Buskerud.

Fig. 10.1: Konsentrasjoner av mesolittiske funn i lavlandet vest for Oslofjorden.

Fig. 10.2: Spredningskart som viser funn fra TN i Buskerud.

Fig. 10.3: Spredningskart som viser funn fra MNa i Buskerud.

Fig. 10.4: Spredningskart som viser funn fra MNb i Buskerud.

Fig. 10.5: Spredningskart som viser diverse funn fra SN-EBA I i Buskerud.

Fig. 10.6: Spredningskart som viser funn av enkle skafthulløkser fra SN-EBA I i Buskerud.

Fig. 10.7: Fotografi fra jordbrukslandskap på Steinsletta i Hole kommune.

15. APPENDIKS

App. I:	Flintøkser (6 s.)
App. II:	Bergartsøkser (5 s.)
App. III:	Stridsøkser (3 s.)
App. IV:	Flintdolker (4 s.)
App. V:	Flintsigder (1 s.)
App. VI:	Enkle skafthulløkser (8 s.)
App. VII:	Diverse (1 s.)
App. VIII:	Spydspisser (1 s.)
App. IX:	Køller (1 s.)
App. X:	Gjenstander ved Drammens Museum (2 s.)
App. XI:	Usikre graver (1 s.)
App. XII:	Offerfunn (3 s.)

Appendiks til sammen 36 sider.